

03.2021

διαΝΕΟσις

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Η ελληνική διασπορά στο Ηνωμένο Βασίλειο στα χρόνια της κρίσης

Μετανάστευση, ενσωμάτωση,
σχέσεις με την Ελλάδα και προοπτική
επιστροφής.

Μανώλης Πρατσινάκης

σε συνεργασία με την **Αναστασία Καφέ** και τον **Πάουλο Σερόντιο**

seesox

South East European Studies at Oxford

Μάρτιος 2021

Συγγραφική Ομάδα

Μανώλης Πρατσινάκης

Λέκτορας μεταναστευτικών σπουδών και και Ερευνητής Υπότροφος του Ιδρύματος Ωνάση στη Σχολή Ανθρωπολογίας και Μουσειακής εθνολογίας, Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Αναπληρωτής συντονιστής τους προγράμματος για την Ελληνική Διασπορά στο Κέντρο Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης (SEESOX), Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης

Αναστασία Καφέ

Μεταδιδακτορική ερευνήτρια στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και επιστημονική συνεργάτιδα στο Πρόγραμμα για την Ελληνική Διασπορά, SEESOX, Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης.

Πάουλο Σερόντιο

Ερευνητής στη Σχολή Οικονομικών του Πανεπιστημίου της Βαρκελώνης και επιστημονικός συνεργάτης στο Πρόγραμμα για την Ελληνική Διασπορά, SEESOX, Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης

Σημείωμα του συγγραφέα και ευχαριστίες

Η παρούσα έκθεση παρουσιάζει τα αποτελέσματα της έρευνας SEESOX-GDUK για την ελληνική διασπορά στο Ηνωμένο Βασίλειο, η οποία πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του Greek Diaspora Project στο Κέντρο Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης (SEESOX) του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, σε συνεργασία με τον Οργανισμό Έρευνας και Ανάλυσης διαΝΕΟσις. Η γραφή της ολοκληρώθηκε τον Απρίλιο του 2020. Όμως η δημοσίευσή της μετατέθηκε σε μεταγενέστερη ημερομηνία ώστε να συμπίσει χρονικά με τη δημοσίευση συμπληρωματικής έκθεσης, η οποία παρουσιάζει τα ευρήματα νεότερης έρευνας για τη ελληνική διασπορά στο Ηνωμένο Βασίλειο κατά την περίοδο της πανδημίας. Στη παρούσα τελική έκθεση επικαιροποιήθηκαν οι εκτιμήσεις για τον ελληνικό πληθυσμό στο Ηνωμένο Βασίλειο με βάση νεότερα στοιχεία.

Η σύνταξή της έκθεσης έγινε από τον Μανώλη Πρατσινάκη, συντονιστή της έρευνας, σε συνεργασία με την Αναστασία Καφέ και τον Πάουλο Σερόντιο. Συγκεκριμένα, η Αναστασία Καφέ συνέταξε τα υποκεφάλαια 'Πολιτικές τοποθετήσεις και πολιτική ταυτότητα των Ελλήνων στο Ηνωμένο Βασίλειο' και 'Κινητοποίηση της διασποράς' και ο Πάουλο Σερόντιο το υποκεφάλαιο 'Εκτιμήσεις πληθυσμού', όπως και τα διαγράμματα στο παράρτημα της έκθεσης. Το εκτενές παράρτημα με τίτλο 'Έρευνα για την Ελληνική διασπορά στο Ηνωμένο Βασίλειο', το οποίο παρουσιάζει τα αναλυτικά γραφήματα και τους πίνακες ανά ερώτηση του ερωτηματολογίου, συντάχθηκε εξ ολοκλήρου από την Αναστασία Καφέ.

Η πρωτότυπη έκθεση συντάχθηκε στα αγγλικά και μεταφράστηκε από την Ελένη Βοσινάκη στα Ελληνικά.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς την Αναστασία Καφέ για τη καθοριστική συμβολή της στην εκπόνηση της έρευνας σε όλα τα στάδιά της, συμπεριλαμβανομένης και της συγγραφής, όπως και τον Πάουλο Σερόντιο για τη συνδρομή του στη διεκπεραίωση της μεθοδολογίας και τη συγγραφή των σχετικών τμημάτων στην έκθεση. Χωρίς τη συνδρομή τους η έρευνα αυτή δε θα μπορούσε να έχει πραγματοποιηθεί. Πολλές ευχαριστίες επίσης στον Χάρη Field-Θεοτοκάτο για τις εξαιρετικά χρήσιμες προτάσεις του, οι οποίες βελτίωσαν και εμπλούτισαν καθοριστικά το κεφάλαιο 'Συμπεράσματα και προτάσεις για τη χάραξη πολιτικής'

Πολύ σημαντική ήταν και η συμβολή των Όθωνα Αναστασάκη, Φωτεινής Καλατζη και Αντώνη Καμάρα οι οποίοι είχαν συμβουλευτικό ρόλο καθ' όλη της διάρκεια της διεξαγωγής της έρευνας, ενώ συνεισέφεραν σημαντικά και στη βελτίωση του τελικού κειμένου της έκθεσης με τις διορθώσεις και παρατηρήσεις τους. Ιδιαίτερες ευχαριστίες στην Λαμπρινή Ρόρη για τη συμβολή της στον αρχικό σχεδιασμό της έρευνας, την Ιρίνα Λάπσινα για την καθοριστική συνεισφορά της στον σχεδιασμό του ερωτηματολογίου και την Ελένη Βοσινάκη για την μετάφρασή του αγγλικού κειμένου στα ελληνικά. Τυχόν λάθη και παραλείψεις ασφαλώς βαρύνουν αποκλειστικά τον γράφοντα.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ επίσης στους Διονύση Νικολάου και Θοδωρή Γεωργακόπουλο και τον οργανισμό έρευνας και ανάλυσης διαNEΟσις για την εμπιστοσύνη και υποστήριξη, καθώς και στη Φαίη Μακαντάση για την πολύτιμη βοήθειά της σε όλα τα στάδια της έρευνας και για τα σχόλια στο τελικό κείμενο της έκθεσης, τα οποία επιμελήθηκε από κοινού με τον Ηλία Βαλέντη. Επιπροσθέτως, θέλω να ευχαριστήσω τον Κυριάκο Πιερρακάκη για την συνεργασία στα αρχικά στάδια της έρευνας και τον καταλυτικό του ρόλο για την συνεργασία μεταξύ του SEESOX και της διαNEΟσις όταν κατείχε τη θέση του διευθυντή έρευνας στη διαNEΟσις. Επιπλέον, ένα μεγάλο ευχαριστώ και στο τμήμα Πολιτικών και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης και του Κολεγίου του Αγίου Αντωνίου για την διοικητική και ερευνητική υποστήριξη.

Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ στους χρηματοδότες του Greek diaspora project και ιδιαίτερα στο Νίκο Καραμούζη και το ίδρυμα Ωνάση το οποίο χρηματοδοτεί τη ερευνητική συμμετοχή μου στο Greek Diaspora Project.

Περιεχόμενα

Κατάλογος Πινάκων	7
Κατάλογος Γραφημάτων	8
Επιτελική Σύνοψη	11
1 Εισαγωγή.....	22
2 Μεθοδολογία.....	25
Ορισμός του πληθυσμού μελέτης.....	26
Ο σχεδιασμός του ερωτηματολογίου της έρευνας.....	28
Μέθοδος δειγματοληψίας	30
Δειγματοληψία καθοδηγούμενη από τους ερωτώμενους (RDS)	33
Η διαδικασία διεξαγωγής της έρευνας.....	36
Εκτιμήσεις πληθυσμού.....	45
3 Οί Έλληνες στο Ηνωμένο Βασίλειο	47
Μια πληθυσμιακά μικρή αλλά οικονομικά δραστήρια διασπορική κοινότητα.....	48
Το τρίτο κύμα της ελληνικής μετανάστευσης και το Ηνωμένο Βασίλειο ως προορισμός του	51
Η ελληνική μετανάστευση στο Ηνωμένο Βασίλειο την περίοδο της κρίσης.....	55
4 Το δημογραφικό προφίλ της ελληνικής διασποράς στο Ηνωμένο Βασίλειο	58
Γενικά δημογραφικά χαρακτηριστικά: μεταναστευτικές γενιές, φύλο, ηλικία και φοιτητικός πληθυσμός	59
Εκπαιδευτικό και κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο	62
Οικογενειακή κατάσταση	64
5 Η μεταναστευτική απόφαση μεταξύ των Ελλήνων του Ηνωμένου Βασιλείου....	66
Επαγγελματική κατάσταση πριν από τη μετανάστευση.....	67
Τα μεταναστευτικά κίνητρα των Ελλήνων μεταναστών στο Ηνωμένο Βασίλειο	69
Το Ηνωμένο Βασίλειο ως χώρα προορισμού.....	77
6 Η ζωή στο Ηνωμένο Βασίλειο	79
Γενική αξιολόγηση	80

Οικονομική ενσωμάτωση	82
Κοινωνική ενσωμάτωση.....	87
7 Πολιτική και πολιτισμική ταυτότητα και οι δεσμοί με την Ελλάδα	90
Ο αυτοπροσδιορισμός των Ελλήνων του Ηνωμένου Βασιλείου.....	91
Πολιτικές τοποθετήσεις και πολιτική ταυτότητα των Ελλήνων στο Ηνωμένο Βασίλειο.....	94
8 Η κινητοποίηση της διασποράς και τα σχέδια επιστροφής	100
Κινητοποίηση της διασποράς.....	101
Τα μελλοντικά σχέδια των Ελλήνων στο Ηνωμένο Βασίλειο	111
9 Συμπεράσματα και προτάσεις για τη χάραξη πολιτικής.....	115
Παροχή στήριξης – αποκατάσταση εμπιστοσύνης	116
Η επιλογή της «διασποράς» και η επιλογή της «επιστροφής»	119
Η αντιμετώπιση της διαφυγής πνευματικού κεφαλαίου (brain drain)	122
Πολιτικές επιστροφής και δημογραφικά θέματα	127
Κινητοποίηση και κινητικότητα της διασποράς.....	129
Παράρτημα: Γενικά στατιστικά στοιχεία του δείγματος και γραφήματα διαγνωστικού ελέγχου	135
Βιβλιογραφία	143

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 2.1	Γεωγραφική κατανομή της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ.....	34
Πίνακας 4.1	Ελληνικός ενήλικος πληθυσμός που κατοικούσε μόνιμα στο ΗΒ για 6 χρόνια ή περισσότερο την περίοδο από το 2008 ως το 2017....	58
Πίνακας 5.1	Επαγγελματική κατάσταση των Ελλήνων μεταναστών στο ΗΒ πριν από την αποδημία.....	66
Πίνακας 5.2	Κίνητρα μετανάστευσης των Ελλήνων μεταναστών στο ΗΒ.....	68
Πίνακας 6.1	Εισόδημα ανά εκπαιδευτικό πεδίο.....	84
Πίνακας 7.1	Καταμερισμός ευθυνών για την οικονομική κρίση στην Ελλάδα.....	94
Πίνακας 7.2	Πίστη στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στο εγχείρημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.....	96
Πίνακας 8.1	Αποστολή χρημάτων στην Ελλάδα ανά περίοδο μετανάστευσης.....	102
Πίνακας 8.2	Αποστολή χρημάτων στην Ελλάδα ανά εισόδημα.....	103
Πίνακας 8.3	Οικονομική κατάσταση της οικογένειας την περίοδο της κρίσης ανά εισοδηματική κατηγορία.....	105
Πίνακας 8.4	Προσφορά βοήθειας σε οργανώσεις ή ανάπτυξη επαγγελματικών συνεργασιών στην Ελλάδα.....	102
Πίνακας 8.5	Συμμετοχή σε συναντήσεις ελληνικών και βρετανικών συλλόγων ανά περίοδο μετανάστευσης.....	106
Πίνακας 8.6	Θα θέλατε να μπορείτε να ψηφίσετε στις ελληνικές βουλευτικές εκλογές από το εξωτερικό;.....	108
Πίνακας 8.7	Ποιος/α θα έπρεπε να έχει δικαίωμα ψήφου.....	108
Πίνακας 10.1	Ομοιοφιλία στρατολόγησης φύλου.....	143
Πίνακας 10.2	Ομοιοφιλία στρατολόγησης ηλικιακών ομάδων.....	144
Πίνακας 10.3	Ομοιοφιλία στρατολόγησης αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.....	145
Πίνακας 10.4	Περίληψη χαρακτηριστικών των αλυσίδων παραπομπών και των δικτύων	151
Πίνακας 10.5	Πίνακας όλων των εκτιμητών για επιλεγμένες μεταβλητές.....	153

Κατάλογος Γραφημάτων

Γράφημα 3.1	Ετήσια μετανάστευση Ελλήνων πολιτών, 2008-2018.....	52
Γράφημα 3.2	Ετήσιες εγγραφές Ελλήνων για Αριθμό Εθνικής Ασφάλισης στο ΗΒ.....	56
Γράφημα 4.1	Ηλικιακή σύνθεση της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ.....	60
Γράφημα 4.2	Ποσοστό Ελλήνων αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στο ΗΒ σε σύγκριση με το γενικό ποσοστό αποφοίτων σε Ελλάδα και ΗΒ	62
Γράφημα 4.3	Πεδίο εκπαίδευσης των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.....	63
Γράφημα 5.1	Ευρύτερες κατηγορίες μεταναστευτικών κινήτρων των Ελλήνων μεταναστών στο ΗΒ	70
Γράφημα 5.2	Ευρύτερες κατηγορίες μεταναστευτικών κινήτρων των Ελλήνων μεταναστών στο ΗΒ πριν και μετά την κρίση.....	71
Γράφημα 5.3	Επιθυμία και αναγκαιότητα στη λήψη μεταναστευτικών αποφάσεων μεταξύ των Ελλήνων μεταναστών στο ΗΒ.....	74
Γράφημα 5.4	Λόγοι για την επιλογή του ΗΒ ως μεταναστευτικό προορισμό.....	78
Γράφημα 6.1	Συγκρίνοντας τη ζωή στο ΗΒ με τη ζωή στην Ελλάδα, μέση τιμή.	80
Γράφημα 6.2	Πώς βρήκατε την πρώτη σας δουλειά στο ΗΒ;.....	82
Γράφημα 6.3	Συμβατότητα εργασίας – σπουδών.....	83
Γράφημα 6.4	Καθαρό μέσο μηνιαίο εισόδημα από όλες τις πηγές στο ΗΒ.....	84
Γράφημα 6.5	Εργασιακή κατάσταση.....	86
Γράφημα 6.6	Φίλοι και κοινωνικά δίκτυα στο ΗΒ.....	87
Γράφημα 6.7	Συμμετοχή σε συλλόγους.....	88
Γράφημα 6.8	Διακρίσεις και αρνητικές συμπεριφορές που έχουν υποστεί οι ερωτώμενοι ως ξένοι στο ΗΒ.....	89
Γράφημα 7.1	Εγγύτητα προς τη βρετανική και την ελληνική κουλτούρα, μέση τιμή.....	91

Γράφημα 7.2	Πώς αυτοπροσδιορίζονται οι Έλληνες του ΗΒ.....	92
Γράφημα 7.3	Οι πιο σημαντικές πτυχές της ελληνικής ταυτότητας για τους συμμετέχοντες.....	93
Γράφημα 7.4	Εμπιστοσύνη στους θεσμούς στην Ελλάδα.....	96
Γράφημα 7.5	Αυτοτοποθέτηση στον άξονα Αριστερά-Δεξιά στην Ελλάδα 2002-2019	98
Γράφημα 7.6	Ενστερνισμός ιδεολογικών παραδόσεων.....	98
Γράφημα 7.7	Δυσνητική εκλογική επιρροή των κομμάτων	99
Γράφημα 8.1	Συναισθηματικοί και ηθικοί δεσμοί με την πατρίδα (μέση τιμή αυτοτοποθέτησης σε 10βάθμια κλίμακα).....	102
Γράφημα 8.2	Συναισθήματα για την Ελλάδα και το ΗΒ.....	102
Γράφημα 8.3	Συμμετοχή σε συναντήσεις ελληνικών συλλόγων ανά εισοδηματική κατηγορία.....	107
Γράφημα 8.4	Προτεινόμενοι τρόποι κινητοποίησης της διασποράς του ΗΒ από την ελληνική κυβέρνηση.....	108
Γράφημα 8.5	Σε ποια περιφέρεια θα έπρεπε να ψηφίζουν οι Έλληνες του εξωτερικού.....	110
Γράφημα 8.6	Μεταναστευτικά σχέδια και επιθυμία για επιστροφή στην Ελλάδα βραχυπρόθεσμα.....	111
Γράφημα 8.7	Επιθυμία επιστροφής στην Ελλάδα στο απώτερο μέλλον.....	112
Γράφημα 8.8	Σε ποιο βαθμό άλλαξαν τα σχέδιά σας λόγω των αποτελεσμάτων του δημοψηφίσματος για το Brexit;.....	113
Γράφημα 8.9	Λόγοι και προϋποθέσεις για επιστροφή στην Ελλάδα.....	114
Γράφημα 10.1	Διάγραμμα σύγκλισης ηλικιακών ομάδων στο δείγμα.....	135
Γράφημα 10.2	Διάγραμμα σύγκλισης αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στο δείγμα.....	135
Γράφημα 10.3	Διάγραμμα σύγκλισης φύλου στο δείγμα.....	135
Γράφημα 10.4	Διάγραμμα σύγκλισης των φοιτητών στο δείγμα.....	135
Γράφημα 10.5	Διάγραμμα σύγκλισης ερωτώμενων με παιδιά στο δείγμα.....	136
Γράφημα 10.6	Διάγραμμα σύγκλισης όσων μετανάστευσαν κατά τη διάρκεια της κρίσης.....	136
Γράφημα 10.7	Διάγραμμα σύγκλισης ανά αρχικώς ερωτώμενο ηλικιακών ομάδων.....	136
Γράφημα 10.8	Διάγραμμα σύγκλισης ανά αρχικώς ερωτώμενο αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.....	136

Γράφημα 10.9	Διάγραμμα σύγκλισης ανά αρχικώς ερωτώμενο για το φύλο.....	137
Γράφημα 10.10	Διάγραμμα σύγκλισης ανά αρχικώς ερωτώμενο για τους φοιτητές.....	137
Γράφημα 10.11	Διάγραμμα σύγκλισης ανά αρχικώς ερωτώμενο συμμετεχόντων που έχουν παιδιά.....	137
Γράφημα 10.12	Διάγραμμα σύγκλισης ανά αρχικώς ερωτώμενο για τους μετανάστες κρίσης.....	137
Γράφημα 10.13	Στρατολόγηση ανά κύμα.....	138
Γράφημα 10.14	Εξέλιξη στρατολόγησης συμμετεχόντων και αρχικώς ερωτώμενων	139
Γράφημα 10.15	Μέγεθος δικτύου ερωτώμενων ανά κύμα.....	139
Γράφημα 10.16	Αριθμός συμμετεχόντων ανά αρχικώς συμμετέχοντα.....	139
Γράφημα 10.17	Στρατολόγηση ανά συμμετέχοντα.....	139
Γράφημα 10.18	Απεικόνιση αλυσίδας παραπομπών ανά φύλο.....	140
Γράφημα 10.19	Απεικόνιση αλυσίδας παραπομπών ανά ηλικιακή ομάδα	140
Γράφημα 10.20	Μετα-στρωματοποιημένη στάθμιση του δείγματος.....	141
Γράφημα 10.21	Διάγραμμα σημειακών εκτιμήσεων	142
Γράφημα 10.22	Διάγραμμα αθροιστικών σημειακών εκτιμήσεις.....	142

Επιτελική Σύνοψη

Στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα το Ηνωμένο Βασίλειο (HB) φιλοξενούσε ένα αριθμητικά μικρό αλλά οικονομικά εύρωστο τμήμα της ευρύτερης ελληνικής διασποράς. Συγκεκριμένα, η ελληνική κοινότητα στο HB αποτελούνταν κατά κύριο λόγο από τρεις διακριτές ομάδες: α) μια οικονομική ελίτ με ιστορική παρουσία στη χώρα η οποία δραστηριοποιούνταν στον τραπεζικό τομέα και τη ναυτιλία, β) έναν αυξανόμενο αριθμό Ελλήνων επαγγελματιών, κυρίως ακαδημαϊκών, δικηγόρων και γιατρών και γ) έναν μεγάλο αριθμό φοιτητών. Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του HB, ο πληθυσμός των ατόμων με χώρα γέννησης την Ελλάδα αριθμούσε περίπου 35.000 άτομα το έτος 2001 και 36.769 άτομα το 2011. Ωστόσο, μετά από μια περίοδο μικρής πληθυσμιακής αύξησης, η ελληνική κοινότητα στο HB επρόκειτο να αυξηθεί γεωμετρικά. Η κρίση οδήγησε στην επανεμφάνιση της μαζικής μετανάστευσης από την Ελλάδα, με το HB να αναδεικνύεται στον δεύτερο πιο δημοφιλή προορισμό της μετά τη Γερμανία.

Στα τέλη του 2018 η ετήσια πληθυσμιακή έρευνα του HB (Annual Population Survey) υπολόγιζε τον ελληνικό πληθυσμό στο HB σε περίπου 74.000, αριθμός που μάλλον υπολείπεται σημαντικά του πραγματικού, καθώς στα τέλη Δεκεμβρίου του 2020 είχαν εγκριθεί 102.330 αιτήσεις από Έλληνες/ίδες πολίτες για την υπαγωγή τους στο καθεστώς του μόνιμα διαμένοντος στο HB (settled and pre-settled status).¹ Μάλιστα, η αποδημία κατά τα χρόνια της κρίσης δεν αύξησε απλά το μέγεθος του πληθυσμού της τοπικής ελληνικής διασποράς, αλλά διαφοροποίησε δραστικά και την κοινωνικο-δημογραφική του σύνθεση. Το HB παραμένει ο κύριος προορισμός των μεταναστών υψηλής ειδίκευσης που εγκαταλείπουν την Ελλάδα, λαμβάνοντας έτσι ένα μεγάλο ποσοστό των συνεχιζόμενων εκροών πνευματικού κεφαλαίου από την Ελλάδα. Ωστόσο, οι νέοι μετανάστες-απόφοιτοι προέρχονται πλέον από ποικίλα εκπαιδευτικά και κοινωνικοοικονομικά περιβάλλοντα και εργάζονται σε μια πληθώρα πεδίων απασχόλησης. Συγχρόνως, η δυναμική και ευέλικτη αγορά εργασίας του HB προσελκύει και ανθρώπους με χαμηλότερη εκπαίδευση που αναζητούν ευκαιρίες εργασίας στη δραστήρια οικονομία του τομέα υπηρεσιών της χώρας.

¹ Η εκτίμηση αυτή δεν λαμβάνει υπόψη άτομα που διαβιούν σε χώρους συλλογικής κατοικίας (communal establishments) όπως φοιτητικές εστίες.

Οι εξελίξεις αυτές καθιστούν επιτακτικά αναγκαία τη διερεύνηση αυτής της ελλιπώς μελετημένης διασπορικής κοινότητας, όχι μόνο για να εξεταστεί η δραστική αναδιαμόρφωση των χαρακτηριστικών της τα τελευταία χρόνια, αλλά και διότι αποτελεί σημαντική περίπτωση μελέτης της διάδρασης της ελληνικής διασποράς με την Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης και ευρύτερα. Ως ένα σημαντικό βήμα για τη διερεύνηση αυτών των ερωτημάτων, η παρούσα έκθεση περιγράφει τα ευρήματα της έρευνας SEESOX-GDUK (Greek Diaspora in the UK-Ελληνική Διασπορά στο ΗΒ).

Η έρευνα για την ελληνική διασπορά στο Ηνωμένο Βασίλειο

Η έρευνα SEESOX-GDUK αποτελεί μια πρωτοποριακή έρευνα που διεξήχθη από τον Οκτώβριο του 2018 έως τον Μάιο του 2019 από την ομάδα SEESOX Diaspora στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, σε συνεργασία με τον Οργανισμό Έρευνας και Ανάλυσης διαNEΟσις. Η έρευνα SEESOX-GDUK είναι η πρώτη εκτενής έρευνα που εστιάζει στη σύγχρονη ελληνική διασπορά στο ΗΒ και η πρώτη έρευνα σχετική με μια ελληνική διασπορική κοινότητα που καταφέρει να προσεγγίσει ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα, εφαρμόζοντας με τρόπο καινοτόμο τη μεθοδολογία διαδικτυακής δειγματοληψίας καθοδηγούμενης από τους ερωτώμενους (Respondent Driven Sampling, RDS).

Η RDS είναι μία σύνθετη εκδοχή της δειγματοληψίας που βασίζεται στη συλλογή στοιχείων μέσω των κοινωνικών δικτύων (network-based sampling). Σύμφωνα με αυτή τη δειγματοληπτική μέθοδο, ένας αρχικός αριθμός ερωτώμενων παρέχουν στον ερευνητή πληροφορίες για τις κοινωνικές τους επαφές και κατόπιν, αυτές οι επαφές σχηματίζουν τη βάση από την οποία προκύπτει το επόμενο κύμα ερωτώμενων (Wejnert and Heckathorn, 2008). Ωστόσο, δεδομένου ότι οι διασυνδέσεις εντός των κοινωνικών δικτύων δεν είναι τυχαίες, τα δείγματα που προκύπτουν από τη μεθοδολογία αυτή ορθώς αντιμετωπίζονται ως μη πιθανοτικά (non-probability samples) και συνεπώς μη αντιπροσωπευτικά. Η RDS επιχειρεί να υπερκεράσει αυτή την αδυναμία χρησιμοποιώντας δεδομένα που συγκεντρώνονται κατά τη διάρκεια της δειγματοληψίας προκειμένου να εξαχθούν συμπεράσματα για τη δομή των κοινωνικών δικτύων και να καθοδηγήσουν τη διαδικασία συλλογής δεδομένων. Σε δεύτερο επίπεδο τα στοιχεία αυτά χρησιμοποιούνται για την απόδοση σταθμίσεων ώστε να επιτευχθούν αμερόληπτες (unbiased) εκτιμήσεις για τον πληθυσμό αναφοράς (Salganik and Heckathorn, 2004). Συγκεκριμένα, διενεργούνται σταθμίσεις οι οποίες αποσκοπούν στην εξισορρόπηση πιθανής υποεκπροσώπησης των ατόμων με μικρά δίκτυα και της αντίστοιχης υπερεκπροσώπησης ατόμων με μεγάλα δίκτυα. Παράλληλα, κατά τη διάρκεια της δειγματοληψίας, γίνεται έλεγχος προκειμένου να διορθωθεί η ομοιοφιλία (homophily), δηλαδή η τάση των ατόμων να προσκαλούν άλλα άτομα με παρόμοια χαρακτηριστικά (για παράδειγμα, άτομα ίδιου φύλου ή ηλικίας με τον στρατολογητή). Στην έρευνά μας ειδικότερα, προκειμένου να μεγιστοποιηθεί η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος, συνδυάσαμε την RDS με σταθμίσεις μετα-στρωματοποίησης

(poststratification) βάσει δεδομένων από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού του ΗΒ. Παρακάτω περιγράφονται τα βασικά ευρήματα σε οκτώ ενότητες που αντιστοιχούν στα σχετικά κεφάλαια της έκθεσης.

Το δημογραφικό προφίλ της ελληνικής διασποράς στο Ηνωμένο Βασίλειο

Η έρευνα, σε συνδυασμό με στοιχεία από άλλες πηγές δεδομένων,² καταδεικνύει ότι η ελληνική διασπορά στο ΗΒ αποτελεί έναν πληθυσμό με ισορροπημένη αναλογία μεταξύ των δύο φύλων και νεανική δημογραφική σύνθεση, καθώς πάνω από το 44,6% του ενήλικου πληθυσμού έχει ηλικία κάτω των 35 ετών. Αυτή η νεανική ηλικιακή σύνθεση της ελληνικής κοινότητας του ΗΒ, είναι αποτέλεσμα της αριθμητικής υπεροχής των «μεταναστών της κρίσης» των οποίων η μέση ηλικία τη στιγμή της μετανάστευσης ήταν τα 29 έτη, ενώ υπολογίζεται ότι αποτελούν περισσότερο από το 70% του συνολικού πληθυσμού αυτή τη στιγμή. Σχετίζεται επίσης με τον μεγάλο αριθμό Ελλήνων φοιτητών που αποτελούν σχεδόν το ένα έκτο του συνόλου της ελληνικής διασποράς στη χώρα.

Όσον αφορά την οικογενειακή κατάσταση, περισσότεροι από τα δύο τρίτα (69,2%) των Ελλήνων στο ΗΒ έχουν σύντροφο, εκ των οποίων το 46% είναι παντρεμένοι και οι υπόλοιποι εξ αυτών είτε έχουν σύμφωνο συμβίωσης είτε βρίσκονται σε μη νομικά κατοχυρωμένη σχέση. Πάνω από το ένα τέταρτο του συνόλου έχουν παιδιά, εκ των οποίων το 47,9% γεννήθηκαν στο ΗΒ.

Οι Έλληνες του ΗΒ είναι πληθυσμός υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου, με το ποσοστό των ατόμων με τριτοβάθμια εκπαίδευση να εκτιμάται στο 75% του συνόλου, εκ των οποίων η πλειονότητα έχει ολοκληρώσει μεταπτυχιακές ή διδακτορικές σπουδές. Το ποσοστό αυτό είναι υπερδιπλάσιο του ποσοστού των αποφοίτων στην Ελλάδα και σημαντικά υψηλότερο του ποσοστού των αποφοίτων στο ΗΒ. Σε αυτό το σημείο, μπορούμε να πούμε ότι το ΗΒ διαφοροποιείται από τη Γερμανία, τον άλλο βασικό προορισμό της νέας ελληνικής μετανάστευσης, καθώς η Γερμανία προσελκύει συγκριτικά έναν πολύ πιο σημαντικό αριθμό ατόμων μεσαίου και χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου. Αυτή η διαφορά αντανακλά τις δομικές διαφορές που παρουσιάζουν οι αγορές εργασίας των δύο χωρών, αλλά και υπογραμμίζει τη σημασία των κοινωνικών δικτύων. Δεδομένου ότι για τα άτομα χωρίς πανεπιστημιακή εκπαίδευση η πρόσβαση στην εργασία σε μια ξένη χώρα είναι δυσκολότερη, πολλοί Έλληνες μετανάστες χαμηλότερης ειδίκευσης επέλεξαν τη Γερμανία, όπου μπορούσαν να εκμεταλλευτούν τα κοινωνικά τους δίκτυα προκειμένου να εξασφαλίσουν εργασία σε επιχειρήσεις παλιότερων Ελλήνων μεταναστών (ethnic niches) στη χώρα αυτή, δεδομένου ότι η Γερμανία είναι η χώρα που φιλοξενεί μακράν την πολυπληθέστερη

² Όπως η έρευνα εργατικού δυναμικού και η ετήσια πληθυσμιακή έρευνα του ΗΒ καθώς και στοιχεία από τις κατάγραφες αριθμού εθνικής ασφάλισης (national insurance number).

ελληνική διασπορά στην Ευρώπη. Αντιθέτως, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, οι περισσότεροι μετανάστες στο ΗΒ βρήκαν δουλειά μέσω διαδικτυακών αιτήσεων εργασίας.

Τα ευρήματα της έρευνας επίσης επιβεβαιώνουν τη διαχρονική σημασία του ΗΒ ως προορισμού για Έλληνες μετανάστες από ανώτερα-μεσαία και ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα. Συγκεκριμένα, το 49% των Ελλήνων στο ΗΒ έχουν τουλάχιστον έναν γονιό απόφοιτο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και το 70,9% περιγράφουν την οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους πριν από την κρίση ως «καλή» ή «πολύ καλή». Ωστόσο, αυτό φαίνεται εν μέρει να αλλάζει, καθώς την περίοδο της κρίσης εντείνεται η μετανάστευση ατόμων από χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, αν και ακόμα αποτελούν μειοψηφία στο συνολικό πληθυσμό.

Μεταναστευτικά κίνητρα

Παρότι η ανεργία φαίνεται να είναι σημαντικός παράγοντας που συντελεί στην αύξηση της αποδημίας την περίοδο της κρίσης, δεν αποτελεί ωστόσο αναγκαία συνθήκη, δεδομένου ότι περίπου ένας στους δύο μετανάστες στο ΗΒ εργάζονταν στην Ελλάδα την περίοδο πριν μεταναστεύσουν. Η πλειοψηφία των «μεταναστών της κρίσης», όπως και οι μετανάστες πριν από την κρίση, δεν εγκατέλειψαν την Ελλάδα για να βρουν μια οποιαδήποτε δουλειά, αλλά έφυγαν αναζητώντας «ένα καλύτερο εργασιακό περιβάλλον», μια «εργασία που θα ταιριάζει περισσότερο στις ικανότητες και τις φιλοδοξίες τους» ή «που θα τους παρέχει δυνατότητες επαγγελματικής εξέλιξης». Ομαδοποιώντας τις επιμέρους απαντήσεις για τα μεταναστευτικά κίνητρα σε ευρύτερες κατηγορίες, τα κίνητρα που σχετίζονται με την απασχόληση ξεχωρίζουν ως η πιο κοινή αιτία μετανάστευσης τόσο για τους «μετανάστες της κρίσης» όσο και για αυτούς που έφυγαν από την Ελλάδα νωρίτερα.

Κατά δεύτερον, οι «μετανάστες της κρίσης» επισημαίνουν οικονομικούς λόγους, όπως «υψηλότερες μισθολογικές αποδοχές», «δυνατότητα οικονομικής ανεξαρτησίας» ή απλά «οικονομική επιβίωση», ενώ οι παλιότεροι μετανάστες αναφέρουν κίνητρα που σχετίζονται με τις σπουδές. Τρίτον, τόσο οι μετανάστες της κρίσης όσο και αυτοί που μετανάστευσαν σε προγενέστερη περίοδο ανέφεραν ως σημαντικούς λόγους μετανάστευσης παράγοντες που σχετίζονται με το ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον στην Ελλάδα, το οποίο αξιολογούν αρνητικά, την έλλειψη αξιοκρατίας και τις προσδοκίες τους για καλύτερες συνθήκες στο εξωτερικό. Προσωπικοί λόγοι και θέματα προσωπικής αναζήτησης και εξέλιξης, καθώς και λόγοι σχετικοί με την οικογένεια, όπως η επανένωση με συντρόφους ή η μετανάστευση για το καλό των παιδιών τους επίσης προέκυψαν ως ιδιαίτερα σημαντικοί.

Συνολικά τα αποτελέσματα της έρευνας καταδεικνύουν ότι για την πλειονότητα των ερωτώμενων, η μετανάστευση ήταν μια απόφαση που διαμορφώθηκε από έναν συνδυασμό οικονομικών, κοινωνικών και προσω-

πικών παραγόντων και ως τέτοια δεν μπορεί να εξηγηθεί μονοδιάστατα. Συγχρόνως, μπορούμε να κάνουμε έναν σαφή διαχωρισμό μεταξύ των δύο περιόδων μετανάστευσης, με τη μετανάστευση μετά το 2010 να αποτελεί περισσότερο θέμα αναγκαιότητας παρά αποτέλεσμα (επαγγελματικής) επιλογής. Η αναγκαιότητα δεν αναφέρεται εδώ με την έννοια της απόλυτης οικονομικής ανάγκης, αλλά περισσότερο εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο έλλειψης προοπτικών στην Ελλάδα, αρνητικών εικόνων για τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες στη χώρα, καθώς και θετικών εκτιμήσεων για τη ζωή και την εργασία στο εξωτερικό. Για την πλειονότητα, η απόφαση της μετανάστευσης στο ΗΒ την περίοδο της κρίσης δεν καθορίζεται από αυστηρώς υλικές ανάγκες ή από την επιθυμία για επιβίωση, αλλά βασίζεται σε ελπίδες για κοινωνικοοικονομική σταθερότητα και σε φιλοδοξίες για προσωπική πρόοδο.

Εξετάζοντας τον ρόλο του φύλου, προκύπτει ότι περισσότερες γυναίκες εγκαταλείπουν την Ελλάδα είτε αναζητώντας οικονομική ανεξαρτησία είτε λόγω των επιπτώσεων της κρίσης στη ζωή τους. Ο αντίκτυπος της κρίσης αποκτά επίσης αποφασιστική σημασία μεταξύ των μεγαλύτερων σε ηλικία μεταναστών και των μεταναστών χωρίς τριτοβάθμια εκπαίδευση, με ένα μεγάλο ποσοστό ανθρώπων της μεγαλύτερης ηλικιακής ομάδας (45+ ετών) να έχουν μεταναστεύσει «απλά για να τα βγάλουν πέρα» και την πλειονότητα των ατόμων χωρίς πανεπιστημιακή εκπαίδευση για να αναζητήσουν καλύτερη αμοιβή.

Η Ζωή στο Ηνωμένο Βασίλειο

Η γνώση των αγγλικών και θέματα σχετικά με τις σπουδές είναι οι δυο πρωταρχικοί λόγοι που το ΗΒ ήταν ο προτιμώμενος προορισμός των περισσότερων ερωτώμενων. Επίσης, η δυναμική, διεθνοποιημένη και με περιορισμένους αποκλεισμούς αγορά εργασίας του ΗΒ φαίνεται να έχει παίξει σημαντικό ρόλο στην απόφαση τους, καθώς πολλοί είχαν ήδη βρει δουλειά πριν μεταναστεύσουν, ενώ άλλοι μετανάστευσαν λόγω της προσδοκίας τους ότι θα είχαν τη δυνατότητα βρουν εύκολα δουλειά. Και σε ό,τι αφορά την επιλογή του ΗΒ ως μεταναστευτικό προορισμό παρατηρούμε σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των μεταναστών πριν και μετά την κρίση: οι πρώτοι μετανάστευσαν στο ΗΒ κυρίως για λόγους σχετικούς με τις σπουδές, ενώ οι δεύτεροι επειδή γνώριζαν τη γλώσσα και επειδή είχαν προσδοκίες για εξασφάλιση ποιοτικής εργασίας.

Οι Έλληνες στο ΗΒ εμφανίζονται συνολικά ικανοποιημένοι από τη ζωή τους στη χώρα, ειδικά όσον αφορά τις εργασιακές συνθήκες και την οικονομική κατάσταση, τομείς τους οποίους αξιολογούν πολύ θετικά συγκριτικά με τις εμπειρίες τους στην Ελλάδα. Εμφανίζονται ωστόσο λιγότερο ικανοποιημένοι με την κοινωνική τους ζωή και τη σχέση τους με την πολιτική, γεγονός που αντανακλάται αντίστοιχα στα αισθήματα νοσταλγίας όπως καταγράφονται από την έρευνα καθώς και στην απαίτησή τους να τους επιτραπεί να ψηφίζουν στις ελληνικές βουλευτικές εκλογές από το εξωτερικό, δικαίωμα που δεν κατείχαν όταν διεξήχθη η έρευνα. Συγχρόνως, δεδομένου ότι οι

περισσότεροι Έλληνες δεν έχουν αποκτήσει βρετανική υπηκοότητα και άρα δεν μπορούν να ψηφίσουν σε βουλευτικές εκλογές και δημοψηφίσματα στο ΗΒ, είναι πιθανό να αισθάνονται πολιτικά απομονωμένοι και από τη χώρα εγκατάστασης, ειδικά σε μια περίοδο που υπήρχαν συνεχείς πολιτικές εξελίξεις όσον αφορά τη σχέση του ΗΒ με την Ευρωπαϊκή Ένωση που επηρέαζαν άμεσα τη θέση τους στη χώρα.

Κοινωνική κινητικότητα και οικονομική ενσωμάτωση

Όπως προαναφέρθηκε, οι μισοί περίπου από τους ερωτώμενους δούλευαν στην Ελλάδα πριν μεταναστεύσουν. Σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας η μετανάστευση για τους περισσότερους δεν σηματοδότησε επαγγελματική ανέλιξη αλλά οδήγησε στην εξασφάλιση καλύτερων εργασιακών συνθηκών σε επαγγέλματα παρόμοιου επιπέδου. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ένα μεγάλο ποσοστό των μεταναστών προέρχεται από τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα και ήδη είχαν δουλειές με υψηλή κοινωνική θέση στην Ελλάδα, αν και χωρίς ικανοποιητικές συνθήκες εργασίας. Ταυτόχρονα η δυνατότητά τους να είναι επιλεκτικοί κατά τη διαδικασία αναζήτησης της πρώτης τους εργασίας στο ΗΒ συνετέλεσε ώστε να αποφύγουν εργασίες με χαμηλότερη κοινωνική θέση. Ωστόσο, αρκετοί ειδικευμένοι μετανάστες από λιγότερο προνομιούχα κοινωνικοοικονομικά περιβάλλοντα βίωσαν καθοδική εργασιακή κινητικότητα όταν μετανάστευσαν, καθώς υποχρεώθηκαν να εργαστούν σε δουλειές χαμηλότερου επιπέδου για μια ορισμένη περίοδο πριν εξασφαλίσουν εργασία που να συνάδει με τα προσόντα τους. Εντούτοις, μακροπρόθεσμα η συνολική εικόνα είναι σαφέστατα εικόνα προόδου, ενώ υπήρξαν αρκετοί μετανάστες που κατάφεραν να εξασφαλίσουν θέση υψηλότερου επιπέδου ήδη από την πρώτη τους εργασία στο ΗΒ. Αξιοσημείωτο είναι επίσης το εύρημα ότι οι μισοί Έλληνες φοιτητές στο ΗΒ, σε αντιδιαστολή με το παρελθόν, εργάζονται κατά τη διάρκεια των σπουδών τους, με πολλούς φοιτητές να αντιμετωπίζουν τις σπουδές ως το πρώτο βήμα σε ένα πιο μακροπρόθεσμο μεταναστευτικό σχέδιο.

Σχετικά με το εισόδημα των Ελλήνων στο ΗΒ, αυτό εμφανίζεται να είναι συνολικά συγκρίσιμο με το εισόδημα του γενικού πληθυσμού, χαρακτηριζόμενο από μια υπερ-εκπροσώπηση στα μεσαία και στα χαμηλότερα-μεσαία εισοδήματα και μια αντίστοιχη υπο-εκπροσώπηση στα πολύ χαμηλά και τα πολύ υψηλά εισοδήματα. Οι περισσότεροι υψηλόμισθοι ανήκουν στην κατηγορία των μεταναστών προ κρίσης και της παλαιότερης διασποράς, γεγονός που υπογραμμίζει τη σημασία του χρόνου στην κοινωνικοοικονομική άνοδο των μεταναστευτικών ομάδων. Δεδομένου, λοιπόν, ότι η ελληνική διασπορά στο ΗΒ αποτελείται στο μεγαλύτερο μέρος της από άτομα τα οποία έχουν πρόσφατα εγκατασταθεί στη χώρα, η συνολική της οικονομική κατάσταση αποτιμάται ως θετική, καθώς το υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των περισσότερων μεταναστών συνετέλεσε στην εξασφάλιση καλά αμειβόμενων θέσεων ειδικευμένης ή ημι-ειδικευμένης εργασίας. Η

θετική κοινωνικοοικονομική θέση της ελληνικής διασποράς αντικατοπτρίζεται επίσης και στις συνθήκες επαγγελματικής σταθερότητας τις οποίες οι περισσότεροι απολαμβάνουν.

Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι αρκετοί από τους νεοαφικθέντες μετανάστες υποχρεώνονται να εργαστούν σε χαμηλόμισθες θέσεις εκτός του πεδίου ειδίκευσής τους για κάποιο χρονικό διάστημα μέχρι να βρουν μία θέση εργασίας αντίστοιχη της ειδίκευσής τους, ενώ υπάρχει και ένα σημαντικό τμήμα του ελληνικού πληθυσμού στο ΗΒ που εργάζεται σε θέσεις αρκετά κακοπληρωμένες, όπως στην εξυπηρέτηση πελατών ή ως βοηθοί στους τομείς της εκπαίδευσης και της υγείας. Τέλος, όσον αφορά τους απόφοιτους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, υπάρχει αισθητή διαφορά στη μισθολογική τους κλίμακα ανά πεδίο εκπαίδευσης, με τους επαγγελματίες της υγείας και τους απόφοιτους εξειδικευμένων τμημάτων Πληροφορικής να βρίσκονται στα υψηλότερα εισοδηματικά κλίμακια, ενώ οι απόφοιτοι των τομέων της εκπαίδευσης, των τεχνών και των ανθρωπιστικών επιστημών να βρίσκονται στα χαμηλότερα.

Κοινωνική ενσωμάτωση και ταυτότητα

Οι Έλληνες στο ΗΒ έχουν φίλους από διάφορες εθνικότητες ενώ αναφέρουν ότι η εμπειρία από τη ζωή στο ΗΒ τους έκανε να αισθάνονται περισσότερο «Ευρωπαίοι πολίτες» καθώς και «πολίτες του κόσμου». Όσον αφορά στα αισθήματά τους και την εγγύτητά τους με τη βρετανική και την ελληνική κοινότητα, αν και αναμενόμενα αισθάνονται πιο κοντά στη δεύτερη, οι διαφορές δεν είναι ιδιαίτερα έντονες, με τους περισσότερους να νιώθουν εξίσου άνετα και με τις δύο κοινότητες. Η πλειοψηφία των ερωτώμενων, ωστόσο, αυτοπροσδιορίζονται με σαφήνεια ως Έλληνες, χωρίς μάλιστα να θεωρούν τη θρησκεία σημαντικό παράγοντα της ελληνικότητάς τους, εύρημα που επιβεβαιώνεται και από τα δεδομένα της έρευνας αναφορικά με τις αντιλήψεις για τη θρησκεία και τη θρησκευτική πρακτική, σύμφωνα με τα οποία οι μισοί ερωτώμενοι αυτοπροσδιορίζονται ως μη θρήσκοι ή άθεοι, ενώ μόνο το 20% του συνόλου παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες τουλάχιστον μία φορά τον μήνα.

Οι μισοί Έλληνες στο ΗΒ δεν έχουν βιώσει ποτέ διακρίσεις ή μειωτικές συμπεριφορές στην καθημερινή τους ζωή. Ωστόσο, ένα 30% του δείγματος της έρευνας δήλωσαν πως είχαν τέτοιες αρνητικές εμπειρίες σε κάποιες περιπτώσεις, ενώ υπάρχει κι ένα πολύ σημαντικό ποσοστό της τάξης του 20% που είχαν πολλές τέτοιες εμπειρίες, γεγονός που προκαλεί σοβαρές ανησυχίες ιδιαίτερα για την εποχή μετά το Brexit.

Η πολιτική τοποθέτηση των Ελλήνων στο Ηνωμένο Βασίλειο

Τα ευρήματα της έρευνας σχετικά με την απόδοση ευθυνών για την κρίση και την εμπιστοσύνη στους θεσμούς στην Ελλάδα αποκαλύπτουν μια γενικευμένη απογοήτευση με το πολιτικό σύστημα και τους θεσμούς του.

Αυτό φαίνεται να συνεισφέρει στη δημιουργία ενός χαλαρού δεσμού με την πατρίδα για την πλειονότητα και να ενισχύει την πλήρη πολιτική αποστασιοποίηση μιας μειοψηφίας της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ. Οι πολιτικές θέσεις των ερωτώμενων δεν φαίνεται να διαφοροποιούνται ιδιαίτερα από ό,τι είναι ήδη γνωστό από την ελληνική πολιτική σκηνή. Συγκεκριμένα, η ιδεολογική τους αυτοτοποθέτηση στον άξονα αριστερά – δεξιά ακολουθεί την τάση που τοποθετεί την πλειονότητα των ψηφοφόρων στο κέντρο του άξονα με μια ελάχιστη κλίση προς τα αριστερά. Σε ό,τι αφορά τις πολιτικές ιδεολογικές παραδόσεις που ενστερνίζονται επικρατούν η σοσιαλδημοκρατία και ο φιλελευθερισμός.

Η κινητοποίηση της διασποράς

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας οι Έλληνες στο ΗΒ αισθάνονται συναισθηματικά δεμένοι με την Ελλάδα και νιώθουν ηθική ευθύνη απέναντι στους «δικούς τους ανθρώπους» που ζουν εκεί. Ωστόσο, στο επίπεδο της χώρας δεν εκφράζονται αντίστοιχα αισθήματα ευθύνης. Η πλειονότητα των Ελλήνων του ΗΒ δεν αισθάνεται ηθική υποχρέωση να βοηθήσει την Ελλάδα είτε οικονομικά είτε με οποιονδήποτε άλλον τρόπο συνεισφοράς, πιθανόν λόγω της εικόνας αναξιοπιστίας που έχει για το πολιτικό σύστημα και τους θεσμούς της χώρας.

Η αποστολή χρημάτων στην Ελλάδα δεν αποτελεί κοινή πρακτική, καθώς μόνο το 11,6% του δείγματός μας απάντησε ότι στέλνουν συστηματικά χρήματα στην Ελλάδα και ένα επιπρόσθετο 25% στέλνει χρήματα περιστασιακά. Το γενικά χαμηλό επίπεδο εμβασμάτων εξηγείται από την οικονομική κατάσταση των οικογενειών των ερωτώμενων, αφού οι περισσότεροι προέρχονται από οικογένειες που ανήκουν στα μεσαία και ανώτερα οικονομικά στρώματα και δεν χρειάζονται οικονομική στήριξη. Ωστόσο, η πλειονότητα των ανθρώπων των οποίων η οικογενειακή οικονομική κατάσταση περιγράφεται ως κακή ή μέτρια στέλνουν χρήματα τα οποία διοχετεύονται κυρίως στην αποπληρωμή χρεών. Πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι τα άτομα χωρίς τριτοβάθμια εκπαίδευση υπερ-εκπροσωπούνται μεταξύ των ατόμων που στέλνουν εμβάσματα, συνεισφορά που οφείλει να αναγνωριστεί, ειδικά στο πλαίσιο του δημόσιου διαλόγου στην Ελλάδα που τείνει να εστιάζει μόνο στη μετανάστευση των ατόμων υψηλής ειδίκευσης.

Εκτός της χρηματικής συνεισφοράς προς την οικογένεια, η έρευνα έλαβε υπόψη: 1) την ανάπτυξη συνεργασιών με φορείς και επαγγελματίες στην Ελλάδα, καθώς και 2) την προσφορά βοήθειας με τη μορφή της εθελοντικής εργασίας, της μεταφοράς τεχνογνωσίας, της επαγγελματικής καθοδήγησης και συμβουλευτικής και της συλλογής χρημάτων. Ως τώρα, οι άνθρωποι που έχουν συμμετάσχει σε τέτοιες δραστηριότητες αποτελούν μειοψηφία, γεγονός αναμενόμενο αν αναλογιστούμε πόσο πρόσφατες είναι οι μεταναστευτικές ροές που έφεραν την πλειονότητα των Ελλήνων μεταναστών στο ΗΒ.

Πέραν τούτου, υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός ανθρώπων που ανέφεραν ότι δεν ενδιαφέρονται να αναπτύξουν δεσμούς με τη χώρα καταγωγής τους είτε μέσω προσφοράς (43,9%) είτε μέσω σύναψης συνεργασιών (58,2%). Σύμφωνα με δεδομένα της έρευνας, η άρνηση τους αυτή σχετίζεται πρωτίστως με τη γραφειοκρατία στην Ελλάδα. Δευτερευόντως, σχετίζεται με την έλλειψη εμπιστοσύνης στους θεσμούς στην Ελλάδα, σε ό,τι αφορά τις συνεργασίες, και σε ό,τι αφορά την προσφορά, με τις επιφυλάξεις τους απέναντι σε μια συγκεκριμένη νοοτροπία που θεωρούν ότι κυριαρχεί στη χώρα και είναι εχθρική προς τέτοιες προσφορές βοήθειας από το εξωτερικό. Συγχρόνως όμως, υπάρχει ένα εξίσου σημαντικό ποσοστό Ελλήνων που επιθυμούν να προσφέρουν βοήθεια (48,6%) ή να συμμετάσχουν ενεργά σε συνεργασίες (34,9%) αλλά δεν έχουν καταφέρει να το κάνουν ακόμα. Μάλιστα, ένα από τα πιο σημαντικά αιτήματα της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ από την ελληνική πολιτεία, όπως προκύπτει από την έρευνα, είναι η στήριξη και η ενίσχυση τέτοιων συνεργασιών. Η έλλειψη πληροφόρησης και επαφών στην Ελλάδα, καθώς και η έλλειψη χρόνου και πόρων, αναφέρονται ως οι βασικοί λόγοι που αποτρέπουν τους ερωτώμενους από τη συμμετοχή σε τέτοιες δραστηριότητες, ενώ μείζον πρόβλημα θεωρείται επίσης η γραφειοκρατία.

Τέλος, η πιο καθολική απαίτηση της ελληνικής διασποράς από την ελληνική πολιτεία ήταν η θεσμοθέτηση του δικαιώματος ψήφου από το εξωτερικό στις ελληνικές βουλευτικές εκλογές. Η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτώμενων απάντησε ότι θα ήθελαν να μπορούν να ψηφίζουν στις ελληνικές βουλευτικές εκλογές από το εξωτερικό, αν και οφείλουμε να σημειώσουμε ότι μεταξύ των «μεταναστών της κρίσης» ειδικότερα υπάρχει μια σημαντική μειοψηφία (24,9%) που δεν ενδιαφέρονται να ψηφίσουν, αντικατοπτρίζοντας το έντονο αίσθημα δυσαρέσκειας ή αδιαφορίας τους για το πολιτικό σύστημα της Ελλάδας.

Όσον αφορά στο εύρος του δικαιώματος της ψήφου από το εξωτερικό, υπάρχει διχογνωμία με το 44% να υποστηρίζει ότι μόνο όσοι έχουν στενή και πρόσφατη σχέση με την Ελλάδα θα έπρεπε να δικαιούνται ψήφου και το 43% να θεωρεί ότι όλοι θα έπρεπε να έχουν αυτό το δικαίωμα. Στην ερώτηση «Σε ποια περιφέρεια θα έπρεπε να ψηφίζουν οι Έλληνες του εξωτερικού;», υπάρχει σαφής προτίμηση η ψήφος τους να έχει ισοδύναμη βαρύτητα, χωρίς όμως να έχουν παγιωμένες απόψεις για το ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος εφαρμογής αυτής της αρχής της ισότητας.

Επιστροφή

Μόνο το 11% του συνολικού δείγματος σχεδιάζει να επιστρέψει στην Ελλάδα στο βραχυπρόθεσμο μέλλον (τα επόμενα τρία χρόνια). Επιπροσθέτως, ένα 14% δηλώνει ότι θα επιθυμούσε να επιστρέψει σε αυτό το χρονικό διάστημα χωρίς όμως να σχεδιάζει να πραγματοποιήσει αυτή την επιθυμία. Στην παρούσα φάση, η μεγάλη πλειονότητα προσβλέπει στην παραμονή τους

στο ΗΒ, ενώ ένα μικρό τμήμα σχεδιάζει να μεταναστεύσει σε τρίτη χώρα. Αυτά τα ευρήματα υποδεικνύουν ότι: 1) οι περισσότεροι μετανάστες δεν πιστεύουν ότι μπορούν επί του παρόντος να επιτύχουν τους στόχους τους στην Ελλάδα ή/και 2) έχουν εξ αρχής σχεδιάσει την αποδημία τους ως ένα πιο μακροπρόθεσμο εγχείρημα.

Ωστόσο, σε βάθος χρόνου η πλειοψηφία (66%) επιθυμεί να επιστρέψει εφόσον πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις. Αυτές σχετίζονται αφενός με την απασχόληση· πρωτίτως με την εύρεση εργασίας αντίστοιχης των ικανοτήτων τους και δευτερευόντως με την εύρεση εργασίας οικονομικά ικανοποιητικής. Αφετέρου, εξίσου σημαντικοί εμφανίζονται και οι προσωπικοί λόγοι όπως η νοσταλγία, η ανάγκη φροντίδας ενός μέλους της οικογένειας ή θέματα ανατροφής των παιδιών τους. Αυτό υποδηλώνει ότι αρκετοί Έλληνες στο ΗΒ που δεν σκέφτονται να επιστρέψουν άμεσα μπορεί να το πράξουν αργότερα ανεξάρτητα από τις εξελίξεις στην αγορά εργασίας ή/και την οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα. Τέλος, η έκβαση του δημοψηφίσματος για το Brexit πράγματι φαίνεται να έχει επηρεάσει τα μελλοντικά σχέδια κάποιων από τους ερωτώμενους, κυρίως αυτών που είχαν εγκατασταθεί στο ΗΒ πριν από την κρίση· την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας, πάντως, η πλειοψηφία δεν φαίνεται να λαμβάνει αποφάσεις για το μέλλον με βάση το Brexit.

Προτάσεις πολιτικής

Η παρούσα έκθεση καταλήγει με μία δέσμη προτάσεων πολιτικής οι οποίες επικεντρώνονται στις ανάγκες της ελληνικής κοινότητας στο ΗΒ, στο φαινόμενο της διαφυγής πνευματικού κεφαλαίου και στην ελληνική στρατηγική για την εμπλοκή και τη συμμετοχή της διασποράς στο ελληνικό οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό γίγνεσθαι. Πιο συγκεκριμένα:

- Παροχή στήριξης και αποκατάσταση εμπιστοσύνης: Τα ευρήματα της έρευνας υποδεικνύουν ότι η οποιαδήποτε πολιτική για τη διασπορά του ΗΒ, και την ελληνική διασπορά γενικότερα, οφείλει πρώτα να επικεντρωθεί στην αποκατάσταση της αξιοπιστίας του ελληνικού κράτους στους ομογενείς. Οι στόχοι των πολιτικών αυτών δεν πρέπει να διατυπώνονται με πατερναλιστικό τρόπο, ούτε και να αντιμετωπίζουν τους Έλληνες του εξωτερικού ως κατόχους πόρων προς εκμετάλλευση, αλλά ως συνεργάτες σε μια κοινή αποστολή. Μια τέτοια προσέγγιση πρέπει συνεπώς να περιλαμβάνει μέτρα και παρεμβάσεις που στηρίζουν πρωτοβουλίες και δομές στο εξωτερικό οι οποίες ενδυναμώνουν τους απόδημους χαμηλής ειδίκευσης, καθώς και όσους Έλληνες υψηλότερης εκπαίδευσης αντιμετωπίζουν δυσκολίες. Όσο πιο ομαλή είναι η προσαρμογή των αποδήμων στο νέο περιβάλλον, τόσο πιο μεγάλη πιθανόν να είναι η προθυμία και η δυνατότητά τους να συνεισφέρουν στην Ελλάδα. Ιδιαίτερη βαρύτητα πρέπει να δοθεί από τις ελληνικές κυβερνήσεις στις προκλήσεις που ενδέχεται να δημιουργήσει το Brexit για την ελληνική κοινότητα στο ΗΒ.

- Αντιμετώπιση της διαφυγής πνευματικού κεφαλαίου: Όσον αφορά στο φαινόμενο brain drain, υποστηρίζεται ότι ο στόχος πρέπει να είναι η μονίμως αναβαλλόμενη μετάβαση της Ελλάδας από οικονομία χαμηλού κόστους σε οικονομία εντάσεως γνώσης, εξέλιξη που θα μπορούσε να οδηγήσει στην απαραίτητη δημιουργία ποιοτικών και εξειδικευμένων θέσεων εργασίας σε διάφορα οικονομικά πεδία. Η μετάβαση αυτή θα μπορούσε να διευκολυνθεί μέσω στοχευμένων επενδύσεων στην εκπαίδευση, τις εξαγωγές, την έρευνα, την τεχνολογική καινοτομία και την αειφορία, ενώ θα πρέπει να συνοδεύεται από την προώθηση πιο αξιοκρατικών διαδικασιών προσλήψεων και προαγωγών τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα. Στην παρούσα φάση, προτείνεται να δοθεί έμφαση στη διαφύλαξη του εγχώριου εργατικού δυναμικού υψηλής ειδίκευσης παρά να μετατραπεί η προσέλκυση των Ελλήνων του εξωτερικού σε αυτοσκοπό, κυρίως αν δεν αντιμετωπιστούν οι δομικές αιτίες που την προκάλεσαν.
- Επιστροφή: Σε σχέση με τις πολιτικές επιστροφής, προτείνεται μια πολιτική επαναπατριsmού για όσους Έλληνες το επιθυμούν, ανεξαρτήτως εκπαίδευσης και δεξιοτήτων, ενταγμένη σε μια ευρύτερη πολιτική για την αντιμετώπιση των μεγάλων δημογραφικών προκλήσεων που αντιμετωπίζει η χώρα.
- Κινητοποίηση και κυκλοφορία: Τέλος, η έκθεση προτείνει την εφαρμογή ενός νέου πλαισίου πολιτικής για τη διασπορά το οποίο δεν θα στοχεύει μονοδιάστατα στη διατήρηση πολιτισμικών δεσμών με τους Έλληνες του εξωτερικού αλλά θα επιδιώκει στην κινητοποίηση της διασποράς και την εμπλοκή της στο ελληνικό γίγνεσθαι, αναγνωρίζοντας τη βαρύνουσα σημασία του ανθρώπινου, οικονομικού, κοινωνικού και πολιτισμικού κεφαλαίου των ελληνικών κοινοτήτων στο εξωτερικό το οποίο οφείλει να αξιοποιεί εμφορούμενο όμως από την αρχή της αμοιβαιότητας μεταξύ της διασποράς και της πατρίδας.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΟ ΗΝΩΜΕΝΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ.

Σεπτέμβριος 2020

Εισαγωγή

Η έκθεση αυτή αναλύει τα ευρήματα μιας καινοτόμου έρευνας σχετικά με την ελληνική διασπορά στο ΗΒ, της έρευνας SEESOX-GDUK (Greek Diaspora in the UK). Δύο είναι τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα που εγείρει: 1) Ποιο είναι το κοινωνικοοικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό προφίλ της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ; 2) Σε ποιο βαθμό και υπό ποιες συνθήκες μπορούν και επιθυμούν οι Έλληνες του ΗΒ να συνεισφέρουν στην Ελλάδα;

Η SEESOX-GDUK είναι μια πρωτοποριακή έρευνα που ανοίγει νέους δρόμους όσον αφορά τη θεματική επικέντρωσή της, το φάσμα της ανάλυσης και τη μεθοδολογική της οργάνωση. Συγκεκριμένα:

1. Είναι η πρώτη εκτενής έρευνα που εστιάζει θεματικά στη σύγχρονη ελληνική διασπορά στο ΗΒ, η οποία έχει αυξηθεί και διαφοροποιηθεί σημαντικά λόγω της μαζικής μετανάστευσης από την Ελλάδα την περίοδο της κρίσης. Μέσα σε ένα χρονικό διάστημα μικρότερο των 10 χρόνων, ο ελληνικός πληθυσμός στο ΗΒ υπερτριπλασιάστηκε, καθιστώντας επιτακτικά αναγκαία μια έρευνα σχετικά με αυτή την ελλιπώς μελετημένη ελληνική διασπορική κοινότητα.

Επιπλέον, η SEESOX-GDUK είναι η πρώτη έρευνα που αντιμετωπίζει με τρόπο συστηματικό και μέσω σχολαστικής ποσοτικής μεθοδολογίας το θέμα της κινητοποίησης της διασποράς στο πλαίσιο της ελληνικής κρίσης και πέρα από αυτήν – ένα θέμα καίριας σημασίας για το μέλλον της Ελλάδας.

2. Είναι η πρώτη έρευνα με τόσο ευρύ φάσμα ανάλυσης σε σχέση με τη μελέτη μιας σύγχρονης ελληνικής διασπορικής κοινότητας και με τη νέα ελληνική μετανάστευση εν γένει, η οποία βασίζεται σε μια μεθοδολογία δειγματοληψίας μέσω της οποίας επιτυγχάνεται ένα δείγμα από το οποίο μπορούν να προκύψουν αξιόπιστες εκτιμήσεις για το σύνολο του πληθυσμού.

Τα προηγούμενα χρόνια διεξήχθησαν αρκετές έρευνες για τη νέα ελληνική μετανάστευση και το φαινόμενο της διαφυγής πνευματικού κεφαλαίου (brain drain), παρέχοντας χρήσιμες πληροφορίες για τα συγκεκριμένα

φαινόμενα. Ωστόσο, δεδομένης της έλλειψης δειγματοληπτικού πλαισίου, οι έρευνες αυτές βασίζονταν σε διαδικτυακά ερευνητικά μοντέλα προαιρετικής συμμετοχής (opt-in surveys), τα οποία υστερούν στον τομέα της αντιπροσωπευτικότητας.

3. Μεθοδολογικά, πρόκειται για την πρώτη έρευνα που εφαρμόζει τη διαδικτυακή μέθοδο της καθοδηγούμενης από τους ερωτώμενους δειγματοληψίας (Respondent Driven Sampling, RDS) για τη μελέτη μιας διασπορικής κοινότητας. Αποτελεί επίσης τη δεύτερη έρευνα στη βιβλιογραφία της RDS που συνδυάζει αυτή τη μεθοδολογία με ένα σύνολο σταθμίσεων μετα-στρωματοποίησης (poststratification) από στοιχεία που προέρχονται από εξωτερική πηγή δεδομένων (στην περίπτωση μας, τη Βρετανική Έρευνα Εργατικού Δυναμικού), με σκοπό τη μεγιστοποίηση της αντιπροσωπευτικότητας του δείγματος.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΟ ΗΝΩΜΕΝΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ.

Σεπτέμβριος 2020

Μεθοδολογία

2

Ορισμός του πληθυσμού μελέτης

Ο πληθυσμός μελέτης της έρευνας SEESOX-GDUK καθορίστηκε βάσει τριών κριτηρίων συμμετοχής. Συγκεκριμένα οι συμμετέχοντες έπρεπε: 1) να είναι 18 ετών και άνω, 2) να είναι Έλληνες και 3) να έχουν ζήσει στο ΗΒ τουλάχιστον 3 μήνες. Όσον αφορά στο δεύτερο κριτήριο, η συμμετοχή δεν περιορίστηκε μόνο σε άτομα που κατέχουν την ελληνική υπηκοότητα αλλά περιλάμβανε ευρύτερα ανθρώπους που αυτοπροσδιορίζονται ως Έλληνες. Το τρίτο κριτήριο αποτελεί προσαρμογή του ορισμού του μετανάστη από τα Ηνωμένα Έθνη³ ως μετανάστης ορίζεται το άτομο που μετακομίζει σε μία χώρα διαφορετική από τη χώρα συνήθους κατοικίας του για μία περίοδο τουλάχιστον 3 μηνών.³ Τα Ηνωμένα Έθνη επίσης διαχωρίζουν μεταξύ της βραχυπρόθεσμης ή προσωρινής μετανάστευσης, η οποία καλύπτει μετακινήσεις με διάρκεια από 3 έως 12 μήνες, και της μακροπρόθεσμης ή μόνιμης μετανάστευσης, η οποία αναφέρεται σε αλλαγή χώρας κατοικίας για έναν χρόνο ή περισσότερο. Δεδομένων των στόχων της έρευνας, το όριο 3 μηνών επιλέχθηκε ως βέλτιστο. Συγκεκριμένα, όπως προαναφέρθηκε, στόχος της έρευνας είναι η μελέτη των χαρακτηριστικών της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ, όπως αυτά έχουν διαμορφωθεί από την πρόσφατη εκτεταμένη μετανάστευση κατά την περίοδο της κρίσης, καθώς και η μελέτη της διάδρασής της με την Ελλάδα. Συνεπώς, θέλαμε να συμπεριλάβουμε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο τμήμα του πραγματικού πληθυσμού των Ελλήνων στο ΗΒ τη στιγμή διεξαγωγής της έρευνας, εντάσσοντας άτομα από παλαιότερα μεταναστευτικά ρεύματα, μετανάστες δεύτερης γενιάς, καθώς και νεότερους μετανάστες. Σε ό,τι αφορά τους νεότερους μετανάστες ειδικότερα, στόχος μας ήταν η δειγματοληψία να επικεντρωθεί σε αυτούς με τις πιο μακροπρόθεσμες προθέσεις παραμονής. Καθώς όμως η μετανάστευση στο ΗΒ ήταν κατά την περίοδο εκπόνησης της έρευνας μεγάλης κλίμακας και συνεχής, οι μετανάστες με παραμονή μικρότερη του ενός έτους, πολλοί εκ των οποίων αναμένονταν να έχουν πρόθεση μακροχρόνιας παραμονής, αποτελούσαν μία σημαντική υποομάδα του υπό έρευνα πληθυσμού τόσο ποιοτικά όσο και αριθμητικά. Για αυτόν τον λόγο, αποφασίσαμε να χρησιμοποιήσουμε το όριο των τριών μηνών και κατόπιν να εκτιμήσουμε μέσω των στοιχείων της έρευνας αν οι μετανάστες με παραμονή μικρότερη

³ Εξαιρουμένων των περιπτώσεων όπου η μετακίνηση στη νέα χώρα πραγματοποιείται για λόγους ψυχαγωγίας, διακοπών, επίσκεψης σε φίλους και συγγενείς, εργασίας, ιατρικής θεραπείας ή για λατρευτικούς λόγους.

του ενός έτους που συμπεριελήφθησαν στο δείγμα είχαν μακροπρόθεσμα σχέδια για τη μετανάστευσή τους.

Η προσέγγιση αυτή αποδείχθηκε σωστή, καθώς μόνο το 13% των ατόμων με παραμονή μικρότερη του ενός χρόνου στο ΗΒ σκόπευαν να επιστρέψουν στην Ελλάδα τα επόμενα τρία χρόνια, ποσοστό συγκρίσιμο με το αντίστοιχο του συνολικού δείγματος της έρευνας (11,4%), δικαιολογώντας έτσι τη συμπερίληψή τους στο δείγμα. Παρομοίως, αποφασίσαμε να συμπεριλάβουμε και τους φοιτητές στο δείγμα, που επίσης αποτελούν σημαντική υποομάδα του πληθυσμού μελέτης, καθώς προηγούμενες ποιοτικές μελέτες είχαν υπογραμμίσει ότι η πλειοψηφία των Ελλήνων φοιτητών μεταναστών που έφυγαν τα χρόνια της κρίσης έβλεπαν τις σπουδές τους ως το πρώτο βήμα ενός πιο μακροπρόθεσμου μεταναστευτικού εγχειρήματος (βλ. Toumanidou, 2018 και Pratsinakis et al., 2017 για την περίπτωση της Ολλανδίας).

Τέλος, πέρα από την ανάγκη ευκρινούς ορισμού των κριτηρίων για την επιτυχή διεξαγωγή της έρευνας, η περίπτωση των φοιτητών και των μεταναστών με πολύ περιορισμένη παραμονή στη χώρα υποδοχής θέτει και το εννοιολογικό ερώτημα του πώς ορίζουμε έναν πληθυσμό ως διασπορικό. Αν και ο χρόνος αποτελεί σημαντική προϋπόθεση προκειμένου ένας μεταναστευτικός πληθυσμός να συγκροτήσει διασπορά, ο ορισμός μιας εθνοτικής ομάδας ως διασπορικής είναι ένα ιδιαίτερα πολύπλοκο ζήτημα που εξαρτάται από πολλούς παράγοντες και ως τέτοιο αφορά όχι μόνο τους νεοαφικθέντες, αλλά και τα παλαιότερα μέλη της. Συγκεκριμένα, σχετίζεται με την κοινοτική της οργάνωση, καθώς και τους δεσμούς και τη διασύνδεση των ατόμων που την απαρτίζουν με τη χώρα καταγωγής τους. Επιπλέον, σχετίζεται με τη συμμετοχή των μελών της σε διασπορικές πρακτικές και τον αυτοπροσδιορισμό τους (Cohen 2008, Brubaker 2005, και Sökefeld 2006). Η παρούσα μελέτη παρέχει σημαντικές σχετικές πληροφορίες οι οποίες μπορούν να μας βοηθήσουν στο να αξιολογήσουμε τον βαθμό στον οποίο οι Έλληνες στο ΗΒ αποτελούν διασπορά, χωρίς αυτό να λαμβάνεται ως a priori δεδομένο.

Ο σχεδιασμός του ερωτηματολογίου της έρευνας

Το ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει 90 ερωτήσεις και είναι δομημένο γύρω από επτά άξονες: 1) Το κοινωνικο-δημογραφικό προφίλ των ερωτώμενων, 2) τη λήψη μεταναστευτικών αποφάσεων, 3) την οικονομική ενσωμάτωση στο ΗΒ, 4) θέματα ταυτότητας και κοινωνικής ζωής στη βρετανική κοινωνία, 5) τους δεσμούς και τη σύνδεση με την Ελλάδα, 6) τις αντιλήψεις για την Ελλάδα και την πολιτική ταυτότητα και τέλος, 7) τα σχέδια για το μέλλον. Η σύνταξη του ερωτηματολογίου βασίστηκε σε εκτεταμένη αξιολόγηση και ανάλυση των ερωτηματολογίων προηγούμενων σχετικών μελετών, καθώς και σε πληροφορίες για τον πληθυσμό αναφοράς οι οποίες προήλθαν από ποιοτική έρευνα.

Συγκεκριμένα, όσον αφορά στην ποιοτική έρευνα, αντλήσαμε υλικό από: 1) συνεντεύξεις σε βάθος που διεξήχθησαν μεταξύ μεταναστών στο ΗΒ στο πλαίσιο της έρευνας EUMIGRE⁴ που σχεδιάστηκε το 2017 για τη μελέτη της νέας ελληνικής μετανάστευσης στην Ολλανδία και την ευρύτερη περιοχή του Λονδίνου και διενεργήθηκε από τον κύριο ερευνητή της SEESOX-GDUK, Μανώλη Πρατσινάκη, χρηματοδοτούμενο από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Marie Skłodowska-Curie Action), καθώς και 2) ευρήματα διερευνητικής ποιοτικής έρευνας που διεξήχθη μεταξύ των Ελλήνων στην Οξφόρδη στο πλαίσιο του Greek Diaspora Project.⁵ Για τον σχεδιασμό των ερωτηματολογίων συμβουλευτήκαμε: 1) τα ερωτηματολόγια διεθνών και ευρωπαϊκών ερευνών όπως η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα (European Social Survey), η Παγκόσμια Έρευνα Αξιών (World Values Survey) και το Ευρωβαρόμετρο, 2) τα ερωτηματολόγια σχετικών ελληνικών ερευνών, όπως η έρευνα EUMIGRE, η έρευνα για τη διαφυγή πνευματικού κεφαλαίου του Λαμπριανίδη (2013), η έρευνα Hellenic Observatory (HO) των Labrianidis και Pratsinakis (2015), η έρευνα της Kappa Research για τους νέους Έλληνες (2018), καθώς και η έρευνα του οργανισμού διαNEΟσις για το «Τι πιστεύουν οι Έλληνες» και τέλος, 3) τα ερωτηματολόγια άλλων σχετικών ερευνών για διασπορικές και μεταναστευτικές ομάδες όπως οι έρευνες PIONEUR (Recchi and Favell 2009), Émigré (Glynn 2013) και η έρευνα του PEW για τους Εβραίους Αμερικανούς (2013).

⁴ <https://eumigreproject.eu/>

⁵ seesoxdiaspora.org/research/greeks-in-the-uk/the-oxford-and-london-case-studies

Αρκετές ερωτήσεις, η πλειοψηφία τους στις προαναφερθείσες ενότητες 4 και 5, συντάχθηκαν ειδικά για τη συγκεκριμένη μελέτη και προήλθαν από τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας. Οι ενότητες 2, 3 και 7 αντλούν υλικό κατά κύριο λόγο από το ερωτηματολόγιο του EUMIGRE. Τέλος, αρκετές κοινωνικο-δημογραφικές ερωτήσεις και ερωτήσεις για την πολιτική ταυτότητα των αποκρινόμενων και για τις αντιλήψεις τους για την Ελλάδα αντλήθηκαν από ερωτηματολόγια προηγούμενων ερευνών, κυρίως της έρευνας «Τι πιστεύουν οι Έλληνες» του οργανισμού διαNEΟσις και της Παγκόσμιας Έρευνας Αξιών, προκειμένου να αυξηθεί η συγκρισιμότητα στο στάδιο της ανάλυσης.

Κατά τον σχεδιασμό του ερωτηματολογίου, προσπαθήσαμε να συντάξουμε τις ερωτήσεις με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι κατανοητές σε όλες τις υπο-ομάδες της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ (πρόσφατοι μετανάστες, παλιότερα μέλη της διασποράς και μετανάστες δεύτερης γενιάς) και να λαμβάνουν υπόψη τα επιμέρους χαρακτηριστικά τους ώστε να είναι δυνατή η εις βάθος διερεύνηση. Επίσης, προσθέσαμε ερωτήσεις-φίλτρα όπου ήταν απαραίτητες. Τέλος, πραγματοποιήθηκε πιλοτική έρευνα, τα αποτελέσματα της οποίας οδήγησαν στη μερική τροποποίηση του ερωτηματολογίου, κυρίως στην ενότητα για την κινητοποίηση της διασποράς.

Το ερωτηματολόγιο συντάχθηκε αρχικά στα αγγλικά και κατόπιν μεταφράστηκε στα ελληνικά. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν τη γλώσσα συμπλήρωσης, με τη συντριπτική πλειονότητα να επιλέγει τα ελληνικά. Για λόγους συγκρισιμότητας οι ελληνικές μεταφράσεις των ερωτήσεων οι οποίες αντλήθηκαν από την Παγκόσμια Έρευνα Αξιών ενσωματώθηκαν αυτούσιες, όπως αναφέρονταν στην αντίστοιχη εθνική εκδοχή του ερωτηματολογίου, ακόμα κι αν οι διατυπώσεις τους θα μπορούσαν να είχαν τροποποιηθεί. Σε ό,τι αφορά στον χρόνο συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου αυτός υπολογίστηκε στα 25 λεπτά στη πιλοτική έρευνα, ενώ ο πραγματικός μέσος χρόνος συμπλήρωσης ήταν κατά προσέγγιση 27 λεπτά.⁶

⁶ Εξαιρουμένων των ερωτώμενων που δεν συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο συνεχόμενα, αλλά με διαλείμματα.

Μέθοδος δειγματοληψίας

Η εξαγωγή αντιπροσωπευτικού δείγματος από διασπορικούς και άλλους διεθνικούς πληθυσμούς.

Η μελέτη διεθνικών πληθυσμών (transnational populations) όπως αυτοί που ερευνώνται στην παρούσα μελέτη καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολη με τη χρήση παραδοσιακών μεθόδων τυχαίας δειγματοληψίας. Είναι «κρυμμένοι πληθυσμοί» (hidden populations) για τους οποίους τις περισσότερες φορές δεν υπάρχει δειγματοληπτικό πλαίσιο και τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία είναι ελάχιστα. Συνεπώς, η αντιμετώπιση των σφαλμάτων κάλυψης και η εξαγωγή αντιπροσωπευτικού δείγματος αποδεικνύονται εξαιρετικά δύσκολες στον σχεδιασμό της έρευνας. Πρόσφατες έρευνες για τη διαφυγή πνευματικού κεφαλαίου και τη νέα μετανάστευση από την Ελλάδα, όπως αυτές που διεξήχθησαν από την εταιρεία ICAP, την πρωτοβουλία Brain Gain+ καθώς και στο πλαίσιο του E-generation project, έδωσαν ενδιαφέροντα αποτελέσματα. Ωστόσο, αυτά τα αποτελέσματα δεν είναι γενικεύσιμα καθώς προέρχονται από δείγματα ευκολίας (convenience samples) που συλλέχθηκαν μέσω διαδικτυακών ερευνών προαιρετικής συμμετοχής (opt-in) τα οποία δεν είναι αντιπροσωπευτικά του υπό διερεύνηση πληθυσμού.

Στη διεθνή βιβλιογραφία, τέσσερις προσεγγίσεις έχουν προταθεί για την επίτευξη ή έστω την προσέγγιση αντιπροσωπευτικού δείγματος μεταξύ διεθνικών πληθυσμών (Braun and Santacreu 2009, Glynn et al 2013, PEW 2013 και Labrianidis and Pratsinakis 2015). Στην πρώτη προσέγγιση, χρησιμοποιούνται οι εθνικοί τηλεφωνικοί κατάλογοι και η ταυτοποίηση και επιλογή του υπό μελέτη πληθυσμού γίνεται με βάση μια διερευνητική συνέντευξη (screening interview) σε ένα τυχαία επιλεγμένο δείγμα ενηλίκων. Η μέθοδος αυτή έχει εφαρμοστεί και στις χώρες προέλευσης, όπως στην έρευνα των Labrianidis και Pratsinakis (2015) για τη νέα ελληνική μετανάστευση, αλλά και στις χώρες διαμονής των μελών της διασποράς, όπως στην περίπτωση της έρευνας του ερευνητικού κέντρου PEW για τους Εβραίους Αμερικανούς που εκπονήθηκε το 2013.

Στην πρώτη έρευνα, εφαρμόστηκε η μέθοδος στρωματοποιημένης τυχαίας δειγματοληψίας χρησιμοποιώντας το νοικοκυριό ως μονάδα ανάλυσης. Ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να παρέχουν λεπτομερείς πληροφορίες πρώτα για τη σύνθεση του νοικοκυριού του οποίου αποτελούσαν μέρος και μετά για τις πρακτικές μετανάστευσης των μελών του, καθώς και για τις πρακτικές όσων μελών της κατιούσας οικογένειάς τους δεν αποτελούσαν μέρος του νοικοκυριού. Κατόπιν, οι πληροφορίες για τους απόδημους

που συλλέχθηκαν αποτέλεσαν τη βάση για τον υπολογισμό των κοινωνικο-δημογραφικών χαρακτηριστικών της εξερχόμενης μετανάστευσης και οι εκτιμήσεις για τις μεταναστευτικές ροές έγιναν με προβολές βάσει στοιχείων της τελευταίας απογραφής. Ένα σημαντικό μειονέκτημα αυτής της προσέγγισης είναι ότι δεν είναι οι ίδιοι οι μετανάστες αυτοί που παρέχουν τις πληροφορίες και ως αποτέλεσμα τα στοιχεία που μπορούν να εξαχθούν είναι περιορισμένα.

Αντίθετα, η έρευνα του PEW απέδωσε λεπτομερή και αξιόπιστα στοιχεία καθώς διενεργήθηκαν συνεντεύξεις από τα ίδια τα υποκείμενα της έρευνας. Σε αυτή την έρευνα, υπήρξε υπερδειγματοληψία (oversampling) στις περιοχές των ΗΠΑ με υψηλή συγκέντρωση εβραϊκών πληθυσμών και υποδειγματοληψία στις περιοχές με χαμηλότερη αντίστοιχη συγκέντρωση, με σκοπό να μειωθεί ο αριθμός των απαιτούμενων διερευνητικών συνεντεύξεων και το συνολικό κόστος της έρευνας. Όταν ολοκληρώθηκε η συλλογή των δεδομένων, τα δεδομένα σταθμίστηκαν βάσει στοιχείων της Αμερικάνικης Στατιστικής Υπηρεσίας προκειμένου να εξασφαλιστεί η σωστή αναλογία εκπροσώπησης των Εβραίων Αμερικάνων από τα διάφορα μέρη των ΗΠΑ (PEW, 2013). Ωστόσο, η μεθοδολογία της έρευνας αυτής δεν ήταν κατάλληλη για την έρευνα SEESOX-GDUK, καθώς οι Έλληνες στο ΗΒ αποτελούν έναν συγκριτικά πολύ πιο περιορισμένο πληθυσμό, που είναι αδύνατο να αποτυπωθεί με τυχαίες τηλεφωνικές κλήσεις και συνεντεύξεις σε ένα εθνικό δειγματοληπτικό πλαίσιο. Εξίσου σημαντικό είναι το γεγονός ότι ένας μεγάλος αριθμός των Ελλήνων στο ΗΒ, ειδικά οι νεότεροι μετανάστες που αποτελούν την πλειοψηφία του πληθυσμού, δεν είναι εγγεγραμμένοι στους τηλεφωνικούς καταλόγους, καθιστώντας τους έτσι αναξιόπιστο δειγματοληπτικό πλαίσιο.

Η δεύτερη προσέγγιση για τη δειγματοληψία διασπορικών και μεταναστευτικών πληθυσμών εφαρμόστηκε στο πλαίσιο του χρηματοδοτούμενου από την Ευρωπαϊκή Ένωση ερευνητικού προγράμματος PIONEUR, που αφορούσε τη μελέτη της κινητικότητας πολιτών εντός της ΕΕ. Η έρευνα επικεντρωνόταν σε Ευρωπαίους πολίτες που μετακινήθηκαν από και προς τις πέντε πιο πολυπληθείς χώρες-μέλη της Ευρώπης των 15. Ως δειγματοληπτικό πλαίσιο χρησιμοποιήθηκαν και πάλι τα δεδομένα εθνικών τηλεφωνικών καταλόγων, αν και αυτή η έρευνα ακολούθησε διαφορετική στρατηγική για την ταυτοποίηση των ερωτώμενων. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκε η τεχνική του υπολογισμού της συχνότητας των πιο κοινών ονομάτων για κάθε χώρα αποστολής, αποκλείοντας αυτά που εμφανίζονταν επίσης στις λίστες ονομάτων άλλων χωρών, και κατόπιν πραγματοποιήθηκε δειγματοληψία μεταξύ αυτών των πιο πιθανών ονομάτων της κάθε υπό μελέτη εθνικότητας στις χώρες υποδοχής (Braun and Santacreu 2009). Όπως και με την έρευνα του PEW, η δειγματοληπτική στρατηγική της έρευνας PIONEUR κρίθηκε ακατάλληλη για την έρευνα SEESOX-GDUK εξαιτίας της έλλειψης αξιοπιστίας των τηλεφωνικών καταλόγων ως δειγματοληπτικό πλαίσιο για την ελληνική διασπορά.

Η τρίτη μέθοδος δειγματοληψίας προτάθηκε από τον Glynn και τους συνεργάτες του στην έρευνά τους για την ιρλανδική διασπορά στο πλαίσιο της οικονομικής ύφεσης που έπληξε τη χώρα μετά το 2008. Σε αυτή την έρευνα, διενεργήθηκε ανάλυση συστάδων (cluster analysis) σε στατιστικές περιοχές της Ιρλανδίας και κατόπιν πραγματοποιήθηκε έρευνα νοικοκυριών (household survey) επιλεκτικά στις πιο χαρακτηριστικές περιοχές κάθε συστάδας. Παρομοίως με τη μελέτη των Labrianidis και Pratsinakis, σκοπός ήταν η συλλογή πληροφοριών για το κοινωνικο-δημογραφικό προφίλ της νέας γενιάς Ιρλανδών μεταναστών κάνοντας ερωτήσεις στο νοικοκυριό των μεταναστών στην Ιρλανδία. Τα αποτελέσματα της πανεθνικής έρευνας νοικοκυριών επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν για να επανασταθμιστούν στατιστικά οι απαντήσεις σε διαδικτυακή έρευνα που θα ακολουθούσε. Ωστόσο, παρά τη σχολαστική οργάνωση της έρευνας, ο αριθμός των αποδήμων για τους οποίους η έρευνα συνέλεξε λεπτομέρειες στην έρευνα νοικοκυριών (183) δεν ήταν επαρκής για να διασφαλίσει ότι τα στατιστικά ευρήματα που συλλέχθηκαν αντιπροσώπευαν τα χαρακτηριστικά του συνολικού απόδημου πληθυσμού.

Η τέταρτη μέθοδος, η οποία είναι αυτή που ακολουθεί η έρευνα SEESOX-GDUK, βασίζεται στη μεθοδολογία δειγματοληψίας καθοδηγούμενη από τους ερωτώμενους (RDS). Η δειγματοληπτική αυτή μέθοδος εφαρμόστηκε αρχικά στον τομέα της επιδημιολογίας, ενώ πρόσφατα έχει χρησιμοποιηθεί και σε πολλά άλλα πεδία όπως οι μεταναστευτικές και διασπορικές σπουδές (βλ. Tyldum and Johnston 2014). Συγκεκριμένα, η διαδικτυακή εκδοχή της, που αποτελεί τη μέθοδο που επιλέχθηκε και για την έρευνα SEESOX-GDUK, εφαρμόστηκε για πρώτη φορά σε μεταναστευτικές σπουδές στη μελέτη EUMIGRE. Βασιζόμενη στα συμπεράσματα που αντλήθηκαν από την προαναφερθείσα μελέτη, η SEESOX-GDUK είναι η πρώτη έρευνα που εφαρμόζει τη διαδικτυακή μέθοδο της RDS για τη μελέτη μιας ελληνικής διασπορικής κοινότητας και από όσα γνωρίζουμε η δεύτερη που συνδυάζει αυτή τη μεθοδολογία με στάθμιση βάσει δεδομένων από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού του HB με σκοπό τη μεγιστοποίηση της αντιπροσωπευτικότητας του δείγματος.⁷ Η μέθοδος αυτή παρήγαγε αξιόπιστα δεδομένα για την ελληνική διασπορά στο HB.

⁷ Βλ. την έρευνα των Sunghee Lee et al. 2018 "Health and Life Study of Koreans" («Μελέτη της Υγείας και της Ζωής των Κορεατών», αναφορά στο National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine 2018. Improving Health Research on Small Populations: Proceedings of a Workshop. Washington, DC: The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/25112>. Παραπέμπουμε επίσης στα slides της ομιλίας της Lee υπό τον τίτλο "Respondent Driven Sampling: Introduction and Applications" («Δειγματοληψία καθοδηγούμενη από τους ερωτώμενους: Εισαγωγή και Εφαρμογές»), που δόθηκε στο Συνέδριο Έρευνας και Πολιτικής της Ομοσπονδιακής Επιτροπής Στατιστικής Μεθοδολογίας τον Μάρτιο του 2018 και είναι διαθέσιμη στο [http://www.copafs.org/UserFiles/file/2018FCSM/A-4Lee_RDS_FCSM\(2_15_2017\).pdf](http://www.copafs.org/UserFiles/file/2018FCSM/A-4Lee_RDS_FCSM(2_15_2017).pdf) (προσπελάστηκε στις 25 Ιανουαρίου, 2020).

Δειγματοληψία καθοδηγούμενη από τους ερωτώμενους (RDS)

Η RDS είναι μία σύνθετη εκδοχή της δειγματοληψίας που βασίζεται στη συλλογή στοιχείων μέσω των κοινωνικών δικτύων (network-based sampling). Σύμφωνα με αυτή τη δειγματοληπτική μέθοδο, ένας αρχικός αριθμός ερωτώμενων παρέχουν στον ερευνητή πληροφορίες για τις κοινωνικές τους επαφές και κατόπιν, αυτές οι επαφές σχηματίζουν τη βάση από την οποία προκύπτει το επόμενο κύμα ερωτώμενων (Wejnert and Heckathorn 2008). Ωστόσο, δεδομένου ότι οι διασυνδέσεις εντός των κοινωνικών δικτύων δεν είναι τυχαίες, τα δείγματα που προκύπτουν από τη μεθοδολογία αυτή ορθώς αντιμετωπίζονται ως μη πιθανοτικά (non-probability samples) και συνεπώς μη αντιπροσωπευτικά. Η RDS επιχειρεί να υπερκεράσει αυτή την αδυναμία χρησιμοποιώντας δεδομένα που συγκεντρώνονται κατά τη διάρκεια της δειγματοληψίας προκειμένου να εξαχθούν συμπεράσματα για τη δομή των κοινωνικών δικτύων και να καθοδηγήσουν τη διαδικασία συλλογής δεδομένων. Σε δεύτερο επίπεδο, τα στοιχεία αυτά χρησιμοποιούνται για την απόδοση σταθμίσεων ώστε να επιτευχθούν αμερόληπτες (unbiased) εκτιμήσεις για τον πληθυσμό αναφοράς (Salganik and Heckathorn 2004). Συνεπώς, με τη μέθοδο RDS συλλέγονται πληροφορίες για τον πληθυσμό μελέτης καθώς διενεργείται η έρευνα και αυτές οι πληροφορίες χρησιμοποιούνται κατόπιν για να κατασκευάσουν ένα κατά προσέγγιση αντιπροσωπευτικό δείγμα.

Δύο είδη πληροφοριών είναι απαραίτητα για την εκπόνηση της μεθόδου RDS: 1) το μέγεθος του προσωπικού δικτύου του ερωτώμενου (αναφερόμενο στη βιβλιογραφία της επιστήμης δικτύων και ως «βαθμός»), δηλαδή ο αριθμός των ανθρώπων που γνωρίζει ο ερωτώμενος εντός του πληθυσμού μελέτης και 2) ποιος προσκάλεσε ποιον. Εφόσον το επιθυμητό δείγμα συμπληρωθεί και οι παραπάνω πληροφορίες συγκεντρωθούν, εφαρμόζονται τεχνικές με στόχο τη μείωση της μεροληψίας (bias) στα δεδομένα. Τα συμπεράσματα της RDS επικεντρώνονται συγκεκριμένα σε δύο πηγές μεροληψίας: αυτές που προκύπτουν από τα διαφοροποιημένα μεγέθη δικτύων και αυτές που προέρχονται από τη διαφοροποιημένη «στратολόγηση» (recruitment). Προκειμένου να αντισταθμιστεί η μεροληψία της πρώτης κατηγορίας διενεργούνται σταθμίσεις οι οποίες αποσκοπούν στην εξισορρόπηση πιθανής υποεκπροσώπησης των ατόμων με μικρά δίκτυα και της αντίστοιχης υπερεκπροσώπησης ατόμων με μεγάλα δίκτυα. Παράλ-

ληλα, κατά τη διάρκεια της δειγματοληψίας, γίνεται έλεγχος προκειμένου να διορθωθεί η ομοιοφιλία, δηλαδή η τάση των ατόμων να προσκαλούν άλλα άτομα με παρόμοια χαρακτηριστικά (για παράδειγμα, άτομα ίδιου φύλου ή ηλικίας με τον στρατολογητή).

Για να αξιολογηθεί κατά πόσον η RDS είναι η κατάλληλη δειγματοληπτική μέθοδος για τον υπό διερεύνηση πληθυσμό, πρέπει να πληρούνται δύο προϋποθέσεις. Πρώτον, τα άτομα πρέπει να είναι συνδεδεμένα το ένα με το άλλο και να αναγνωρίζουν το ένα το άλλο ως μέλη του υπό διερεύνηση πληθυσμού. Δεύτερον, ο πληθυσμός αυτός πρέπει να είναι αρκετά μεγάλος σε σχέση με το δείγμα το οποίο στοχεύει η έρευνα να συγκεντρώσει ώστε να μπορεί να στηρίξει εκτεταμένες αλυσίδες πρόσκλησης χωρίς επαναλήψεις συμμετεχόντων που προτείνουν ο ένας τον άλλον ως μέλη του υπό διερεύνηση πληθυσμού.

Η ελληνική διασπορά στο ΗΒ σαφώς πληρούσε τη δεύτερη προϋπόθεση καθώς ο ελληνικός πληθυσμός υπολογίστηκε από την Ετήσια Πληθυσμιακή Έρευνα (Annual Population Survey) το 2018 στα 74.000 άτομα και το δείγμα στο οποίο στοχεύαμε ήταν 600 άτομα. Ο υπό διερεύνηση πληθυσμός πληροί επίσης και την πρώτη προϋπόθεση καθώς οι Έλληνες στο ΗΒ είναι μια ομάδα κοινωνικά δικτυωμένη, τα μέλη της οποίας αναγνωρίζουν το ένα το άλλο ως μέλη του υπό διερεύνηση πληθυσμού. Αν και η RDS πρόσωπο-με-πρόσωπο εφαρμόζεται κυρίως σε τοπικό επίπεδο, συνήθως σε συγκεκριμένες πόλεις, η διαδικτυακή εκδοχή της ουσιαστικά μας δίνει την ευκαιρία να εφαρμόσουμε τη μεθοδολογία αυτή σε μία μεγαλύτερη γεωγραφική έκταση (Bengtsson et al 2012 και Stein et al 2014), καθώς η απόσταση δεν αποτελεί πάντα εμπόδιο στην κοινωνική διάδραση. Ειδικότερα, όπως έδειξε η έρευνα EUMIGRE, τα δίκτυα των Ελλήνων μεταναστών στην Ολλανδία δεν υπόκεινται σε «τοπικούς/γεωγραφικούς περιορισμούς» και περιλαμβάνουν επαφές με Έλληνες σε διαφορετικές πόλεις. Υποθέτοντας ότι κάτι τέτοιο ισχύει και μεταξύ των Ελλήνων στο ΗΒ, η SEESOX-GDUK εφάρμοσε τη διαδικτυακή RDS σε επίπεδο χώρας. Η υπόθεση αυτή αποδείχτηκε σωστή. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 2.1 Γεωγραφική κατανομή της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ, η γεωγραφική κατανομή του δείγματος που επιτεύχθηκε μέσα από τις παραπομπές των ερωτώμενων σύμφωνα με τη μεθοδολογία RDS αναπαριστά με ακρίβεια την κατανομή του πραγματικού πληθυσμού όπως αυτός εκτιμάται από την Ετήσια Πληθυσμιακή Έρευνα (APS).

Πίνακας 2.1 Γεωγραφική κατανομή της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ

Περιοχή κατοικίας	SEESOX-GDUK Μη σταθμισμένο δείγμα	Έλληνες στο ΗΒ Ετήσια Πληθυσμιακή Έρευνα (APS)
East	6,2%	7%
East Midlands	2,1%	3%
London	45%	41%
North East	0,3%	4%
North West	4,7%	5%
South East	12,2%	16%
South West	2,1%	3%
West Midlands	11,2%	11%
Yorkshire and The Humber	5,5%	4%
Northern Ireland	0%	0%
Scotland	5%	5%
Wales	5,7%	1%

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK και Ετήσια Πληθυσμιακή Έρευνα, Εθνική Στατιστική Υπηρεσία του ΗΒ

Η διαδικασία διεξαγωγής της έρευνας

Οι έρευνες που εφαρμόζουν τη μέθοδο δειγματοληψίας RDS ξεκινούν από μια ομάδα μη τυχαία επιλεγμένων μελών του πληθυσμού μελέτης, τους αρχικώς ερωτώμενους (seeds), οι οποίοι εκκινούν τη διαδικασία πρόσκλησης συμμετεχόντων στην έρευνα. Στη διαδικτυακή εκδοχή της RDS, οι αρχικώς ερωτώμενοι συμπληρώνουν το διαδικτυακό ερωτηματολόγιο και κατόπιν τους ζητείται να αποστείλουν προσκλήσεις μέσω ενός προσωπικού συνδέσμου σε έναν ορισμένο αριθμό των γνωριμιών τους μεταξύ του πληθυσμού μελέτης. Οι νέοι προσκεκλημένοι καλούνται να παραπέμπουν νέα άτομα ακολουθώντας την ίδια διαδικασία, δημιουργώντας αλυσίδες παραπομπών έως τη συμπλήρωση του επιθυμητού δείγματος. Προκειμένου να αποφευχθεί η κάθετη επέκταση της αλυσίδας παραπομπών, δηλαδή οι ερωτώμενοι να προωθούν το ερωτηματολόγιο σε μεγάλο αριθμό γνωστών τους και να μην επιτυγχάνεται η σε βάθος επέκταση της αλυσίδας παραπομπών εντός των δικτύων του πληθυσμού μελέτης, επιβάλλεται ένα ανώτατο όριο επιτρεπόμενων προσκλήσεων ανά ερωτώμενο. Ο στόχος είναι να επιτευχθούν μακροσκελείς αλυσίδες παραπομπών κάτι που είναι απαραίτητο για την επιτυχή εκτέλεση της RDS έτσι ώστε τα χαρακτηριστικά του τελικού δείγματος να είναι ανεξάρτητα από αυτά των ατόμων που επιλέχθηκαν ως αρχικώς ερωτώμενοι. Στην παρούσα έρευνα οι αρχικώς ερωτώμενοι και οι υπόλοιποι συμμετέχοντες επιτρεπόταν να προσκαλέσουν μέχρι τέσσερα άτομα μεταξύ των δικτύων τους στο HB.

Οι αρχικώς ερωτώμενοι πρέπει να έχουν τα παρακάτω χαρακτηριστικά: 1) να χαίρουν σεβασμού μεταξύ των ατόμων του πληθυσμού μελέτης, 2) να έχουν εκτενή και διαφοροποιημένα κοινωνικά δίκτυα και 3) να έχουν ενδιαφέρον για το αντικείμενο της έρευνας (World Health Organization 2013). Είναι σημαντικό οι ερευνητές να καθοδηγήσουν τους αρχικώς ερωτώμενους ώστε να προσκαλέσουν άτομα με ποικίλα χαρακτηριστικά, αλλά είναι επίσης χρήσιμο να επιλεγθεί εξ αρχής και μια ποικιλόμορφη ομάδα αρχικώς ερωτώμενων. Σε επόμενα στάδια, οι ερευνητές δεν επηρεάζουν άμεσα την επιλογή των προσκεκλημένων ατόμων, υποθέτοντας ότι αυτά θα αποτελούν τυχαία επιλογή μεταξύ των δικτύων των ερωτώμενων στον πληθυσμό-μελέτης, εκτός αν υπάρχουν ενδείξεις μέσω διαγνωστικών τεστ ότι η ομοιοφιλία επηρεάζει την εξέλιξη της δειγματοληψίας. Σε αυτή την περίπτωση μπορούν να γίνουν παρεμβάσεις με την επιβολή φίλτρων συμ-

μετοχής καθώς και την ένταξη περισσότερων αρχικώς ερωτώμενων από κατηγορίες που φαίνεται να υποεκπροσωπούνται στο δείγμα.

Στην έρευνα SEESOX-GDUK, η επιλογή της βάσης των πιθανών αρχικώς ερωτώμενων πραγματοποιήθηκε κατά την περίοδο της προπαρασκευαστικής αξιολόγησης (*formative assessment*), δηλαδή τη φάση κατά την οποία διεξήχθη ανάλυση πεδίου προκειμένου να διασφαλιστεί η επιτυχημένη εφαρμογή της μεθόδου RDS μέσω της αναγνώρισης απομονωμένων υποπληθυσμών, την επιλογή των κατάλληλων αρχικώς ερωτώμενων και τον καθορισμό του ποσού των χρηματικών κινήτρων. Σε αυτή τη φάση, ελήφθησαν υπόψη τα ευρήματα της ποιοτικής έρευνας EUMIGRE στο Λονδίνο και της έρευνας του Greek Diaspora Project στην Οξφόρδη, καθώς και τα συμπεράσματα που αντλήθηκαν από την εφαρμογή της διαδικτυακής εκδοχής της μεθόδου RDS κατά τη διεξαγωγή της έρευνας EUMIGRE για την Ολλανδία και το Λονδίνο, οδηγώντας στις παρακάτω επιλογές.

Σημεία συμφόρησης (bottlenecks), επιλογή και πρόσκληση των αρχικώς ερωτώμενων

Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, η εφαρμογή της μεθόδου RDS προϋποθέτει ότι ο πληθυσμός μελέτης αποτελεί ένα ενιαίο κοινωνικό δίκτυο. Κοινωνικοί φραγμοί οποιουδήποτε είδους μπορούν να οδηγήσουν στα λεγόμενα σημεία συμφόρησης (*bottlenecks*) και στην απομόνωση υποπληθυσμών, επηρεάζοντας την αξιοπιστία και την ακρίβεια των εκτιμήσεων της μεθόδου RDS. Τέτοια σημεία συμφόρησης προκύπτουν λόγω ενός ευρέος φάσματος διαφορών μεταξύ των ατόμων του υπό μελέτη πληθυσμού (πολιτισμικών, γλωσσικών ή κοινωνικοοικονομικών). Συνεπώς, είναι σημαντικό να εντοπίσουμε τυχόν απομονωμένους υποπληθυσμούς κατά τη διάρκεια της προπαρασκευαστικής αξιολόγησης, έτσι ώστε να επιλεχθούν οι κατάλληλοι αρχικώς ερωτώμενοι (World Health Organization 2013).

Η εμπειρία από την προηγούμενη εφαρμογή της διαδικτυακής εκδοχής της μεθόδου RDS μεταξύ των Ελλήνων μεταναστών στο πλαίσιο της έρευνας EUMIGRE, καθώς και τα ευρήματα της ποιοτικής έρευνας στο Λονδίνο και την Οξφόρδη, συνηγορούσαν ότι θα πρέπει να αναμένουμε πως ο πληθυσμός μελέτης πιθανόν να είναι ως έναν βαθμό διαχωρισμένος ανά ηλικία και επίπεδο εκπαίδευσης, καθώς και ανά περίοδο μετανάστευσης. Για τον λόγο αυτό, φροντίσαμε η ομάδα των αρχικώς ερωτώμενων που επιλέξαμε να εμφανίζει ποικιλομορφία όσον αφορά αυτούς τους παράγοντες. Επιπλέον, δώσαμε προσοχή στην ποικιλομορφία όσον αφορά τον επαγγελματικό τομέα και τον τόπο διαμονής στο ΗΒ.

Με βάση τα παραπάνω κριτήρια, συγκεντρώσαμε μία λίστα 80 δυνητικών αρχικώς ερωτώμενων που επιλέχθηκαν από τα κοινωνικά δίκτυα της ερευνητικής ομάδας καθώς και μέσω ελληνικών οργανώσεων στο ΗΒ. Από τη λίστα αυτή, προσκλήθηκαν 19 άτομα για να συμμετάσχουν στη έρευνα, εκ

των οποίων οι 9 δεν προέβησαν σε προσκλήσεις και οι υπόλοιποι 10 αποτέλεσαν τους αρχικώς ερωτώμενους που εκκίνησαν τις αλυσίδες παραπομπών της έρευνας. Δεν ενσωματώσαμε ταυτόχρονα από την αρχή της έρευνας και τους 19 αυτούς ερωτώμενους, αλλά προχωρήσαμε προσεκτικά ελέγχοντας τη διαδικασία παραπομπών για πιθανά σημεία συμφόρησης· βασιζόμενοι σε αυτήν την ανάλυση και σε διαγνωστικά τεστ, λαμβάναμε αποφάσεις για το ποιον/α ερωτώμενο/η από τη λίστα μας να προσκαλέσουμε. Επιπρόσθετα, σε επόμενη φάση όταν πλέον η έρευνα πλησίαζε στην ολοκλήρωσή της, προσθέσαμε ένα φίλτρο για να περιορίσουμε την περαιτέρω πρόσκληση φοιτητών οι οποίοι υπερεκπροσωπούνταν και κατόπιν ένα φίλτρο για τον περιορισμό πρόσκλησης ανθρώπων κάτω των 30 ετών για τον ίδιο λόγο.

Χρηματικά κίνητρα και υπενθυμίσεις

Για να ενθαρρύνουμε τη συμμετοχή στην έρευνα και τη προώθηση του ερωτηματολογίου, οι ερωτώμενοι λάμβαναν αμοιβή τόσο για να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο (πρωτογενές κίνητρο) όσο και για να προσκαλέσουν νέους ερωτώμενους (δευτερογενές κίνητρο). Αυτό το σύστημα διπλού κινήτρου είναι κοινή πρακτική στη μέθοδο RDS και το συνολικό ποσό πρέπει να είναι επαρκώς υψηλό ώστε να λειτουργεί αποτελεσματικά ως κίνητρο για συμμετοχή και προώθηση, αλλά όχι τόσο υψηλό ώστε να παρακινεί άτομα που δεν ανήκουν στον πληθυσμό μελέτης να συμπληρώνουν το ερωτηματολόγιο για τη χρηματική αμοιβή. Ακολουθώντας την πρακτική προηγούμενων ερευνών (κυρίως των Bauermeister et al 2012) και αφού ρωτήσαμε τους πιθανούς αρχικώς ερωτώμενους ποιο θεωρούν ότι είναι το ποσό που θα λειτουργούσε αποτελεσματικά ως κίνητρο, αποφασίσαμε να ανταμείψουμε κάθε συμμετέχοντα με 10 λίρες για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου και 10 λίρες για κάθε επιτυχή πρόσκληση (άρα συνολικά η μέγιστη αμοιβή ανήρθε σε 50 λίρες ανά άτομο δεδομένου του ορίου τεσσάρων επιτρεπόμενων προσκλήσεων ανά συμμετέχοντα). Για να επιταχύνουμε τη διαδικασία και να διευκολύνουμε τη διαχείριση των πληρωμών, οι πληρωμές εγκρίνονταν 10 μέρες μετά τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου από τον ερωτώμενο και το ποσό αναλογούσε στον αριθμό των προσκεκλημένων συμμετεχόντων που είχαν συμπληρώσει το ερωτηματολόγιο μέχρι εκείνη τη στιγμή. Σε αυτή την περίοδο των 10 ημερών, οι προσκεκλημένοι συμμετέχοντες λάμβαναν δύο e-mail υπενθύμισης σε περίπτωση που κανείς προσκεκλημένος συμμετέχων δεν έχει στο μεταξύ συμπληρώσει το ερωτηματολόγιο.

Η πληρωμή των κινήτρων πραγματοποιήθηκε μέσω ηλεκτρονικών κουπονιών (e-vouchers) τα οποία οι συμμετέχοντες μπορούσαν να εξαργυρώσουν σε καταστήματα της επιλογής τους στο ΗΒ. Τα κουπόνια αυτά στάλθηκαν με e-mail μέσω της εταιρείας VEX η οποία παρέχει την πλατφόρμα λογισμικού που καθιστά δυνατή την ψηφιακή διαχείριση τέτοιων χρηματικών κινήτρων.

Παρακολούθηση και έλεγχος της διαδικασίας παραπομπών

Το ερωτηματολόγιο προσαρμόστηκε για διαδικτυακή προβολή μέσω του λογισμικού έρευνας Qualtrics με λογική παράληψης/εμφάνισης ερωτήσεων (skip/display) και με τυχαιοποίηση των απαντήσεων. Επίσης, βελτιστοποιήθηκε για διαδικτυακή προβολή και πρόσβαση μέσω διαφόρων συσκευών, όπως προσωπικοί υπολογιστές, smartphones και tablets. Η έρευνα διήρκεσε από τις 11/10/2018 έως 06/05/2019 και πραγματοποιήθηκε μέσω της πλατφόρμας του λογισμικού. Η διαδικασία πρόσκλησης νέων συμμετεχόντων στην έρευνα γινόταν ως εξής: μετά την ολοκλήρωση του ερωτηματολογίου ζητούνταν από τους ερωτώμενους να συμπληρώσουν τη διεύθυνση του e-mail τους, ώστε να λάβουν ένα αυτοματοποιημένο e-mail πρόσκλησης το οποίο μπορούσαν να προωθήσουν σε έως τέσσερα άτομα από τις επαφές τους. Το e-mail αυτό περιλάμβανε έναν προσωπικό σύνδεσμο στο ερωτηματολόγιο που αποτύπωνε τον κωδικό καταχώρησης (ID) του ερωτώμενου που έκανε την πρόσκληση. Η πληροφορία αυτή καταγραφόταν από το λογισμικό της έρευνας, δίνοντάς μας έτσι τη δυνατότητα να αποτυπώσουμε τη διαδικασία παραπομπών και ποιος/α προσκάλεσε ποιόν/α στην έρευνα. Το λογισμικό της έρευνας μας παρείχε επίσης τα εργαλεία για την αναγνώριση ψευδών απαντήσεων, μέσω της συγκριτικής αξιολόγησης πληροφοριών για τη διάρκεια συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου, την ώρα που αυτό συμπληρώθηκε και τη διεύθυνση IP του ερωτώμενου. Συνολικά, αναγνωρίσαμε και απορρίψαμε 37 ψευδείς απαντήσεις.

Ο υπολογισμός του μεγέθους προσωπικού δικτύου

Το μέγεθος προσωπικού δικτύου υπολογίστηκε από τη δεύτερη (E9.3) από τις παρακάτω ερωτήσεις για τα κοινωνικά δίκτυα του ερωτώμενου:

E9.2 Πόσες/ους ενήλικες ελληνικής καταγωγής που ζουν στο ΗΒ για πάνω από 3 μήνες γνωρίζετε;

E9.3 Από αυτούς, με πόσες/ους έχετε έρθει σε επαφή δια ζώσης, μέσω τηλεφώνου, ταχυδρομείου ή e-mail τουλάχιστον μία φορά τους τελευταίους δύο μήνες; Παρακαλούμε γράψτε έναν αριθμό και προσπαθήστε η απάντησή σας να είναι όσο πιο ακριβής γίνεται καθώς αυτό είναι πολύ σημαντικό για τη μεθοδολογία της έρευνας.

Γενικά στατιστικά στοιχεία του δείγματος, διαγνωστικός έλεγχος και μεταστρωματοποίηση

Διαγνωστικός έλεγχος

Όπως αναφέραμε νωρίτερα, είναι δύσκολο να εξάγουμε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα από έναν «κρυμμένο πληθυσμό» καθώς δεν διαθέτουμε καμία παράμετρο για τον πληθυσμό αναφοράς του. Η καθοδηγούμενη από τους ερωτώμενους δειγματοληψία προσφέρει μία εναλλακτική προσέγγιση προκειμένου να μάθουμε πληροφορίες για έναν κρυμμένο πληθυσμό χωρίς σαφές δειγματοληπτικό πλαίσιο. Ωστόσο, για να αντιμετωπιστεί ένα

δείγμα που συλλέχθηκε μέσω της διαδικτυακής εκδοχής της μεθόδου RDS ως αντιπροσωπευτικό, πρέπει να ισχύουν ορισμένες υποθέσεις.

Πραγματοποιήσαμε διαγνωστικούς ελέγχους ώστε να ελέγξουμε για τυχόν παραβάσεις αυτών των βασικών υποθέσεων που επηρεάζουν τους εκτιμητές της μεθόδου RDS, εξετάζοντας τις δυναμικές κατά τη διαδικασία παραπομπών και τα χαρακτηριστικά του τελικού δείγματος. Εν συντομία, οι βασικές υποθέσεις είναι οι ακόλουθες: 1) Ο πληθυσμός μελέτης είναι διασυνδεδεμένος, δηλαδή είναι δυνατό, εφόσον υπάρχουν επαρκείς πόροι, να έχουμε πρόσβαση σε όλα τα μέλη του πληθυσμού μέσω των αλυσίδων παραπομπών. Αν αυτή η υπόθεση παραβιάζεται, τότε είναι πιθανό να βρούμε κενά στο δίκτυο, ή σημεία συμφόρησης, που μας εμποδίζουν να έχουμε πρόσβαση σε ορισμένες υπο-ομάδες του πληθυσμού. 2) Η παραπομπή πρέπει να γίνεται τυχαία, γεγονός που εντέλει οδηγεί σε μακροσκελείς αλυσίδες παραπομπών οι οποίες είναι ετερογενείς στην κατανομή των χαρακτηριστικών τους. Δηλαδή τα χαρακτηριστικά των αρχικώς ερωτώμενων διαφέρουν δραστικά από τα χαρακτηριστικά των ατόμων που βρίσκονται στο τέλος της αλυσίδας παραπομπών.

Το πλεονέκτημα της μεθόδου RDS είναι η χρήση των ερωτώμενων για την καθοδήγηση της δειγματοληπτικής διαδικασίας, φέρνοντας έτσι στο φως ένα δίκτυο διασυνδέσεων που επιτρέπει στην έρευνα να φτάσει σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμα και το σύνολο ενός κρυμμένου πληθυσμού. Ωστόσο, αν οι ερωτώμενοι προσκαλούν άτομα ίδια με τους εαυτούς τους, είτε γιατί συναναστρέφονται μόνο με παρόμοια άτομα (ομοιοφιλία) είτε επειδή προσκαλούν αυτούς που είναι πιο πιθανό να απαντήσουν (προνομιακή στρατολόγηση), αυτό πιθανό να επιφέρει μεροληψία στο δείγμα μας και να απομακρύνει τη διαδικασία παραπομπών από τις πραγματικές τιμές του πληθυσμού. Εν ολίγοις, οδηγεί τόσο σε *σημεία συμφόρησης* όσο και σε *εξάρτηση από τους αρχικώς ερωτώμενους*.

Χρησιμοποιήσαμε οπτικά διαγνωστικά μέσα για να αξιολογήσουμε την εξάρτηση από τους αρχικώς ερωτώμενους (βλ. Παράρτημα, Γραφήματα 10.1 έως 10.6) υπό τη μορφή *διαγραμμάτων σύγκλισης* (convergence plots). Η διαδικασία και το σκεπτικό αυτού του ελέγχου είναι απλή: εκτιμούμε τις πληθυσμιακές αναλογίες για βασικές μεταβλητές σε κάθε βήμα της αλυσίδας παραπομπών και κατόπιν συγκρίνουμε τα στοιχεία σταδιακά. Αν η εξάρτηση από τους αρχικώς ερωτώμενους είναι ισχυρή, οι εκτιμήσεις αλλάζουν συνεχώς καθώς προσθέτουμε νέα δεδομένα. Αντίθετα, αν η εξάρτηση είναι ασθενής (δηλαδή, οι αρχικώς ερωτώμενοι στρατολογούν τυχαία από τα δίκτυά τους), τότε οι εκτιμήσεις τελικά συγκλίνουν σε μια τιμή και σταθεροποιούνται ανεξάρτητα από τους νέους ερωτώμενους που προστίθενται στο δείγμα. Στην έρευνα σύγκλιση επιτεύχθηκε για όλες τις βασικές κοινωνικοοικονομικές μεταβλητές.

Ωστόσο, η αθροιστική σταθερότητα των διαγραμμάτων σύγκλισης μπορεί να είναι παραπλανητική και να κρύβει υψηλά επίπεδα εξάρτησης από τους αρχικώς ερωτώμενους εντός μεμονωμένων αλυσίδων. Για να εξετάσουμε τη μεταβλητότητα μεταξύ των αρχικώς ερωτώμενων και των ατόμων που παρέπεμψαν, χρησιμοποιήσαμε διαγράμματα σημείων συμφόρησης (bottleneck plots) που ελέγχουν για σύγκλιση εντός κάθε μεμονωμένης αλυσίδας (βλ. Παράρτημα, Γραφήματα 10.7 έως 10.12). Τα διαγράμματα αυτά μας δίνουν την τιμή του εκτιμητή για βασικές μεταβλητές ως συνάρτηση του αριθμού των παρατηρούμενων δειγμάτων προκειμένου να παραχθούν ξεχωριστές απεικονίσεις για τα δείγματα που προκύπτουν από κάθε αρχικώς ερωτώμενο. Απεικονίσεις που δεν συγκλίνουν πιθανόν υποδηλώνουν ότι η εξάρτηση από τους αρχικώς ερωτώμενους σχετίζεται με σημεία συμφόρησης εντός μεμονωμένων αλυσίδων που υποδηλώνουν ασυνέχειες στο δίκτυο και αδυναμία πρόσβασης σε κάποιες υποομάδες. Πράγματι βρίσκουμε σημεία συμφόρησης για ορισμένους αρχικώς ερωτώμενους για συγκεκριμένες ηλικιακές ομάδες (κυρίως, οι άνω των 45 ετών). Αντιθέτως, για την ηλικιακή ομάδα 18-24 όλοι οι αρχικώς ερωτώμενοι συγκλίνουν σε τιμές παρόμοιες με αυτές της «πραγματικής» πληθυσμιακής αναλογίας.

Πραγματοποιήσαμε επίσης διαγνωστικούς ελέγχους για τα επίπεδα ομοιοφιλίας τόσο στη διαδικασία παραπομπών όσο και στον πληθυσμό για βασικές μεταβλητές και βρήκαμε χαμηλά επίπεδα ομοιοφιλίας, καθώς η ανάμιξη των χαρακτηριστικών στην αλυσίδα παραπομπών βρέθηκε να είναι πολύ κοντά σε αυτή που θα αναμέναμε αν υπήρχε τυχαιότητα (βλ. Παράρτημα, Πίνακες 10.1 ως 10.3).

Χαρακτηριστικά δείγματος

Τα βασικά χαρακτηριστικά του δείγματος έχουν ήδη συζητηθεί παραπάνω και περαιτέρω περιγραφικά στατιστικά της διαδικασίας παραπομπών είναι διαθέσιμα στο Παράρτημα (βλ. Παράρτημα, Γραφήματα 10.13 ως 10.17). Ωστόσο, θα θέλαμε να επισημάνουμε την απόκλιση μεταξύ των αρχικώς ερωτώμενων και του τελικού δείγματος σε δύο μεταβλητές: το φύλο και την ηλικιακή ομάδα. Οι αρχικώς ερωτώμενοι είχαν αναλογία φύλου 60/40, με υπεροχή των ανδρών, ενώ το πλήρες δείγμα ήταν σχεδόν αντεστραμμένο (45/55) με υπεροχή των γυναικών (βλ. Παράρτημα, απεικόνιση αλυσίδας παραπομπών ανά φύλο στο Γράφημα 18). Παρόμοιο μοτίβο παρατηρείται και για την ηλικία, με το 60% των αρχικώς ερωτώμενων να είναι μεταξύ 35 και 44, ενώ το τελικό δείγμα εμφανίζει μόνο 20% σε αυτή την ηλικιακή ομάδα (βλ. Παράρτημα, απεικόνιση αλυσίδας παραπομπών ανά ηλικιακή ομάδα στο Γράφημα 10.19). Πλήρης περίληψη χαρακτηριστικών των αλυσίδων παραπομπών και των δικτύων παρατίθεται στον Πίνακα 10.4 του Παραρτήματος.

Δεδομένων των παραπάνω διαγνωστικών ελέγχων και επιπρόσθετων παρατηρήσεων από τη διαδικασία προσέλκυσης νέων ερωτώμενων κατά

τη διάρκεια της έρευνας, διαπιστώθηκε ότι αντιμετωπίζαμε ένα σημαντικό σημείο συμφόρησης όσον αφορά τις ηλικιακές ομάδες, γεγονός που μας εμπόδιζε από το να συμπεριλάβουμε επαρκώς άτομα της παλαιότερης διασποράς. Επίσης σε σχέση με το φύλο, με βάση τις διαθέσιμες πηγές μια αναλογία 50/50 προέβλεπε ως πιο πιθανή, αν και αυτή δεν αποτυπώθηκε στο τελικό δείγμα μέσω της διαδικασίας παραπομπών της μεθόδου RDS. Επιπροσθέτως, κατά τη διαδικασία προσέλκυσης συμμετεχόντων στην έρευνα διαπιστώσαμε και την ύπαρξη μιας επιπλέον μεροληψίας υπέρ των ερωτώμενων με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο· η υπερεκπροσώπηση με βάση το εκπαιδευτικό επίπεδο είναι μια κοινή μεροληψία σε διαδικτυακές έρευνες. Τέλος, το δείγμα μας φαίνεται να μεροληπτεί υπέρ των «μεταναστών της κρίσης», υποεκπροσωπώντας την παλαιότερη διασπορά.

Συνοπτικά, τα διαγνωστικά τεστ και οι παραπάνω διαπιστώσεις κατέδειξαν την αναγκαιότητα χρήσης εξωτερικών δεδομένων για την περαιτέρω διόρθωση του δείγματος που εξήχθη με τη μέθοδο RDS, μέσω της στάθμισης των αποτελεσμάτων με δεδομένα για τον πραγματικό πληθυσμό. Είχαμε την τύχη να έχουμε στη διάθεσή μας άλλες πηγές δεδομένων με διαφορετικό δειγματοληπτικό πλαίσιο τις οποίες μπορούσαμε να αξιοποιήσουμε για να βελτιώσουμε τη στατιστική ισχύ των δεδομένων μας.

Παρακάτω περιγράφεται λεπτομερώς η διαδικασία μετα-στρωματοποίησης (post stratification) και συνδυασμού των δεδομένων που προέκυψαν από αυτή με το δείγμα που εξήχθη με τη μέθοδο RDS.

Δειγματοληπτικές σταθμίσεις

Για να εξισορροπήσουμε τις παραπάνω μεροληψίες που εντοπίσαμε αποφασίσαμε να εφαρμόσουμε στρωματοποιημένη στάθμιση στο δείγμα μας, χρησιμοποιώντας δεδομένα από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού του ΗΒ (LFS). Η LFS εκπονείται σε τριμηνιαία βάση σε περίπου 38.000 τυχαία επιλεγμένα νοικοκυριά στο ΗΒ και στοχεύει στην εκπροσώπηση του συνόλου του πληθυσμού της χώρας. Η έρευνα έχει σχεδιασμό πάνελ, με το ένα πέμπτο του δείγματος να αντικαθίσταται κάθε τρίμηνο, οδηγώντας σε 80% επικάλυψη στα δείγματα δυο διαδοχικών κυμάτων.

Δεδομένου του μικρού αριθμού των Ελλήνων που συμμετέχουν στη LFS, αποφασίσαμε να αθροίσουμε τα δεδομένα των τριών τελευταίων διαθεσίμων κυμάτων χωρίς επικάλυψη,⁸ έτσι ώστε να αυξήσουμε τη στατιστική ισχύ του δείγματος. Η διαδικασία αυτή μας έδωσε ένα σύνολο δεδομένων 228 τυχαίως επιλεγμένων ενηλίκων Ελλήνων στο ΗΒ, το οποίο χρησιμοποιήσαμε

⁸ Επομένως, για να αποφευχθεί η διπλή καταμέτρηση ατόμων, στην έρευνά μας αθροίσαμε τα δεδομένα από τα τρία τελευταία διαθέσιμα κύματα, αφήνοντας ανάμεσά τους ένα κενό 5 τριμήνων. Δυστυχώς, μετά το 3ο τρίμηνο του 2017 τα δεδομένα για τους Έλληνες (και άλλες εθνικότητες με σχετικά μικρό πληθυσμό στο ΗΒ) δεν είναι πλέον διαθέσιμα για λόγους εμπιστευτικότητας. Για τους σκοπούς της μεταστρωματοποίησης αθροίσαμε τα δεδομένα από το 3ο τρίμηνο του 2014, το 1ο τρίμηνο του 2015 και το 3ο τρίμηνο του 2017.

για να διορθώσουμε το δείγμα μας όσον αφορά την ηλικία, το φύλο και το εκπαιδευτικό επίπεδο. Δυστυχώς, στη LFS δεν υπάρχουν αξιόπιστα στοιχεία για το έτος άφιξης, ωστόσο η σχετική μεροληψία πρέπει να έχει εμμέσως διορθωθεί, τουλάχιστον ως ένα βαθμό, λόγω της στάθμισης του δείγματος όσον αφορά στην ηλικία.

Τα δεδομένα της LFS για την εκπαίδευση και η διασταυρωμένη ταξινόμηση ανά φύλο και ηλικιακή ομάδα χρησιμοποιήθηκαν για να δημιουργηθούν σταθμίσεις προσαρμογής (calibration or raking weights) οι οποίες συμπεριλήφθηκαν στην εκτίμηση RDS. Η διαδικασία ήταν η εξής: πρώτα υπολογίσαμε τις σταθμίσεις σχεδιασμού (design weights) από το RDS παίρνοντας το αντίστροφο του αναφερόμενου αριθμού επαφών (μέγεθος δικτύου) (inverse of self-reported degree). Ο μέσος αυτό-αναφερόμενος βαθμός δικτύου ήταν 6, με ελάχιστη τιμή το 0 και μέγιστη το 201. Υπάρχει πληθώρα στοιχείων στη βιβλιογραφία για το πώς ένας αυτό-αναφερόμενος βαθμός υπόκειται σε σφάλμα μέτρησης (Bell et al. 2007, Brewer et al. 1999, Lee et al. 2017, Phillips et al. 2014, Wejnert 2009). Για να το εξισορροπήσουμε, ακολουθήσαμε μια διαδικασία εξομάλυνσης σταθμίσεων, όπως αυτή προτάθηκε αρχικά από τον Potter στα τέλη της δεκαετίας του 1990.⁹ Ακολουθώντας αυτή την προσέγγιση, ο ελάχιστος αυτοαναφερόμενος βαθμός είναι το 2 και ο μέγιστος το 20 (τιμές πιο αξιόπιστες από το 0 και το 201 αντιστοίχως που ήταν η ελάχιστη και η μέγιστη τιμή του δείγματός μας). Επομένως, η μικρότερη στάθμιση σχεδιασμού είναι 0,05 και η μεγαλύτερη 0,5.

Για να διορθώσουμε τις σταθμίσεις σχεδιασμού (design weights), χρησιμοποιήσαμε τη διαδικασία raking που ενσωματώνει βοηθητικές πληροφορίες (auxiliary information) από την LFS για το φύλο, την ηλικιακή ομάδα και την εκπαίδευση. Αυτή η προσαρμογή (calibration) μας επιτρέπει να αναπαραγάγουμε τις πληροφορίες για τον πληθυσμό με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια. Επιπλέον, οι τελικές σταθμίσεις προσαρμογής (calibrated weights) μειώνουν το δειγματοληπτικό σφάλμα και την πιθανή μεροληψία μη απόκρισης. Ένα διάγραμμα πυκνότητας πυρήνα (kernel density plot)¹⁰ των σταθμίσεων σχεδιασμού (degree weights) και των σταθμίσεων μεταστροφικοποίησης (raked weights) παρουσιάζεται στο Γράφημα 10.20 του Παραρτήματος.

Όπως προαναφέρθηκε, η έρευνά μας είναι η δεύτερη που εφαρμόζει σταθμίσεις μετα-στρωματοποίησης σε ένα δείγμα που λήφθηκε με τη μέθοδο RDS, συνδυάζοντας έτσι σταθμίσεις σχεδιασμού και προσαρμογής. Στις περισσότερες περιπτώσεις, η μέθοδος RDS έχει εφαρμοστεί σε πληθυσμούς με σχετική κοινωνικο-δημογραφική ομοιογένεια και για τους οποίους υπάρχει

⁹ Η διαδικασία αποτελείται από τον καθορισμό ορίων στο εύρος μεταξύ του μέγιστου και του ελάχιστου αυτοαναφερόμενου βαθμού που βασίζεται στο 90ο και το 10ο εκατοστημόριο αντιστοίχως.

¹⁰ Αποτελεί παραλλαγή ιστογράμματος που χρησιμοποιείται για να την απεικόνιση της κατανομής των δεδομένων εξομαλύνοντας τις αποκλίσεις (noise).

παντελής έλλειψη στατιστικών στοιχείων. Οι διασπορικοί πληθυσμοί, όπως αυτός που ερευνάται στην παρούσα μελέτη, παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλομορφία και για αυτόν τον λόγο θεωρούμε την πρακτική της χρήσης των διαθέσιμων αθροιστικών στοιχείων ως έναν ακόμη τρόπο για να αυξηθεί η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος και μία πρακτική που θα μπορούσε να διερευνηθεί περαιτέρω σε μελλοντικές έρευνες.

Εκτιμήσεις πληθυσμού

Για την εξαγωγή εκτιμήσεων πληθυσμού, εκμεταλλευτήκαμε πλήρως το εύρος των εκτιμητών της μεθόδου RDS που αναφέρονται επί του παρόντος στη βιβλιογραφία. Αντιπαραβάλαμε αυτούς τους εκτιμητές με έναν απλό (naive), μη σταθμισμένο εκτιμητή (τη μέση τιμή του δείγματος) και συγκρίναμε τα αποτελέσματα τόσο σε γραφήματα όσο και σε πίνακες (για τον πλήρη πίνακα όλων των εκτιμητών για επιλεγμένες μεταβλητές, βλ. Παράρτημα, Πίνακας 10.5 και για τις σημειακές εκτιμήσεις και τις αθροιστικές σημειακές εκτιμήσεις, βλ. Γραφήματα 10.21 και 10.22).

Συνοψίζοντας, κατά τη χρήση της μεθοδολογίας RDS διαθέτουμε έναν άγνωστο μηχανισμό δειγματοληψίας δεδομένου ότι οι ερωτώμενοι ελέγχουν τη συμμετοχή στην έρευνα. Οι προτεινόμενοι εκτιμητές διαχειρίζονται το μη τυχαίο δείγμα και εξισορροπούν τις δυναμικές της διαδικασίας παραπομπών ελέγχοντας για εξάρτηση μεταξύ των μελών του δείγματος, αποδίδοντας επομένως εκτιμήσεις βάσει πιθανοτήτων.

Όλοι οι εκτιμητές της μεθόδου RDS επιχειρούν να εκτιμήσουν την υπερεκπροσώπηση κάποιου χαρακτηριστικού X (για παράδειγμα, το γυναικείο φύλο). Σε αυτή την έρευνα, χρησιμοποιήσαμε τον εκτιμητή Voltz-Heckathorn (VH) του 2008, ο οποίος καινοτόμησε χρησιμοποιώντας τη δημοφιλία ενός ατόμου στο δίκτυο για να φτάσει στην πιθανότητα αυτού του ατόμου να επιλεγθεί στο δείγμα.¹¹

Οι εξελίξεις στη βιβλιογραφία έχουν εισάγει πιο περίπλοκους εκτιμητές που εξισορροπούν τις παραβιάσεις διαφόρων υποθέσεων της δειγματοληπτικής μεθοδολογίας RDS. Συγκρίναμε τον εκτιμητή VH (αποκαλείται και RDS-II) με τους ακόλουθους: τον εκτιμητή Salganik-Heckathorn (SH) του 2004 (που αποκαλείται και RDS-I), έναν εκτιμητή διακύμανσης για εκτιμήσεις VH, τον Εκτιμητή Διαδοχικής Δειγματοληψίας του Gile (2001), τα Γραφήματα Παραμετροποίησης Ομοιοφιλίας του Fellow (2019) και τον εκτιμητή VH με τη χρήση μετα-στρωματοποιημένων σταθμίσεων.

¹¹ Η ιδέα είναι απλή: δημοφιλή άτομα που συνδέονται με πολλά άλλα εντός του πληθυσμού-μελέτης είναι πιο πιθανό να προσκληθούν. Τα χαρακτηριστικά τους μπορεί να συσχετίζονται με τη δημοφιλία τους, επομένως ο εκτιμητής προσαρμόζει τη στάθμιση αυτών των ατόμων στο δείγμα προκειμένου να αποφευχθεί η υπερεκπροσώπηση αυτών των χαρακτηριστικών.

Τα τελικά αποτελέσματα παρουσιάζονται στο Παράρτημα (Πίνακας 10.5 και Γραφήματα 10.21 και 10.22). Τα αποτελέσματα είναι παραπλήσια για όλους τους διαφορετικούς εκτιμητές, με μικρές αποκλίσεις λόγω των διαφορετικών υποθέσεων που βρίσκονται πίσω από τα μοντέλα. Σε όλες τις περιπτώσεις, οι αναλογίες του δείγματος ήταν εντός των ορίων εμπιστοσύνης των εκτιμήσεων της μεθόδου RDS, γεγονός που σημαίνει ότι η διαδικασία δειγματοληψίας RDS πέτυχε την αποτύπωση ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος του πληθυσμού. Αυτό φαίνεται ιδιαίτερα στο Γράφημα 10.22 του Παραρτήματος, όπου διαγράφουμε συγχρόνως τις αθροιστικές εκτιμήσεις από τον εκτιμητή SS του Gile και από τις αναλογίες δειγματοληψίας σε κάθε διαδοχικό κύμα της δειγματοληπτικής διαδικασίας –οι αναλογίες δειγματοληψίας και οι εκτιμήσεις συγκλίνουν στις ίδιες τιμές και σταθεροποιούνται από νωρίς κατά τη διαδικασία παραπομπών, γεγονός που αποδεικνύει το επαρκές μέγεθος του δείγματός μας.

Οι μεταστρωματοποιημένες εκτιμήσεις δείχνουν αναλογίες που συνάδουν περισσότερο με τις βοηθητικές πληροφορίες που είχαμε από πολλές άλλες πηγές, αλλά κυρίως στο φύλο, την ηλικιακή ομάδα και το επίπεδο εκπαίδευσης όπου το δείγμα μας είχε ελλιπή αντιπροσωπευτικότητα.

Ποσοστό συμπλήρωσης (completion rate) και ποσοστό μη απόκρισης

Το ποσοστό συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου ήταν 88%. Δυστυχώς, στη μελέτη μας δεν μπορέσαμε να συλλέξουμε πληροφορίες για το ποσοστό απόκρισης, αλλά μπορούμε να υποθέσουμε ότι είναι τουλάχιστον 43%, το οποίο ήταν το ποσοστό απόκρισης στην έρευνα EUMIGRE.¹²

¹² Η έρευνα αυτή πραγματοποιήθηκε μεταξύ πληθυσμού με παρόμοιο προφίλ με την EUMIGRE (νέοι Έλληνες μετανάστες στην Ολλανδία και το Λονδίνο) αλλά χωρίς τα χρηματικά κίνητρα που πιθανόν αύξησαν τη συμμετοχή στην έρευνα SEESOX-GDUK. Η EUMIGRE ακολούθησε ένα διαφορετικό σύστημα για την πρόσκληση νέων ερωτώμενων που επέτρεπε την εκτίμηση του ποσοστού απόκρισης. Ακολουθώντας την πρακτική των Wejnert και Heckathorn 2008, στην έρευνα EUMIGRE ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να παρέχουν τον λογαριασμό e-mail των ατόμων τα οποία ήθελαν να προσκαλέσουν στην έρευνα. Ωστόσο αυτή η διαδικασία δεν επιτρέπεται πλέον λόγω των κανονισμών GDPR που απαγορεύουν τον διαμοιρασμό προσωπικών πληροφοριών σε τρίτους χωρίς συναίνεση.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΟ ΗΝΩΜΕΝΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ.

Σεπτέμβριος 2020

Οι Έλληνες στο Ηνωμένο Βασίλειο

Μια πληθυσμιακά μικρή αλλά οικονομικά δραστήρια διασπορική κοινότητα

Η εξάπλωση του αυτοκρατορικού εμπορίου και το φιλελεύθερο οικονομικό κλίμα στη Βρετανική Αυτοκρατορία στις αρχές του 19ου αιώνα δημιούργησαν πολλές ευκαιρίες για τους Έλληνες εμπόρους των οποίων τα εμπορικά δίκτυα στην Ανατολική Μεσόγειο ανθούσαν οικονομικά εκείνη την εποχή. Οι περισσότεροι Έλληνες έμποροι έφτασαν στην Αγγλία στα τέλη της δεκαετίας του 1810 ή κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης τη δεκαετία του 1820, προερχόμενοι κυρίως από τη Χίο. Με την εγκατάστασή τους έκαναν τη Βρετανία σταυροδρόμι στην ανάπτυξη των ελληνικών εμπορικών εταιρειών και εφαλτήριο για Έλληνες μετανάστες επιχειρηματίες από μεσογειακά λιμάνια και πόλεις της Ανατολίας, αλλά και από το ελληνικό κράτος μετά το 1830 (Chatziioannou 2009: 47).

Ως αποτέλεσμα, η αριθμητικά περιορισμένη και φτωχή ελληνική κοινότητα στο Λονδίνο, αποτελούμενη κυρίως από ναυτικούς, (Harris 2009) διευρύνθηκε και απέκτησε οικονομική αίγλη, ενώ νέες, οργανωμένες και εύπορες κοινότητες σχηματίστηκαν στο Μάντσεστερ και το Λίβερπουλ. Οι Έλληνες έμποροι λειτουργούσαν ως διαμεσολαβητές για το βρετανικό εμπόριο, εισάγοντας ακατέργαστα υλικά και εμπορεύματα από την Ανατολική Μεσόγειο και εξάγοντας υφάσματα από το Λανκασάιρ (Chatziioannou 2009). Συμφωνά με τη Harlaftis (1996:39), τη δεκαετία του 1850 υπήρχαν στην Αγγλία 58 ελληνικοί εμπορικοί οίκοι, συγκεντρωμένοι στο Λονδίνο, το Μάντσεστερ και το Λίβερπουλ.

Ωστόσο, η οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1870, καθώς και οι αλλαγές στο εμπόριο από την επικράτηση του τηλεγράφου, των σιδηροδρόμων και των ατμόπλοιων, οδήγησαν στη συρρίκνωση των ελληνικών εμπορικών κοινοτήτων στο ΗΒ, ο δυναμισμός των οποίων, ειδικά στο Λονδίνο, διοχετεύτηκε σε άλλες δραστηριότητες, όπως το χρηματιστήριο, τα ναυτιλιακά και τις ναυλομεσιτικές δραστηριότητες. Κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα το Κάρντιφ, μεγάλο εξαγωγικό λιμάνι κάρβουνου, αποτέλεσε νέο σημαντικό πυρήνα της ομογένειας του ΗΒ αποτελούμενο κυρίως από ναυτικούς και ναυτιλιακούς πράκτορες, ενώ το Λονδίνο παρέμενε πληθυσμιακά και οικονομικά το κέντρο της (Harlaftis 2006).

Μάλιστα, μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα, το Λονδίνο αναδείχθηκε και στο παγκόσμιο κέντρο της ελληνικής ναυτιλίας προσελκύοντας πολλούς εφοπλιστές από την Ελλάδα. Περίπου 200 ελληνικά ναυτιλιακά γραφεία δημιουργήθηκαν στο Σίτι από τη δεκαετία του 1940 έως τη δεκαετία του 1970, ενώ σημαντικός αριθμός υψηλόβαθμων Ελλήνων υπαλλήλων εργάζονταν σε αγγλικές τράπεζες, ασφαλιστικές εταιρείες, ναυπηγεία και ναυτιλιακές εταιρείες, παγιώνοντας κατά αυτό τον τρόπο τον χαρακτήρα της ελληνικής κοινότητας στο ΗΒ και καθιερώνοντάς τη ως μια εύρωστη και οικονομικά δραστήρια υποομάδα της ευρύτερης ελληνικής διασποράς. Ταυτόχρονα, οι νέες αυτές πληθυσμιακές μετακινήσεις οδήγησαν στη σταδιακή αύξηση του ελληνικού πληθυσμού στο ΗΒ από 1.800 άτομα το 1955 σε 4.100 το 1964 και 8.000 το 1973 (Harlaftis 2006).

Η νεότερη μετανάστευση προς το Ηνωμένο Βασίλειο

Σημαντικές αλλαγές λαμβάνουν χώρα από το 1980 καθώς το ΗΒ αρχίζει να προσελκύει έναν αυξανόμενο σημαντικό αριθμό Ελλήνων φοιτητών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Σταδιακά, το ΗΒ αναδεικνύεται σε κύριο προορισμό της ελληνικής φοιτητικής μετανάστευσης, θέση που καταλαμβάνει μέχρι και σήμερα. Συγκεκριμένα, τη δεκαετία του 1980 σπούδαζαν στο ΗΒ περισσότεροι φοιτητές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης από την Ελλάδα παρά από το σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ το 1992-1993 οι Έλληνες φοιτητές αποτελούσαν την πιο πολυπληθή ομάδα διεθνών φοιτητών σε μεταπτυχιακό επίπεδο και την πέμπτη πιο πολυπληθή σε προπτυχιακό επίπεδο (Harlaftis 2006: 96). Σε απόλυτους αριθμούς, ο πληθυσμός των Ελλήνων φοιτητών κορυφώθηκε την περίοδο από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 2000, με τις ετήσιες εγγραφές να φτάνουν ή και να ξεπερνούν τις 30.000, καθιστώντας έτσι τους φοιτητές το μεγαλύτερο τμήμα του ελληνικού πληθυσμού στο ΗΒ εκείνη την περίοδο.

Μετά το 2000 καταγράφηκε σημαντική μείωση στις εγγραφές φοιτητών οι οποίες από το 2007-2008 και στο εξής σταθεροποιήθηκαν σε περίπου 10.000-12.000 τον χρόνο (Toumanidou 2018). Ωστόσο, η μείωση αυτή εξισορροπήθηκε από τον αριθμό των φοιτητών που αποφάσισαν να παραμείνουν στη χώρα, καθώς και από αρκετούς Έλληνες επαγγελματίες που μετανάστευσαν στο ΗΒ για εργασία σε διάφορους τομείς, κυρίως στον τραπεζικό και τον ακαδημαϊκό, καθώς και στους τομείς της δικαιοσύνης και της υγείας.

Ως αποτέλεσμα, στα πρόθυρα της ελληνικής κρίσης η ελληνική διασπορά του ΗΒ αποτελούνταν από τρεις βασικές ομάδες: μια οικονομική ελίτ που δραστηριοποιούνταν στα τραπεζικά και τη ναυτιλία, έναν αυξανόμενο αριθμό Ελλήνων επαγγελματιών, κυρίως ακαδημαϊκών, δικηγόρων και γιατρών, και έναν μεγάλο αριθμό φοιτητών. Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του ΗΒ ο πληθυσμός των ατόμων με χώρα γέννησης την

Ελλάδα αριθμούσε περίπου 35.000 άτομα το έτος 2001 και 36.769 άτομα το 2011. Ωστόσο, ύστερα από μια δεκαετία σχετικής πληθυσμιακής στασιμότητας, η ελληνική διασπορά στο ΗΒ επρόκειτο να αυξηθεί γεωμετρικά. Η κρίση στην Ελλάδα οδήγησε στην επανεμφάνιση της μαζικής εξερχόμενης μετανάστευσης, με το ΗΒ να προβάλλει ως ο δημοφιλέστερος προορισμός πέραν της Γερμανίας.

Το τρίτο κύμα της ελληνικής μετανάστευσης και το Ηνωμένο Βασίλειο ως προορισμός του

Η Ελλάδα, ιστορικά χώρα εξερχόμενης μετανάστευσης, είχε βιώσει δύο μεγάλα αποδημητικά κύματα πριν από την πρόσφατη οικονομική κρίση: το πρώτο άρχισε στα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι περίπου το 1920 και είχε ως κύριο προορισμό τις Ηνωμένες Πολιτείες. Το δεύτερο έλαβε χώρα στη μεταπολεμική περίοδο μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '70, όταν πάνω από ένα εκατομμύριο Έλληνες, κυρίως άτομα με χαμηλή τυπική εκπαίδευση, εγκατέλειψαν τη χώρα τους για να καλύψουν τα κενά στο ραγδαία αναπτυσσόμενο βιομηχανικό τομέα των χωρών της Δυτικής Ευρώπης, κυρίως της Γερμανίας, ή για να μεταναστεύσουν σε μακρινούς προορισμούς, όπως η Αυστραλία, οι Ηνωμένες Πολιτείες και ο Καναδάς (Cavounidis 2016).

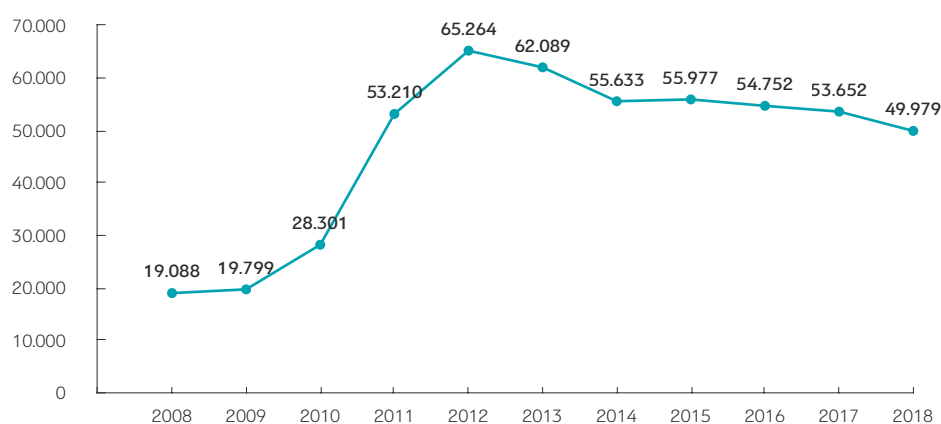
Τα επόμενα χρόνια, η αποδημία από την Ελλάδα παρέμεινε περιορισμένη και αφορούσε συγκεκριμένες ομάδες. Αρχικά, τους μετανάστες των μεταπολεμικών κυμάτων και τους απογόνους τους που μετακινούνταν μεταξύ Ελλάδας και ευρωπαϊκών προορισμών (Fakiolas and King 1996) και κατόπιν, από το 1988, όταν κατοχυρώθηκε για τους Έλληνες πολίτες το δικαίωμα στην ελεύθερη μετακίνηση, εργασία και εγκατάσταση εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η αποδημία αφορούσε συγκεκριμένες μειονοτικές ομάδες, όπως οι μουσουλμάνοι της Θράκης (Pratsinakis 2002) και οι Έλληνες της διασποράς από την πρώην Σοβιετική Ένωση που μόλις είχαν εγκατασταθεί στην Ελλάδα (Pratsinakis 2013 και Voutira 2006). Την ίδια περίοδο, η φοιτητική μετανάστευση, η οποία ήταν ήδη σε άνοδο από τη δεκαετία του '70, αυξήθηκε σημαντικά (Magoula 2003) συνοδευόμενη από μια σχετική αύξηση και της μετανάστευσης επαγγελματιών, κυρίως γιατρών και ακαδημαϊκών. Όπως σημειώθηκε νωρίτερα, το ΗΒ, ενώ είχε παραμείνει πρακτικά ανεπηρέαστο από τα δύο μεγάλα ελληνικά αποδημητικά κύματα, έγινε ο κύριος προορισμός τόσο των φοιτητών όσο και των επαγγελματιών.

Ωστόσο, η εξερχόμενη μετανάστευση επαγγελματιών αυξάνεται ραγδαία μέσα στο πλαίσιο της κρίσης, συνοδευόμενη από μετανάστευση ευρύτερων κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών οδηγώντας στο τρίτο μεγάλο κύμα εξωτερικής μετανάστευσης από την Ελλάδα. Η κρίση στην Ελλάδα υπονόμωσε σημαντικά τις επαγγελματικές προοπτικές για το σύνολο του εργατικού δυναμικού, καθώς οι ευκαιρίες εργασίας στον ιδιωτικό τομέα συρρικνώθηκαν, ενώ στον δημόσιο τομέα επιβλήθηκαν περικοπές και περιορισμοί στις νέες

προσλήψεις. Αξίζει να σημειωθεί ότι το μέσο ετήσιο ποσοστό ανεργίας το 2013 ήταν περίπου 27,5%, υπερδιπλάσιο από το ποσοστό του 2010 και υπερτριπλάσιο από το αντίστοιχο του 2008. Το τελευταίο τρίμηνο του 2013, το 54,4% των νέων ηλικίας 20-24 ήταν άνεργοι, όπως και το 44,5% των νέων ηλικίας 25-29. Κατά την ίδια περίοδο παρουσιάστηκαν επίσης ραγδαίες μειώσεις στο εισόδημα, καθώς και στα επιδόματα και τις παροχές κοινωνικής πρόνοιας (βλ. Ματσαγγάνης κ.ά. 2017 και Ματσαγγάνης κ.ά. 2019).

Οι επιπτώσεις της ύφεσης και της ακραίας λιτότητας, καθώς και μια γενικευμένη έλλειψη εμπιστοσύνης απέναντι στους θεσμούς και απογοήτευση από το πολιτικό σύστημα, συχνά συνοδευόμενες από ένα αίσθημα διάχυτης απαισιοδοξίας λόγω της έλλειψης προοπτικών στην Ελλάδα, άλλαξαν δραματικά και ευρύτατα τις προθέσεις κινητικότητας των Ελλήνων. Ενώ τα χρόνια πριν από την κρίση οι Έλληνες πολίτες ήταν από τους πλέον επιφυλακτικούς Ευρωπαίους απέναντι στο ενδεχόμενο εξερχόμενης μετανάστευσης, πολλοί Έλληνες αναγκάστηκαν από τις συνθήκες να αλλάξουν τις απόψεις τους σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα (Pratsinakis 2019b). Η αποδημία αυξήθηκε γεωμετρικά από το 2010 και μετά, με τις ετήσιες εκροές το 2011 να είναι τρεις φορές υψηλότερες από αυτές του 2009. Το έτος 2012 η μετανάστευση κορυφώθηκε, με τις μεταναστευτικές εκροές έκτοτε να καταγράφουν μικρή μείωση και να σταθεροποιούνται σε περίπου 50-55.000 μετανάστες ετησίως (βλ. Γράφημα 3.1 Ετήσια μετανάστευση Ελλήνων πολιτών, 2008-2018).

Γράφημα 3.1 Ετήσια μετανάστευση Ελλήνων πολιτών, 2008-2018

Πηγή: Eurostat¹³

Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat, μπορούμε να υπολογίσουμε ότι περισσότεροι από 500.000 Έλληνες πολίτες μετανάστευσαν από την Ελλάδα την περίοδο μετά το 2010 (migration flow), στους οποίους πρέπει να προστεθεί

¹³ http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_emi1ctz&lang=en

και ένας αντίστοιχος αριθμός ξένων υπηκόων στην Ελλάδα που είτε μεταναστεύσαν εκ νέου ή επιστρέψαν στις πατρίδες τους την ίδια περίοδο.¹⁴ Όμως, αν λάβουμε υπόψη στοιχεία για την επιστροφή (migration return),¹⁵ καθώς και το γεγονός ότι κάποια άτομα, τα οποία μετανάστευσαν, επέστρεψαν στην Ελλάδα και μετά ξαναέφυγαν, καταμετρούνται δύο φορές στους παραπάνω υπολογισμούς των μεταναστευτικών ροών, μπορούμε να εκτιμήσουμε ότι ο πληθυσμός απόδημων Ελλήνων πολιτών που μετανάστευσε στο εξωτερικό μετά το 2010 και παραμένει εκτός Ελλάδας (migration stock) ανέρχεται περίπου στα 350.000 με 400.000 άτομα.

Οι νέοι μετανάστες κατευθύνονται προς διάφορους προορισμούς, πολύ περισσότερους από τις προηγούμενες δεκαετίες, από τη Μέση Ανατολή ως την Άπω Ανατολή και από την Ανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια ως τον Καναδά και την Αυστραλία. Η μεγάλη πλειοψηφία ωστόσο φαίνεται να μετακινείται εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όχι μόνο λόγω εγγύτητας, αλλά κυρίως λόγω του δικαιώματος στην ελεύθερη μετακίνηση, απασχόληση και εγκατάσταση. Ιδιαίτερα το ΗΒ, όπως και η Γερμανία, προσελκύουν το μεγαλύτερο μερίδιο των μεταναστευτικών εκροών, με τις δύο αυτές χώρες μαζί να συγκεντρώνουν πάνω από τους μισούς απόδημους της περιόδου μετά το 2010.

Επιπρόσθετα, φαίνεται να υπάρχει συσχετισμός ανάμεσα στο εκπαιδευτικό υπόβαθρο των μεταναστών και στην επιλογή του προορισμού τους. Για παράδειγμα, το ΗΒ φαίνεται να προσελκύει κυρίως άτομα υψηλότερης εκπαίδευσης, ενώ η Γερμανία αλλά και η Αυστραλία προσελκύουν και σημαντικό αριθμό ατόμων μεσαίας ή χαμηλής τυπικής εκπαίδευσης (Pratsinakis et al 2017 και Field-Theotokatos 2019). Τα άτομα χαμηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου κατευθύνονται προς τους παραδοσιακούς προορισμούς της ελληνικής μεταπολεμικής μετανάστευσης επειδή εκεί μπορούν να κάνουν χρήση των κοινωνικών και συγγενικών τους δικτύων προκειμένου να εξασφαλίσουν εργασία σε εθνοτικές επιχειρήσεις (ethnic niches) παλιότερων Ελλήνων μεταναστών στις χώρες αυτές. Αντίθετα, οι μετανάστες υψηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου βρίσκουν δουλειές κυρίως μέσω αιτήσεων για (δημοσιοποιημένες) κενές θέσεις εργασίας.

Πρόσφατη αντιπροσωπευτική σε εθνικό επίπεδο έρευνα των Labrianidis και Pratsinakis (2016), βασιζόμενη σε 1.237 νοικοκυριά στην Ελλάδα, μας δίνει σημαντικές πληροφορίες για τη νέα μετανάστευση σε συγκριτικό πλαίσιο. Συγκεκριμένα, η έρευνα συνέλεξε πληροφορίες για 248 Έλληνες μετανάστες, το ένα τρίτο των οποίων μετανάστευσε μετά το 2010, ενώ οι

¹⁴ Ανεβάζοντας το σύνολο της εξερχόμενης μεταναστευτικής ροής από την Ελλάδα τη περίοδο μετά το 2010 σε περίπου 1.000.000 άτομα.

¹⁵ Όπως αποτυπώνονται στην έρευνα των Labrianidis και Pratsinakis (2016), καθώς και από στοιχεία των στατιστικών υπηρεσιών στους βασικούς προορισμούς των νέων Ελλήνων μεταναστών.

υπόλοιποι είχαν μεταναστεύσει σε προηγούμενες δεκαετίες, γεγονός που μας επιτρέπει να παρατηρήσουμε τρεις αλλαγές στα χαρακτηριστικά της αποδημίας από την Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες. Πρώτον, η μέση ηλικία των μεταναστών αυξάνεται ανά δεκαετία: από τα 24,3 χρόνια τη δεκαετία του '90, στα 28,3 χρόνια τη δεκαετία του 2000 και τέλος στα 30,5 χρόνια μεταξύ των μεταναστών που έφυγαν μετά το 2010. Μάλιστα, ένα 11% των τελευταίων πήραν την απόφαση να μεταναστεύσουν όντας από 40 έως 50 ετών. Δεύτερον, παρατηρούμε μια αυξημένη εκπροσώπηση των ομάδων χαμηλότερου εισοδήματος, που αποτελούν το 28% των μεταναστών μετά το 2010, ποσοστό σχεδόν διπλάσιο από το αντίστοιχο την προηγούμενη δεκαετία.

Η τρίτη παρατήρηση αφορά στο γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος των μεταναστών μετά το 2010 (περίπου τα δύο τρίτα) αποτελείται από άτομα με πανεπιστημιακό πτυχίο, συμπεριλαμβανομένου ενός σημαντικού αριθμού κατόχων μεταπτυχιακών τίτλων και αποφοίτων ιατρικών και πολυτεχνικών σχολών. Αυτό το χαρακτηριστικό της νέας μετανάστευσης είναι το πλέον προβεβλημένο, τόσο στα μέσα μαζικής ενημέρωσης όσο και στον δημόσιο διάλογο. Ο συνδυασμός της μετανάστευσης εργατικού δυναμικού υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου από τη μία, με την ύφεση και τη λιτότητα από την άλλη, έχει πυροδοτήσει έντονες και πολιτικοποιημένες συζητήσεις γύρω από τους τρόπους με τους οποίους τα δύο φαινόμενα αλληλεπιδρούν, επιδεινώνοντας το ένα το άλλο και επιφέροντας τον κίνδυνο επιβολής ενός αέναου κύκλου υποανάπτυξης στην ελληνική οικονομία (Pratsinakis et al. 2017).

Παρά το γεγονός ότι το φαινόμενο της διαφυγής πνευματικού κεφαλαίου (brain drain) έχει όντως πάρει ανησυχητικές διαστάσεις που σίγουρα δικαιολογούν την προσοχή που του δίνεται λόγω των δυνητικά δυσμενών συνεπειών του για την ελληνική κοινωνία και οικονομία, η δημόσια συζήτηση γύρω από αυτό χαρακτηρίζεται από δύο παρερμηνείες. Πρώτον, η μετανάστευση των εξειδικευμένων επαγγελματιών παρουσιάζεται ως νέο φαινόμενο απότοκο της κρίσης, ενώ οι υποκείμενες δομικές αιτίες του φαινομένου δεν εξετάζονται. Δεύτερον, η επικέντρωση του πολιτικού και δημόσιου λόγου αποκλειστικά στη μετανάστευση των αποφοίτων έχει οδηγήσει σε μια παρπλανητική ταύτιση της μετανάστευσης κατά τα χρόνια της κρίσης με το φαινόμενο του brain drain. Ως αποτέλεσμα, ο όρος συχνά χρησιμοποιείται αδιακρίτως για όλα τα άτομα που έφυγαν, ανεξάρτητα από την εκπαίδευση και το επάγγελμά τους, ενώ η μετανάστευση ατόμων μεγαλύτερης ηλικίας καθώς και ατόμων με χαμηλότερη μόρφωση αποσιωπάται (Labrianidis and Pratsinakis 2017).

Η ελληνική μετανάστευση στο Ηνωμένο Βασίλειο την περίοδο της κρίσης

Σύμφωνα με την πιο πρόσφατη ετήσια πληθυσμιακή έρευνα της στατιστικής υπηρεσίας του ΗΒ (Annual Population Survey), ο ελληνικός πληθυσμός στη χώρα υπολογιζόταν στο τέλος του 2018 σε περίπου 74.000 άτομα, χωρίς να συμπεριλαμβάνονται σε αυτό τον υπολογισμό οι Έλληνες φοιτητές που ζουν σε φοιτητικές εστίες. Επιπλέον, στα τέλη Δεκεμβρίου του 2020 είχαν εγκριθεί 102.330 αιτήσεις από Έλληνες πολίτες για την υπαγωγή τους στο καθεστώς του μόνιμα διαμένοντος στο ΗΒ (settled and pre-settled status). Δεδομένου ότι η προθεσμία για τη συγκεκριμένη αίτηση λήγει τον Ιούνιο του 2021, μπορούμε να αναμένουμε ότι ο συγκεκριμένος αριθμός θα αυξηθεί τους επόμενους μήνες, αν και είναι πιθανόν ένα τμήμα αυτών που εγγράφηκαν να μην ζουν πλέον μόνιμα στην Αγγλία και να το έπραξαν ώστε να έχουν τη δυνατότητα επιστροφής στη χώρα. Παράλληλα, πρέπει να τονιστεί ότι το σύνολο των αιτήσεων δεν αντικατοπτρίζει τον πραγματικό διασπορικό πληθυσμό καθώς δεν συμπεριλαμβάνει αυτούς/ες που έχουν αποκτήσει τη βρετανική υπηκοότητα, ούτε και τα άτομα δεύτερης και τρίτης γενιάς.

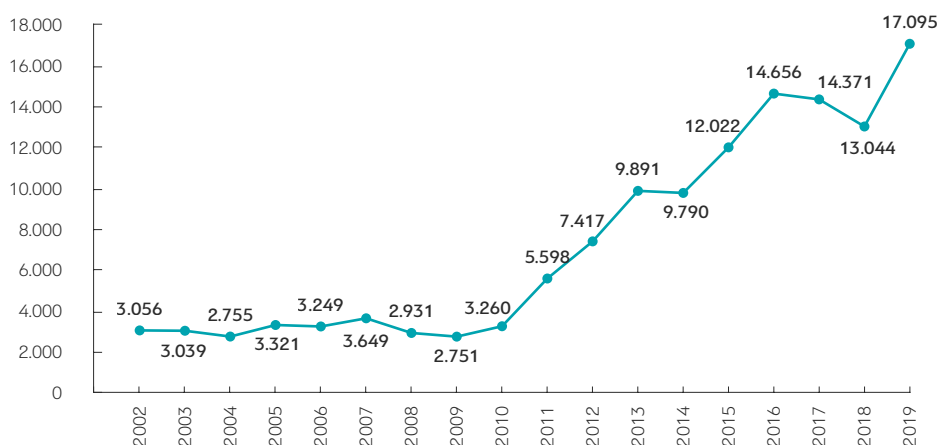
Συνεπώς, αν και δε θα έχουμε ακριβή εκτίμηση μέχρι την απογραφή του 2021, με βάση τα παραπάνω μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο πληθυσμός ατόμων ελληνικής καταγωγής στο ΗΒ κυμαίνεται από 100.000 έως 130.000 άτομα. Προκύπτει δηλαδή ότι έπειτα από μια περίοδο σχετικής πληθυσμιακής στασιμότητας, ο ελληνικός πληθυσμός του ΗΒ υπερτριπλασιάστηκε σε ένα διάστημα περίπου δέκα ετών ως αποτέλεσμα της μετανάστευσης κατά την περίοδο της κρίσης. Τα στοιχεία των ετήσιων εγγραφών για την απόκτηση Αριθμού Εθνικής Ασφάλισης (τα οποία δεν περιλαμβάνουν άτομα που δεν αναζήτησαν εργασία στο ΗΒ) μας δίνουν μια εικόνα για την εξέλιξη των ετήσιων ροών κατά τη διάρκεια της κρίσης.

Όπως φαίνεται στο Γράφημα 3.2 Ετήσιες εγγραφές Ελλήνων για Αριθμό Εθνικής Ασφάλισης στο ΗΒ, οι εισροές στο ΗΒ από την Ελλάδα εκτοξεύτηκαν μετά το 2010 και παρέμειναν σταθερά αυξανόμενες μέχρι το 2017, σε αντίθεση με τη συνολική εξερχόμενη μετανάστευση από την Ελλάδα που κορυφώθηκε το 2012, όπως φαίνεται στο Γράφημα 3.1 Ετήσια μετανάστευση Ελλήνων πολιτών, 2008-2018. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η μετανάστευση από την Ελλάδα συνέχισε να αυξάνεται ακόμα και τη χρονιά που οι Βρετανοί ψήφισαν την έξοδό τους από την Ευρωπαϊκή

Ένωση, σε αντίθεση με τους μετανάστες από άλλες εθνικότητες που τότε παρουσίασαν σημαντικές μειώσεις στις εγγραφές. Συγκεκριμένα, το 2016 η ελληνική μετανάστευση παρουσίασε τη δεύτερη μεγαλύτερη ετήσια αύξηση στο ΗΒ μετά τη μετανάστευση από την Ερυθραία.

Τα επόμενα δυο χρόνια, οι ελληνικές εγγραφές παρουσίασαν ελαφρά μείωση αλλά το 2019 κατέγραψαν εκ νέου μεγάλη αύξηση, καθιστώντας το ΗΒ έναν εμφανώς δυναμικό προορισμό για τη νέα μετανάστευση από την Ελλάδα. Όπως επισημάνθηκε, σε απόλυτους αριθμούς είναι ο δεύτερος πιο δημοφιλής προορισμός μετά τη Γερμανία. Ωστόσο, αν λάβουμε υπόψη το μέγεθος του τοπικού ελληνικού πληθυσμού, ο οποίος ήταν περιορισμένος πριν από το 2010, προκύπτει ότι η μετανάστευση κατά τα χρόνια της κρίσης στο ΗΒ είχε συγκριτικά μεγαλύτερο αντίκτυπο στην ελληνική διασπορά της χώρας. Επιπλέον, η μετανάστευση στο ΗΒ, σε αντίθεση με τη Γερμανία όπου υπάρχει μια σχετική κάμψη μετά το 2013, έχει δείξει αυξανόμενη δυναμική αν και το πώς θα εξελιχθεί μετά την έξοδο της χώρας από την Ευρωπαϊκή Ένωση παραμένει άγνωστο. Όπως θα αναλύσουμε λεπτομερώς σε επόμενες ενότητες, τα στοιχεία μάς δείχνουν, ότι η πλειοψηφία των Ελλήνων που διαμένουν στο ΗΒ δεν συναρτούν σε μεγάλο βαθμό τα μελλοντικά τους σχέδια με τις εξελίξεις σχετικά με το Brexit. Ωστόσο, το Brexit αναμένεται να έχει σημαντικές συνέπειες στην προθυμία και τη δυνατότητα νέων Ελλήνων μεταναστών να μεταναστεύσουν στο ΗΒ.

Γράφημα 3.2 Ετήσιες εγγραφές Ελλήνων για Αριθμό Εθνικής Ασφάλισης στο ΗΒ

Πηγή: Stat-xplore.

Διαθέσιμο στο σύνδεσμο: <https://stat-xplore.dwp.gov.uk/webapi/jsf/tableView/tableView.xhtml#>

Σε κάθε περίπτωση, οι νέες μεταναστευτικές ροές έχουν ήδη αφήσει έντονο το αποτύπωμά τους στην ελληνική διασπορά του ΗΒ. Πρώτον, συνετέλεσαν στη γεωμετρική αύξηση του τοπικού ελληνικού πληθυσμού, ο οποίος πλέον έχει αποκτήσει εντός της παγκόσμιας ελληνικής διασποράς, πέρα από την ιστορικά καθιερωμένη σπουδαιότητά του στον τομέα της οικονο-

μίας και του ανθρώπινου κεφαλαίου, και αριθμητική σημασία. Δεύτερον, η αποδημία κατά τα χρόνια της κρίσης, διαφοροποίησε δραστικά την κοινωνικο-δημογραφική σύνθεση της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ η οποία πλέον προσιδιάζει σε έναν μικρόκοσμο της Ελλάδας (Αναστασάκης και Πρατσινάκης 2019). Το ΗΒ παραμένει ο κύριος προορισμός για τους μετανάστες υψηλής ειδίκευσης που εγκαταλείπουν την Ελλάδα. Ωστόσο, οι νέοι μετανάστες-απόφοιτοι προέρχονται πλέον από ποικίλα εκπαιδευτικά και κοινωνικοοικονομικά περιβάλλοντα και εργάζονται σε μια πληθώρα πεδίων απασχόλησης. Συγχρόνως, η δυναμική και ευέλικτη αγορά εργασίας του ΗΒ προσελκύει και ανθρώπους με χαμηλότερη εκπαίδευση που αναζητούν ευκαιρίες εργασίας στη δραστήρια αγορά υπηρεσιών της χώρας.

Συνολικά, η διασπορά του ΗΒ στην παρούσα συγκυρία αποτελεί μια ιδιόζουσα και ιδιαίτερα σημαντική περίπτωση προς μελέτη. Στόχος της έρευνας SEESOX-GDUK είναι να παραθέσει μία αξιόπιστη περιγραφή του κοινωνικοοικονομικού, πολιτικού και πολιτισμικού προφίλ της διασποράς αυτής, όπως αυτό διαμορφώθηκε τα τελευταία χρόνια, και να αξιολογήσει σε ποιο βαθμό και υπό ποιες συνθήκες οι Έλληνες στο ΗΒ δύνανται και είναι πρόθυμοι να συνεισφέρουν στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της κρίσης αλλά και μετά από αυτήν. Αυτά τα θέματα παρουσιάζονται λεπτομερώς στις επόμενες ενότητες, οι οποίες είναι δομημένες γύρω από επτά θεματικά οργανωμένα κεφάλαια: 1) Γενικά δημογραφικά, 2) Λήψη μεταναστευτικών αποφάσεων, 3) Η ζωή στο ΗΒ: κοινωνική ζωή και οικονομική ενσωμάτωση, 4) Η ταυτότητα των Ελλήνων στο ΗΒ, 5) Πολιτική και πολιτισμική ταυτότητα και οι δεσμοί με την Ελλάδα και 6) Η κινητοποίηση της διασποράς και τα σχέδια για επιστροφή. Η έκθεση ολοκληρώνεται με την ενότητα των προτεινόμενων πολιτικών.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΟ ΗΝΩΜΕΝΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ.

Σεπτέμβριος 2020

Το δημογραφικό προφίλ της ελληνικής διασποράς στο Ηνωμένο Βασίλειο

Γενικά δημογραφικά χαρακτηριστικά: μεταναστευτικές γενιές, φύλο, ηλικία και φοιτητικός πληθυσμός

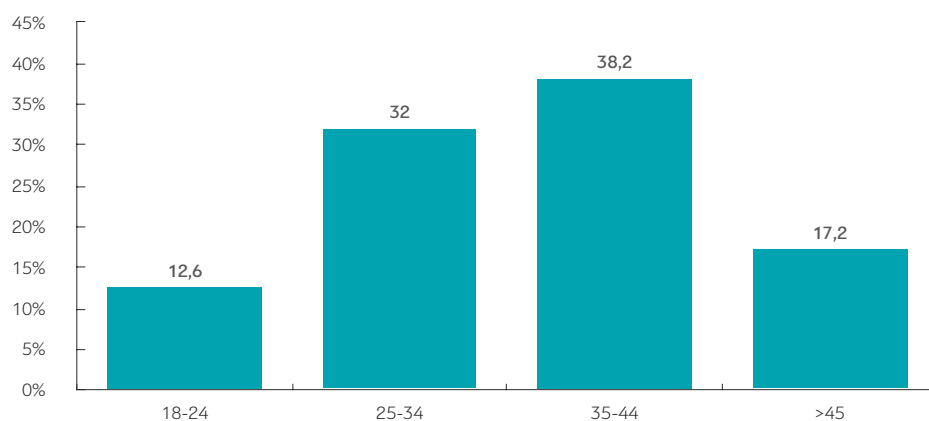
Όπως έχει ήδη σημειωθεί, η πλειονότητα του ελληνικού πληθυσμού στο ΗΒ αποτελείται από ανθρώπους που εγκαταστάθηκαν στη χώρα μετά το ξέσπασμα της ελληνικής κρίσης το 2010. Αν και δεν διαθέτουμε ακριβή στοιχεία για τη σύνθεση του πληθυσμού αναφορικά με την περίοδο εγκατάστασής του, τα ευρήματα της έρευνας σε συνδυασμό με στοιχεία από άλλες πηγές, όπως οι απογραφές πληθυσμού και οι εκτιμήσεις της Ετήσιας Πληθυσμιακής Έρευνας, μας παρέχουν σημαντικές ενδείξεις σε αυτό το θέμα. Η Ετήσια Πληθυσμιακή Έρευνα συγκεκριμένα, εκτός από εκτιμήσεις για την ετήσια αύξηση του ελληνικού πληθυσμού, παρέχει και εκτιμήσεις για τον ενήλικο ελληνικό πληθυσμό που κατοικούσε στο ΗΒ για πάνω από 6 χρόνια από το 2008 έως το 2017 (). Τα στοιχεία αυτά είναι ιδιαίτερα χρήσιμα καθώς μας δίνουν τη δυνατότητα να υπολογίσουμε κατά προσέγγιση τον πληθυσμό των παλαιότερων μεταναστών ανά έτος. Βασιζόμενοι σε αυτές τις εκτιμήσεις και συνυπολογίζοντας τα στοιχεία από τις πληθυσμιακές απογραφές και τα στοιχεία για τον ελληνικό φοιτητικό πληθυσμό, εκτιμάται ότι περίπου το 72% των Ελλήνων στο ΗΒ εγκαταστάθηκαν στη χώρα μετά το 2010, συμπεριλαμβανομένου ενός σημαντικού αριθμού φοιτητών. Για το υπόλοιπο 28%, υπολογίζεται ότι περίπου το 10% αποτελεί την παλαιότερη διασπορά, ενώ περίπου 18% εγκαταστάθηκε στο ΗΒ τη δεκαετία του 2000.

Πίνακας 4.1 Ελληνικός ενήλικος πληθυσμός που κατοικούσε μόνιμα στο ΗΒ για 6 χρόνια ή περισσότερο τη περίοδο από το 2008 ως το 2017

Έτος	Εκτίμηση (χιλιάδες)	+/-Διάστημα Εμπιστοσύνης
2008	13	5
2009	15	5
2010	19	6
2011	14	5
2012	15	5
2013	21	6
2014	24	7
2015	26	7
2016	28	8
2017	26	8

Όσον αφορά την εκπροσώπηση ανά φύλο, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνάς μας και σταθμίσεις από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού του ΗΒ, η ελληνική διασπορά στη χώρα εμφανίζεται να έχει σχεδόν ισορροπημένη αναλογία φύλου με τους άνδρες να αποτελούν το 49,1% του γενικού πληθυσμού και τις γυναίκες το 50,9%. Ο πληθυσμός είναι ελαφρώς άνισα κατανομημένος ανά φύλο στις διάφορες ηλικιακές ομάδες, με τις γυναίκες να υπερεκπροσωπούνται στις νεότερες ηλικίες και τους άνδρες στις μεγαλύτερες. Αυτό πιθανόν δείχνει μια διαφορά στη διαχρονική ανά φύλο σύνθεση των μεταναστευτικών ροών, με τους άνδρες να έχουν μια σχετική πλειοψηφία στις παλαιότερες μεταναστευτικές ροές και τις γυναίκες στις νεότερες.¹⁶ Επιπλέον, η έρευνα δείχνει (βλ. Γράφημα 4.1 Ηλικιακή σύνθεση της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ) ότι οι Έλληνες στο ΗΒ αποτελούν έναν νεανικό πληθυσμό με πάνω από το 80% του ενήλικου πληθυσμού να είναι νεότεροι των 45 ετών και περίπου τους μισούς (44,5%) να είναι νεότεροι των 35. Σε μεγάλο βαθμό αυτή η νεανική ηλικιακή σύνθεση της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ είναι αποτέλεσμα της αριθμητικής υπεροχής των «μεταναστών της κρίσης», των οποίων ο μέσος όρος ηλικίας τη χρονιά αποδημίας τους βρέθηκε να είναι περίπου 29 έτη. Σχετίζεται επίσης με τον μεγάλο αριθμό Ελλήνων φοιτητών στη χώρα.

Γράφημα 4.1 Ηλικιακή σύνθεση της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Συγκεκριμένα, οι φοιτητές αποτελούν το 15,9% του συνολικού δείγματος, εκ των οποίων 6,3% είναι προπτυχιακοί, 5,4% μεταπτυχιακοί (ΜΑ) και το υπόλοιπο 4,2% διδακτορικοί (PhD) φοιτητές. Τα ευρήματα αυτά συνάδουν με τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας Ανώτερης

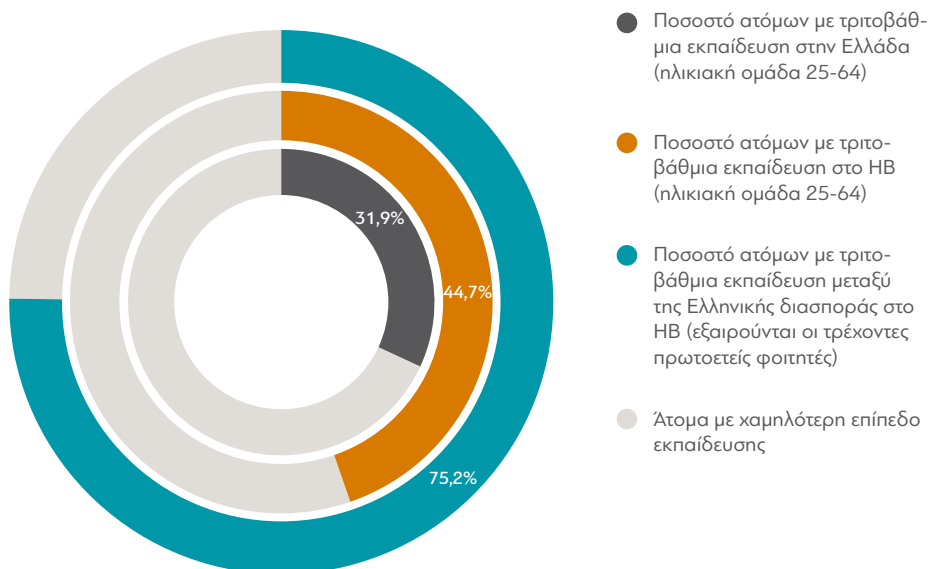
¹⁶ Η τάση αυτή επιβεβαιώνεται μεν από στοιχεία της LFS, αλλά όχι και από τα στοιχεία των εγγραφών για Εθνικό Αριθμό Ασφάλισης (NINO), τα οποία δείχνουν σταθερά μια ελαφρά πλειοψηφία των ανδρών τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Αν και τα στοιχεία του Εθνικού Αριθμού Ασφάλισης δεν παρέχουν ακριβείς εκτιμήσεις για τις πραγματικές ροές, καθώς δεν περιλαμβάνουν στοιχεία για τα οικονομικά εξαρτημένα μέλη κάθε νοικοκυριού, αυτή η αναντιστοιχία ανάμεσα στις πηγές υποδεικνύει ότι δεν μπορούμε να είμαστε απόλυτα σίγουροι για την παραπάνω υπόθεση σχετικά με τη διαχρονική σύνθεση των μεταναστευτικών ροών ανά φύλο.

Εκπαίδευσης (HESA), γεγονός που συνηγορεί για την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος της έρευνας. Συγκεκριμένα, κατά το ακαδημαϊκό έτος 2017-2018, 10.135 Έλληνες φοιτητές ήταν εγγεγραμμένοι σε πανεπιστήμια του ΗΒ, αριθμός που αντιστοιχεί περίπου στο 14,5% του συνολικού ελληνικού ενήλικου πληθυσμού όπως αυτός μπορεί να υπολογιστεί με βάση τα στοιχεία από την Ετήσια Πληθυσμιακή Έρευνα στα τέλη του 2017. Ο αριθμός αυτός αναλύεται περαιτέρω σε 7,3% προπτυχιακούς, 5,1% μεταπτυχιακούς και 2% διδακτορικούς φοιτητές, συμφωνώντας και πάλι με τα ευρήματα της έρευνας, πλην μιας σχετικής υπερεκπροσώπησης των διδακτορικών φοιτητών στο δείγμα μας.

Εκπαιδευτικό και κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο

Όπως σημειώθηκε νωρίτερα, οι Έλληνες με έδρα το ΗΒ είναι ένας πληθυσμός υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου καθώς, σύμφωνα με την έρευνά μας, οι απόφοιτοι πανεπιστημίου αποτελούν το 75,2% του συνολικού δείγματος, εξαιρουμένων των προπτυχιακών φοιτητών. Όπως φαίνεται στο Γράφημα 4.2 Ποσοστό Ελλήνων αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στο ΗΒ σε σύγκριση με το γενικό ποσοστό αποφοίτων σε Ελλάδα και ΗΒ, το ποσοστό αυτό είναι υπερδιπλάσιο του αντίστοιχου για την Ελλάδα (31,9%) και σημαντικά υψηλότερο του ποσοστού αποφοίτων του ΗΒ (44,7%), όπως αυτά υπολογίζονται με βάση τα στοιχεία της Eurostat για την ηλικιακή ομάδα 25-64 κατά το έτος 2019.

Γράφημα 4.2 Ποσοστό Ελλήνων αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στο ΗΒ σε σύγκριση με το γενικό ποσοστό αποφοίτων σε Ελλάδα και ΗΒ

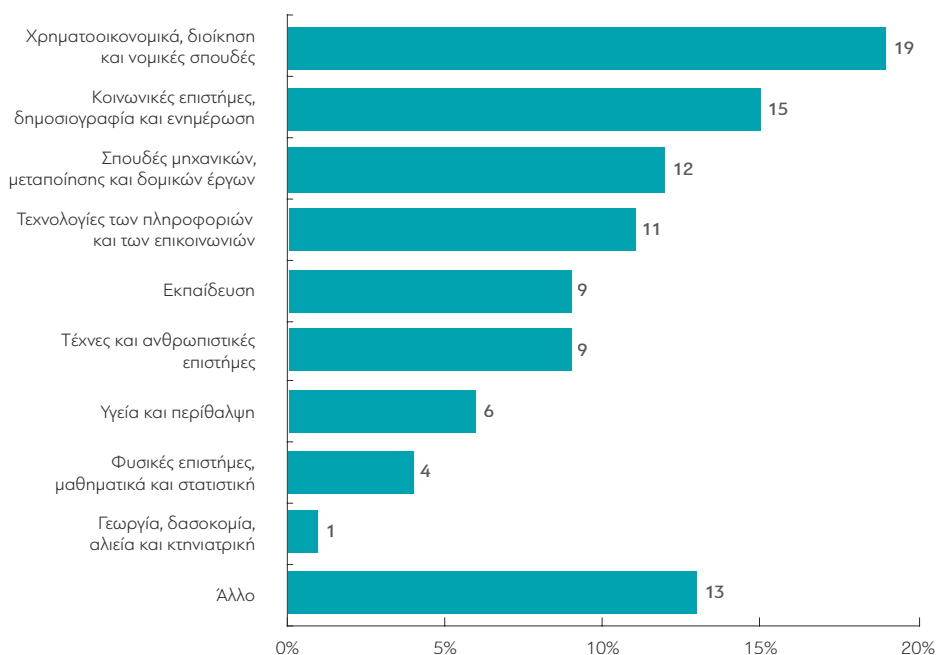

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK, Eurostat

Όσον αφορά στην κατανομή των Ελλήνων αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στο ΗΒ ανά εκπαιδευτικό πεδίο, τα αποτελέσματα της έρευνας, όπως παρουσιάζονται στο Γράφημα 4.3 Πεδίο εκπαίδευσης των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, καταδεικνύουν ότι ο ελληνικός πληθυσμός στο ΗΒ έχει ένα ευρύ εκπαιδευτικό υπόβαθρο, με την πλειοψηφία να έχει

σπουδάσει είτε οικονομικά, νομικά και διοίκηση, είτε κοινωνικές επιστήμες και δημοσιογραφία. Η κατανομή ανά εκπαιδευτικό πεδίο μάλιστα προσιδιάζει σε μεγάλο βαθμό την κατανομή των αποφοίτων σε Ελλάδα και ΗΒ, με μια ελαφρώς μεγαλύτερη εκπροσώπηση των αποφοίτων κλάδων STEM (πρόκειται για τις κατηγορίες της Πληροφορικής και των Φυσικών Επιστημών του γραφήματος αθροιστικά) και των αποφοίτων νομικής, οικονομικών και διοίκησης. Μεγαλύτερη εκπροσώπηση έχουν επίσης και οι μηχανικοί, κυρίως όμως σε σύγκριση με το ποσοστό των αποφοίτων του ΗΒ, παρά με το αντίστοιχο της Ελλάδας. Από τα στοιχεία προκύπτει επίσης υποεκπροσώπηση των αποφοίτων στον κλάδο υγείας και πρόνοιας, στοιχείο που παρατηρείται όμως κυρίως στο σταθμισμένο δείγμα.

Γράφημα 4.3 Πεδίο εκπαίδευσης των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Η πλειοψηφία των Ελλήνων στο ΗΒ προέρχεται από οικογένειες της ανώτερης και της ανώτερης μεσαίας τάξης, με το 49% να έχει τουλάχιστον έναν γονιό απόφοιτο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (συμπεριλαμβανομένου ενός 15% που έχει τουλάχιστον έναν γονιό κάτοχο διδακτορικού ή μεταπτυχιακού τίτλου) και το 70,9% να περιγράφει την οικονομική κατάσταση της οικογένειάς του πριν από την κρίση ως «καλή» ή «πολύ καλή». Ωστόσο, η κρίση φαίνεται ότι είχε σημαντικό αντίκτυπο στην οικονομική κατάσταση των οικογενειών τους στην Ελλάδα, με την πλειοψηφία των ερωτώμενων (50,7%) να περιγράφουν την οικονομική κατάσταση των οικογενειών τους μετά την κρίση ως «μέτρια» και μόνο το 21,2% ως «καλή» ή «πολύ καλή». Εντούτοις, αυτοί που την περιγράφουν ως «κακή» ή «πολύ κακή» παραμένουν μειοψηφία, εύρημα που, όπως θα αναλύσουμε αργότερα, εξηγεί εν μέρει τον σχετικά χαμηλό όγκο εμβασμάτων προς την Ελλάδα.

Οικογενειακή κατάσταση

Σύμφωνα με την έρευνα, πάνω από τα δύο τρίτα (69,2%) των Ελλήνων στο ΗΒ έχουν σύντροφο, με το 32% να είναι παντρεμένοι, ενώ οι υπόλοιποι (37,2%) είτε έχουν σύμφωνο συμβίωσης είτε είναι σε μη νομικά κατοχυρωμένη σχέση. Οι σύντροφοι των περισσότερων (79,8%) ζουν μαζί τους στο ΗΒ. Αυτοί που ζουν χωριστά από τους/τις συντρόφους τους είναι κυρίως ανύπανδροι νέοι μετανάστες και οι σύντροφοί τους ζουν κυρίως στην Ελλάδα ή, για μια μειοψηφία, σε τρίτη χώρα. Τα μικτά ζευγάρια αποτελούν το 33,2% του συνολικού δείγματος και αφορούν κυρίως σχέσεις με Βρετανούς υπηκόους (21,2%) και λιγότερο σχέσεις με υπηκόους τρίτων χωρών (12%). Σύμφωνα με την έρευνα, διαχρονικά παρατηρείται σημαντική μείωση των μικτών ζευγαριών τα οποία πριν από την κρίση αποτελούσαν την πλειοψηφία μεταξύ των ελληνικών ζευγαριών στο ΗΒ, εύρημα το οποίο συνάδει και με τη μελέτη EUMIGRE για την πρόσφατη ελληνική μετανάστευση στην Ολλανδία και την ευρύτερη περιοχή του Λονδίνου (βλ. Pratsinakis 2019a). Η μείωση αυτή οφείλεται κατά ένα μέρος στην αυξημένη διαθεσιμότητα Ελλήνων δυνητικών συντρόφων στο ΗΒ δεδομένη της ραγδαίας πληθυσμιακής αύξησης της ελληνικής κοινότητας. Είναι επίσης αποτέλεσμα των εξής γεγονότων: 1) πολύ περισσότεροι Έλληνες αποδημούν μαζί με τους/τις συντρόφους τους κατά τη διάρκεια της κρίσης και 2) πολύ περισσότεροι αποδημούν για να επανενωθούν με τους/τις Έλληνες/Ελληνίδες συντρόφους τους που έχουν ήδη εγκαταλείψει τη χώρα.

Για αυτούς που έφυγαν τα χρόνια *πριν από την κρίση* και ανέφεραν ως αιτία της μετανάστευσης την επανένωση με τους/τις συντρόφους τους, οι σύντροφοι ήταν στην πλειοψηφία τους μη-Έλληνες υπήκοοι και η διατήρηση της σχέσης αποτελούσε το βασικό κίνητρο για τη μετανάστευση. Οι αισθηματικές σχέσεις με μη-Έλληνες συνεχίζουν να ωθούν μεταναστευτικές αποφάσεις τα χρόνια της κρίσης, αλλά η σχετική τους σημασία έχει εξασθενίσει. Δηλαδή, την περίοδο αυτή, οι μικτές σχέσεις αποτελούν κυρίως απόρροια της μετανάστευσης και πολύ λιγότερο κίνητρο για αυτήν (βλ. επίσης Pratsinakis 2019a).

Τα ευρήματα της έρευνας δείχνουν ότι περισσότερο από το ένα τέταρτο των Ελλήνων στο ΗΒ έχουν παιδιά (28,7%), εκ των οποίων 47,9% γεννήθηκαν στο ΗΒ, 43,9% στην Ελλάδα και μια μικρή μειοψηφία σε τρίτη χώρα. Μόνο

το 6,2% των συμμετεχόντων στην έρευνα ζουν χωριστά από τα παιδιά τους. Οι περισσότεροι από αυτούς είναι άνθρωποι μεγαλύτερης ηλικίας των οποίων τα ενήλικα παιδιά έχουν φύγει από το ΗΒ, ενώ λιγότεροι είναι οι πρόσφατοί Έλληνες μετανάστες που μετανάστευσαν μόνοι με στόχο να εργαστούν στο ΗΒ για να στηρίξουν την πυρηνική οικογένειά τους πίσω στην πατρίδα. Οι τελευταίοι αποτελούν μια πολύ μικρή μειοψηφία, επιβεβαιώνοντας προηγούμενες έρευνες για τη νέα αποδημία (Labrianidis and Pratsinakis 2016 και Pratsinakis 2019) που υποδεικνύουν ότι η πρόσφατη μετανάστευση στο ΗΒ δεν περιελάμβανε στρατηγικές επιμερισμού του κινδύνου, με κάποια μέλη του νοικοκυριού να μένουν στον τόπο προέλευσης και άλλα να μεταναστεύουν, όπως προβλέπει η θεωρία των νέων οικονομικών της μετανάστευσης εργατικού δυναμικού (new economics of labour migration) (Lauby and Stark 1988, Stark and Levhari 1982 και Stark and Taylor 1991). Η συντριπτική πλειοψηφία των νέων μεταναστών που είχαν οικογένεια μετανάστευσαν οικογενειακά, με το ποσοστό αυτών που άφησαν μέλη της πυρηνικής οικογένειας πίσω στην Ελλάδα να είναι εξαιρετικά χαμηλό.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΟ ΗΝΩΜΕΝΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ.

Σεπτέμβριος 2020

Η μεταναστευτική απόφαση
μεταξύ των Ελλήνων του
Ηνωμένου Βασιλείου

5

Επαγγελματική κατάσταση πριν από τη μετανάστευση

Τόσο στα μέσα μαζικής ενημέρωσης όσο και στον πολιτικό διάλογο, η ανεργία παρουσιάζεται συχνά ως μία από τις πιο σημαντικές αιτίες για την αύξηση των μεταναστευτικών εκροών από την Ελλάδα την περίοδο μετά το 2010. Η μελέτη των Labrianidis και Pratsinakis (2016) κατέδειξε ότι όντως υπήρξε απότομη αύξηση στην αποδημία ανέργων μετά το 2010, οι οποίοι αποτελούν το 51% του συνόλου των μεταναστών που αποδήμησαν αυτή την περίοδο, ενώ τη δεκαετία του 2000 αποτελούσαν το 27% και τη δεκαετία του '90 μόνο το 17% του συνόλου. Παρόμοια είναι και τα ευρήματα της έρευνας SEESOX-GDUK για τους Έλληνες στο ΗΒ. Συγκεκριμένα, το 44,7% του συνολικού δείγματος ήταν άνεργοι στην Ελλάδα την περίοδο πριν την αποδημία, με το ποσοστό ανεργίας μεταξύ των «μεταναστών της κρίσης» να φτάνει το 47,6%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό μεταξύ αυτών που έφυγαν πριν από την κρίση δεν ξεπερνούσε το 21%.

Ωστόσο, μπορεί η αδυναμία εύρεσης εργασίας να αναδεικνύεται ως σημαντικός παράγοντας που ωθεί άτομα εκτός της χώρας, δεν αποτελεί όμως αναγκαία συνθήκη, δεδομένου ότι περίπου ένας στους δύο «μετανάστες της κρίσης» εργάζονταν στην Ελλάδα την περίοδο πριν από την αποδημία τους προς το ΗΒ. Επιπλέον, η αύξηση στο ποσοστό των ανέργων μεταξύ των αποδήμων την περίοδο της κρίσης μπορεί να θεωρηθεί αναμενόμενη, καθώς τα ποσοστά ανεργίας στην Ελλάδα την περίοδο αυτή ήταν ιδιαίτερα υψηλά, φτάνοντας το 2013 μέχρι και το 44% για την ηλικιακή ομάδα 25-29, ομάδα που υπερεκπροσωπείται μεταξύ των μεταναστών. Συνεπώς, συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ανεργία αποτελεί μεν σημαντικό κίνητρο μεταναστευτικών αποφάσεων την τελευταία δεκαετία, ωστόσο από μόνη της δεν αρκεί για να εξηγήσει τις ροές και το μέγεθός τους, ιδιαίτερα προς το ΗΒ.

Πίνακας 5.1 Επαγγελματική κατάσταση των Ελλήνων μεταναστών στο ΗΒ πριν την αποδημία

Επαγγελματική κατάσταση	Ποσοστό
Άνεργος που αναζητούσε εργασία	28,2%
Άνεργος που δεν αναζητούσε εργασία	16,5%
Εργαζόμενος με επισφαλές καθεστώς απασχόλησης	24%
Εργαζόμενος με ασφαλές καθεστώς απασχόλησης	31,3%

Στοχεύοντας στο να μελετήσουμε τη σημασία της ανεργίας πιο επισταμένα, στην έρευνα SEESOX-GDUK διακρίναμε μεταξύ ανέργων που αναζητούσαν και ανέργων που δεν αναζητούσαν εργασία. Ταυτόχρονα μεταξύ των εργαζομένων, διαχωρίσαμε αυτούς που είχαν ασφαλή απασχόληση από αυτούς που είχαν επισφαλή απασχόληση. Αυτή η διττή διάκριση μας δίνει μια πιο ακριβή εικόνα του ρόλου που μπορεί δυνητικά να παίξει η επαγγελματική κατάσταση σε σχέση με την απόφαση για μετανάστευση για δύο λόγους: 1) είναι πιθανό να υπήρξαν άνεργοι/ες που δεν αναζητούσαν εργασία την περίοδο μετανάστευσής τους ή άλλοι/ες που πιθανώς να επέλεξαν να αναζητήσουν εργασία κατευθείαν εκτός Ελλάδας και συνεπώς η απόφασή τους να μην ήταν αποτέλεσμα αποκλεισμού από την ελληνική αγορά εργασίας, 2) αντιστρόφως, όπως επιβεβαιώνεται και από τα ποιοτικά ευρήματα της έρευνας EUMIGRE, μπορεί να υπήρξαν άτομα που, αν και είχαν εργασία στην Ελλάδα, ανησυχούσαν ότι μπορεί σύντομα να τη χάσουν, βασίζοντας έτσι τις μεταναστευτικές τους αποφάσεις στον φόβο του μελλοντικού αποκλεισμού από την ελληνική αγορά εργασίας.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα (Πίνακας 5.1 Επαγγελματική κατάσταση των Ελλήνων μεταναστών στο ΗΒ πριν την αποδημία), το 24% των ατόμων στο συνολικό δείγμα είχαν επισφαλή απασχόληση και το 28,2% ήταν άνεργοι και αναζητούσαν εργασία στην Ελλάδα. Η διαφορά ανάμεσα στην περίοδο πριν και μετά την κρίση είναι, αναμενόμενα, πολύ έντονη. Το συνολικό ποσοστό των δύο αυτών κατηγοριών ανέρχεται στο 62,9% για τους «μετανάστες της κρίσης», ενώ μόλις στο 25% για τους μετανάστες προ κρίσης και την παλαιότερη διασπορά. Είναι επίσης ενδιαφέρον να επισημάνουμε ότι το ποσοστό των ανθρώπων που ήταν άνεργοι και αναζητούσαν εργασία στην Ελλάδα την περίοδο της μετανάστευσης ήταν σχεδόν μηδενικό μεταξύ των παλαιότερων μεταναστών, υποδεικνύοντας ότι η προ κρίσης μετανάστευση στο ΗΒ σχετιζόταν κυρίως με ζητήματα σπουδών ή καριέρας και σίγουρα όχι με την αποφυγή της ανεργίας. Όσον αφορά τους «μετανάστες της κρίσης», το ποσοστό αυτών που βρίσκονταν σε δυσμενή επαγγελματική κατάσταση ήταν υψηλότερο από αυτό των ανέργων, υπογραμμίζοντας την πιθανή σημασία αρνητικών εργασιακών εμπειριών στη διαμόρφωση της απόφασής τους να εγκαταλείψουν την Ελλάδα για το ΗΒ (βλ. Grousis et al 2019 και Pratsinakis et al 2020). Ταυτόχρονα, ένα σημαντικό τμήμα των μεταναστών που έφυγαν κατά την περίοδο της κρίσης, έφυγαν παρά το γεγονός ότι είχαν σταθερή εργασία στην Ελλάδα. Τα θέματα αυτά εξερευνώνται λεπτομερώς στις επόμενες ενότητες για τις αιτίες μετανάστευσης.

Τα μεταναστευτικά κίνητρα των Ελλήνων μεταναστών στο Ηνωμένο Βασίλειο

Όπως φαίνεται στον πιο συχνό μεταναστευτικό κίνητρο που επικαλούνται οι Έλληνες στο ΗΒ για να περιγράψουν τις αιτίες για τη μετανάστευσή τους είναι «οι σπουδές», ακολουθούμενο με μικρή διαφορά από τις «δυνατότητες επαγγελματικής εξέλιξης» και την «καλύτερη αμοιβή». Συνολικά, αναφέρθηκε μια πληθώρα κινήτρων χωρίς να ξεχωρίζουν κάποια με απόλυτη σαφήνεια ως τα πλέον σημαντικά, γεγονός αναμενόμενο αν λάβουμε υπόψη την τεράστια ποικιλομορφία του πληθυσμού αναφοράς και τις διαφορετικές περιόδους κατά τις οποίες μετανάστευσαν. Προκειμένου να αξιολογηθούν καλύτερα τα ευρήματα της έρευνας, έγινε ομαδοποίηση των λεπτομερών κινήτρων σε πιο γενικές κατηγορίες για να αναδειχθεί η σχετική σημασία ευρύτερων κινήτρων. Κατόπιν, αναζητήθηκαν οι διαφορές ανάμεσα στους «μετανάστες της κρίσης» και σε αυτούς που μετανάστευσαν σε προγενέστερες περιόδους. Τέλος, αξιολογήθηκε ο τρόπος με τον οποίο τα ευρήματα ποικίλουν μεταξύ διαφορετικών υποκατηγοριών του πληθυσμού.

Πίνακας 5.2 Κίνητρα μετανάστευσης των Ελλήνων μεταναστών στο ΗΒ

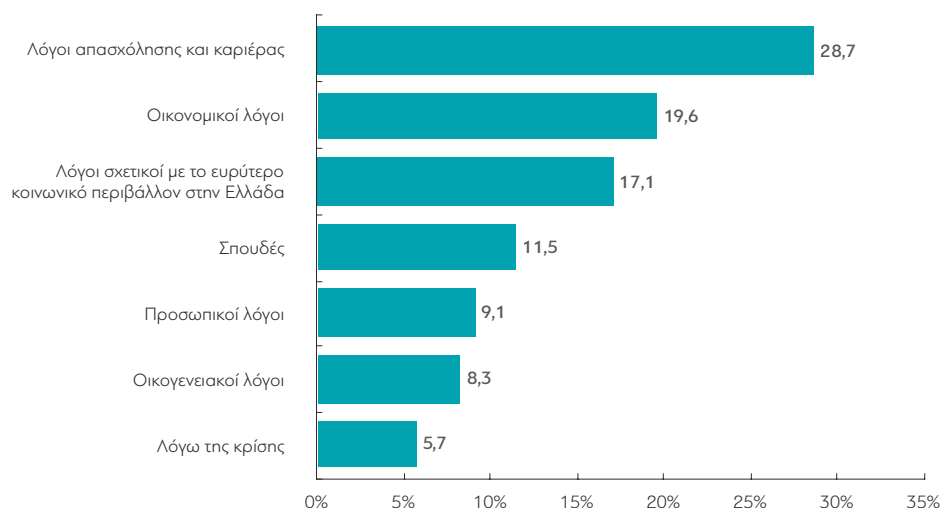
Λόγοι που επιλέχθηκαν	Ποσοστό
Οι σπουδές	37,8%
Δυνατότητα επαγγελματικής ανέλιξης	35,2%
Καλύτερες οικονομικές απολαβές	35%
Αναζήτηση καλύτερων συνθηκών εργασίας	30,6%
Αναζήτηση εργασίας στον κλάδο σπουδών μου	28,9%
Αναζήτηση μιας πιο αξιοκρατικής κοινωνίας	26,8%
Η δυνατότητα να είμαι οικονομικά αυτόνομος/η	21,3%
Οι επιπτώσεις της κρίσης στην προσωπική μου ζωή	19%
Το μέλλον των παιδιών μου	15,8%
Αναζήτηση περιπέτειας (και γνωριμία με μια διαφορετική κοινωνία)	15,1%
Προσωπική ελευθερία	14,9%
Αναζήτηση ενός καλύτερου κοινωνικοπολιτικού κλίματος	12,5%
Να είμαι μαζί με τον/τη σύντροφό μου	11,6%
Απογοήτευση από τη ζωή στην Ελλάδα (παρακαλώ προσδιορίστε)	10,8%
Βιοπορισμός	8,5%
Η αναζήτηση μιας πιο ανεκτικής κοινωνίας	6,3%
Άλλο	2%

Σημείωση: Ερώτηση με πολλαπλές απαντήσεις, (μέχρι τέσσερις επιλογές)

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Ένα σημαντικό συμπέρασμα που βγαίνει από την ομαδοποίηση των απαντήσεων σε αυτή την ερώτηση είναι ότι οι περισσότεροι άνθρωποι περιγράφουν τη μετανάστευσή τους ως το αποτέλεσμα ενός συνδυασμού διαφορετικών κινήτρων, το οποίο καθιστά δύσκολη την ένταξή τους σε διακριτές κατηγορίες, όπως οικονομικοί μετανάστες, μετανάστες λόγω καριέρας, λόγω αισθηματικής σχέσης κλπ. Για την πλειοψηφία, η μετανάστευση ήταν μια απόφαση που συνδιαμορφώθηκε από διάφορους οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες, καθώς και από προσωπικούς λόγους. Για αυτόν τον λόγο, αντί να διακρίνουμε απλουστευτικά σε τύπους μεταναστών, προτιμήσαμε στο να δείξουμε τη σχετική συχνότητα των αιτιών που αναφέρθηκαν ανά ευρύτερη κατηγορία, δίνοντάς μας έτσι ένα μέτρο για τη σχετική σημασία τους στην ώθηση της ελληνικής μετανάστευσης προς το ΗΒ.

Γράφημα 5.1 Ευρύτερες κατηγορίες μεταναστευτικών κινήτρων των Ελλήνων μεταναστών στο ΗΒ

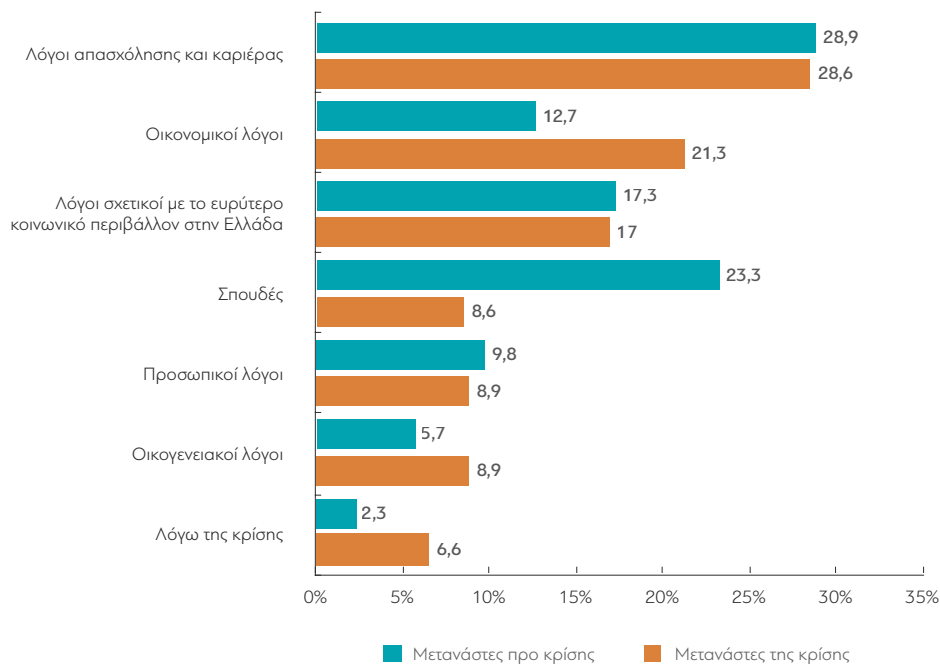

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Όπως φαίνεται στο , μετά την ομαδοποίηση των μεταναστευτικών κινήτρων σε ευρύτερες κατηγορίες, οι σπουδές παύουν να είναι ο πιο καθοριστικός παράγοντας και προηγούνται άλλοι παράγοντες που σχετίζονται με την απασχόληση, την εργασία και την καριέρα, επιβεβαιώνοντας έτσι τα ευρήματα για την επαγγελματική κατάσταση των μεταναστών όπως παρουσιάστηκαν παραπάνω, σύμφωνα με τα οποία η πλειοψηφία των Ελλήνων στο ΗΒ μετανάστευσαν αναζητώντας ένα καλύτερο εργασιακό περιβάλλον, μια δουλειά που να αντιστοιχεί στα προσόντα τους και που θα τους παρέχει περισσότερες δυνατότητες επαγγελματικής εξέλιξης. Δευτερευόντως, μετανάστευσαν για οικονομικούς λόγους, όπως οι υψηλότερες μισθολογικές αποδοχές, η οικονομική ανεξαρτησία ή απλά η οικονομική επιβίωση. Στην τρίτη θέση, οι ερωτώμενοι ανέφεραν λόγους σχετικούς με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον στην Ελλάδα και τις προσδοκίες τους για καλύτερες κοινωνικές συνθήκες στο εξωτερικό. Οι σπουδές ως κίνητρο

είναι στην τέταρτη θέση, ακολουθούμενες με μικρή διαφορά από τους προσωπικούς λόγους και θέματα προσωπικής αναζήτησης και εξέλιξης, καθώς και από οικογενειακούς λόγους όπως η επανένωση με συντρόφους ή η μετανάστευση για το καλό των παιδιών. Έκπληξη προκαλεί το γεγονός ότι οι λόγοι μετανάστευσης που είναι άμεσα σχετικοί με την κρίση και τις επιπτώσεις της στις ζωές των μεταναστών είναι στην τελευταία θέση. Ακόμα κι αν θεωρήσουμε πως θα έπρεπε να συμπεριληφθούν στους οικονομικούς λόγους ή αντιστρόφως,¹⁷ θα εξακολουθούσαν να μην προβάλλονται ως η πιο σημαντική κατηγορία.

Γράφημα 5.2 Ευρύτερες κατηγορίες μεταναστευτικών κινήτρων των Ελλήνων μεταναστών στο ΗΒ πριν και μετά την κρίση

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Ωστόσο, ακόμα κι αν οι άμεσες επιπτώσεις της κρίσης δεν περιλαμβάνονται μεταξύ των πιο σημαντικών αιτιών της μετανάστευσης, τα μεταναστευτικά κίνητρα φαίνεται να αλλάζουν σημαντικά μετά το 2010. Συγκεκριμένα, τα οικονομικά κίνητρα, προβάλλουν ως πολύ πιο σημαντικά αυτή την περίοδο σε αντίθεση με το κίνητρο των σπουδών που αντιστρόφως ήταν σαφώς πιο σημαντικό πριν από την κρίση (βλ. Γράφημα 5.2 Ευρύτερες κατηγορίες μεταναστευτικών κινήτρων των Ελλήνων μεταναστών στο ΗΒ πριν και μετά την κρίση). Ειδικότερα, όσον αφορά τα οικονομικά κίνητρα, πολύ περισσότεροι άνθρωποι μετανάστευσαν κατά τη διάρκεια της κρίσης

¹⁷ Αυτό όμως είναι αμφισβητούμενο καθώς ο αντίκτυπος της κρίσης μπορεί να αφορά εξίσου την καθημερινή ζωή του ερωτώμενου, τη σχέση του με τους άλλους ή το εργασιακό του περιβάλλον και, συνεπώς, δεν μπορεί να αντιμετωπίζεται ως αμιγώς οικονομικός παράγοντας.

αναζητώντας καλύτερες αμοιβές ή απλά με στόχο τον βιοπορισμό, στόχο που δεν επικαλούνται οι μετανάστες προγενέστερων περιόδων. Παρομοίως, ένας σημαντικός αριθμός των «μεταναστών της κρίσης» εγκατέλειψε την Ελλάδα για το καλό των παιδιών του, το οποίο επίσης δεν αναφέρεται ως κίνητρο από τους μετανάστες προ κρίσης. Αντιθέτως, περισσότεροι μετανάστες της παλαιότερης διασποράς αποδήμησαν για να ακολουθήσουν τους/τις συντρόφους τους.

Τα κίνητρα τα σχετικά με την απασχόληση εμφανίζονται σταθερά σημαντικά ανεξάρτητα από την περίοδο μετανάστευσης, υπογραμμίζοντας τη διαχρονική τους σημασία για την ελληνική μετανάστευση προς το ΗΒ. Ομοίως, κίνητρα σχετικά με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον στην Ελλάδα και τις προσδοκίες για καλύτερες συνθήκες στο εξωτερικό φέρουν βαρύνουσα σημασία τόσο πριν όσο και μετά το 2010. Τέλος, η αποδημία για προσωπικούς λόγους όπως και τα κίνητρα που σχετίζονται με την προσωπική αναζήτηση και εξέλιξη φαίνεται πως ήταν ελαφρώς πιο σημαντικά στην προ κρίσης περίοδο.

Ενδιαφέρουσες διαφορές σε ό,τι αφορά τα μεταναστευτικά κίνητρα παρατηρούνται επίσης εξετάζοντας τον ρόλο του φύλου, της εκπαίδευσης, της οικογενειακής κατάστασης και της ηλικίας. Συγκεκριμένα, συγκρίνοντας τα δυο φύλα, περισσότερες γυναίκες εγκαταλείπουν την Ελλάδα αναζητώντας οικονομική ανεξαρτησία ή λόγω των επιπτώσεων της κρίσης στη ζωή τους, ενώ περισσότεροι άνδρες επειδή αναζητούν μια πιο αξιοκρατική κοινωνία. Ο αντίκτυπος της κρίσης φαίνεται επίσης να έχει επηρεάσει αρκετά περισσότερο τη μετανάστευση των ατόμων μεγαλύτερης ηλικίας και των ατόμων χωρίς τριτοβάθμια εκπαίδευση. Και οι δύο αυτές κατηγορίες αποδημούν κυρίως για οικονομικούς λόγους, με έναν σημαντικό αριθμό αυτών που ανήκουν στην υψηλότερη ηλικιακή ομάδα (+45 ετών) να έχουν μεταναστεύσει απλά και μόνο για να τα βγάλουν πέρα, ενώ η πλειοψηφία των ανθρώπων χωρίς πανεπιστημιακή εκπαίδευση έχει μεταναστεύσει αναζητώντας καλύτερες αμοιβές. Επιπρόσθετα, και στις δύο αυτές κατηγορίες, η μετανάστευση για το μέλλον των παιδιών τους είναι ιδιαίτερα συχνή. Αυτό το εύρημα καθίσταται πιο προφανές αν εστιάσουμε την προσοχή μας στους ερωτώμενους που έχουν παιδιά. Συγκεκριμένα, περισσότεροι από τους μισούς αναφέρουν ως πρωταρχικό κίνητρο για τη μετανάστευσή τους την ανησυχία για το μέλλον των παιδιών τους, ποσοστό που είναι ακόμα υψηλότερο (67%) ειδικότερα μεταξύ αυτών που έφυγαν κατά τη διάρκεια της κρίσης.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το 48% όσων μετανάστευσαν στο ΗΒ με την οικογένειά τους μετά το 2010 δεν σχεδιάζουν να επιστρέψουν στην Ελλάδα ή σκοπεύουν να επιστρέψουν αφότου συνταξιοδοτηθούν. Μεταξύ των ερωτώμενων χωρίς παιδιά μόνο το 25% έχει τέτοια μακροπρόθεσμα σχέδια παραμονής στο εξωτερικό, ενώ η πλειοψηφία προτιμά να επιστρέψει στην Ελλάδα μεσοπρόθεσμα ή να αφήσει το ενδεχόμενο ανοικτό. Συνολικά,

καταδεικνύεται ότι στα χρόνια της κρίσης, υπήρξε μια κατηγορία μεταναστών που αποφάσισαν να αποδημήσουν για οικογενειακούς λόγους σχεδιάζοντας μια μακροπρόθεσμη εγκατάσταση στο εξωτερικό, καθοδηγούμενοι σε μεγάλο βαθμό από ανησυχίες για το μέλλον των παιδιών τους.

Σε αντιστοιχία με τα ευρήματα της έρευνας EUMIGRE στην Ολλανδία και την ευρύτερη περιοχή του Λονδίνου, μπορούμε να διακρίνουμε τους μετανάστες που εγκαταλείπουν την Ελλάδα με τις οικογένειές τους σε δύο κατηγορίες. Η μία κατηγορία αποτελείται από ανθρώπους με χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο και μεσαίο έως χαμηλό οικονομικό υπόβαθρο, οι οποίοι καθοδηγούνται από μία άμεση ανάγκη να αποκαταστήσουν την κοινωνικοοικονομική ζωή της οικογένειας. Κεντρικός στόχος του μεταναστευτικού εγχειρήματός τους είναι η εύρεση σταθερής εργασίας ώστε να παρέχουν στα παιδιά τους τα υλικά αγαθά που θα τους επιτρέψουν να προοδεύσουν στη ζωή. Η άλλη κατηγορία αφορά ανθρώπους με υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο, οι οποίοι κατείχαν μια σαφώς πιο ασφαλή κοινωνικοοικονομική θέση στην Ελλάδα και των οποίων η μετανάστευση καθοδηγείται, τουλάχιστον εν μέρει, από ζητήματα επαγγελματικής εξέλιξης. Ωστόσο, όπως και οι γονείς-μετανάστες χαμηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου, πιστεύουν ότι το να εγκαταλείψουν την Ελλάδα είναι προτιμότερο για το καλό των παιδιών τους και θεωρούν ότι οι χώρες προορισμού θα προσφέρουν στα παιδιά τους ένα καλύτερο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον (Pratsinakis 2019a).

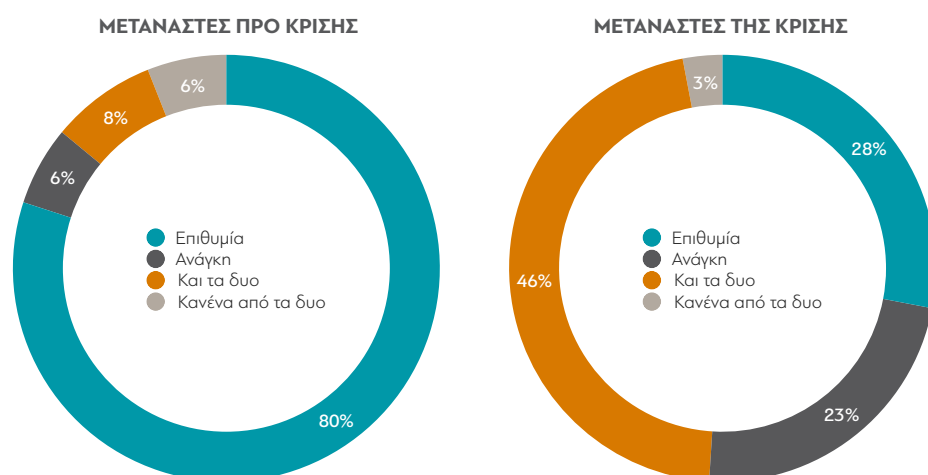
Αναγκαιότητα και επιθυμία ως παράγοντες μεταναστευτικών αποφάσεων

Όπως προαναφέρθηκε, οι άμεσες επιπτώσεις της κρίσης στη ζωή των ερωτώμενων δεν αναφέρθηκαν ως βασικό μεταναστευτικό κίνητρο στο συνολικό δείγμα των αποδήμων μετά το 2010, φαίνεται ωστόσο ότι αποτελούν σημαντικό παράγοντα για αρκετές υποκατηγορίες των «μεταναστών της κρίσης», όπως οι μετανάστες μεγαλύτερης ηλικίας, χαμηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου και οι γονείς - μετανάστες. Ταυτόχρονα, τα ευρήματα της έρευνας ανέδειξαν διαφορές στα μεταναστευτικά κίνητρα των μεταναστών πριν και μετά την κρίση, υποδεικνύοντας ότι η μετανάστευση μετά το 2010 πιθανόν να αποτελεί περισσότερο θέμα ανάγκης παρά επιθυμίας.

Το θέμα αυτό διερευνήθηκε πιο λεπτομερώς μέσω δύο ερωτήσεων του ερωτηματολογίου, οι οποίες ζητούσαν από τους ερωτώμενους να αξιολογήσουν σε μια δεκαβάθμια κλίμακα το κατά πόσο η μετανάστευσή τους ήταν προϊόν επιθυμίας ή προϊόν εξαναγκασμού λόγω των συνθηκών στην Ελλάδα. Με βάση τις απαντήσεις τους δημιουργήσαμε τέσσερις κατηγορίες: 1) μετανάστες που αποδήμησαν λόγω ανάγκης, 2) μετανάστες που αποδήμησαν λόγω επιλογής, 3) μετανάστες των οποίων η αποδημία ήταν αποτέλεσμα και ανάγκης και επιλογής και τέλος, 4) μετανάστες που θεωρούν ότι η μετανάστευσή τους δεν ήταν αποτέλεσμα ούτε ανάγκης ούτε επιλογής.

Όπως φαίνεται στο Γράφημα 5.3 Επιθυμία και αναγκαιότητα στη λήψη μεταναστευτικών αποφάσεων μεταξύ των Ελλήνων μεταναστών στο ΗΒ, τα ευρήματα παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των μεταναστών πριν και μετά την κρίση. Συνάδοντας με τα προαναφερθέντα ευρήματα για την επαγγελματική κατάσταση των ερωτώμενων πριν από τη μετανάστευση, υποδεικνύουν ότι η αποδημία τα χρόνια πριν από την κρίση ήταν σε μεγάλο βαθμό θέμα επιλογής, καθοδηγούμενη από κίνητρα σχετικά με τις σπουδές, την εμπειρία της ζωής στο εξωτερικό και την επαγγελματική εξέλιξη. Αυτό άλλαξε σημαντικά μετά το 2010. Ενώ το 80% των μεταναστών προ κρίσης περιέγραφαν την αποδημία τους ως κάτι που επιθυμούσαν, το αντίστοιχο ποσοστό μεταξύ των μεταναστών μετά το 2010 μειώθηκε στο 28%. Αντιστρόφως, το ποσοστό αυτών που περιγράφουν τη μετανάστευσή τους ως προϊόν εξαναγκασμού λόγω των συνθηκών στην Ελλάδα αυξήθηκε από το 6% στο 23% κατά τη διάρκεια της κρίσης. Σύμφωνα με προγενέστερες έρευνες βασισμένες σε ποιοτικά στοιχεία, οι άνθρωποι αυτοί περιγράφουν τη μετανάστευσή τους ως μια ρήξη στην προσωπική τους βιογραφία και υπογραμμίζουν την πρωταρχική θέση της κρίσης στη διαμόρφωση μιας αιφνίδιας και ανεπιθύμητης μεταναστευτικής απόφασης (Pratsinakis et al 2019 και Pratsinakis et al 2017).

Γράφημα 5.3 Επιθυμία και αναγκαιότητα στη λήψη μεταναστευτικών αποφάσεων μεταξύ των Ελλήνων μεταναστών στο ΗΒ

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Ωστόσο, ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι το ποσοστό αυτών που περιγράφουν τη μετανάστευσή τους ως προϊόν εξαναγκασμού λόγω των συνθηκών στην Ελλάδα παραμένει χαμηλότερο από το ποσοστό αυτών που την περιγράφουν ως προϊόν επιθυμίας, ενώ η πλειοψηφία των μεταναστών την περίοδο της κρίσης περιγράφουν τη μετανάστευσή τους ως αποτέλεσμα τόσο ανάγκης όσο και επιλογής.

Συνολικά, τα ευρήματα της έρευνας για τη λήψη μεταναστευτικών αποφάσεων των μεταναστών μετά το 2010 δείχνουν ότι η έλλειψη εργασίας και/ή οι δυσμενείς κοινωνικοοικονομικές συνθήκες ώθησαν αρκετούς ανθρώπους να εγκαταλείψουν την Ελλάδα για το ΗΒ και αποτελούν τα πρωταρχικά κίνητρα μεταξύ των μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων και των ατόμων χαμηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου. Ωστόσο, υπάρχει και μια άλλη κατηγορία ανθρώπων, πολυπληθέστερη σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, που εγκαταλείπουν την Ελλάδα χωρίς να υπάρχει τόσο πειστική ανάγκη και οι οποίοι δεν παρουσιάζουν τη μετανάστευσή τους ως άμεσο ή μοναδικό απότοκο της οικονομικής κρίσης. Πως ερμηνεύεται η αυξημένη μετανάστευσή τους κατά την περίοδο της κρίσης;

Σύμφωνα με την ανάλυση του Pratsinakis (2019β), ο μεγάλος αριθμός ατόμων που παρουσιάζουν την αποδημία τους από την Ελλάδα της κρίσης ως πραγμάτωση μιας παλαιότερης επιθυμίας, όχι μόνο επιβεβαιώνει την επιλεκτικότητα της μετανάστευσης, αλλά και υπογραμμίζει τη σημαντική αλλαγή που έχει συντελεστεί στο «μεταναστευτικό περιβάλλον» στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια. Αντλώντας από το έργο του Carling (2002, 2014), με τον όρο μεταναστευτικό περιβάλλον μπορούμε να αναφερθούμε στο ιστορικό, κοινωνικοπολιτισμικό, οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο σε έναν συγκεκριμένο τόπο, το οποίο είτε ενθαρρύνει είτε αποθαρρύνει τη μετανάστευση. Το μεταναστευτικό περιβάλλον αυτό έχει δύο διαστάσεις: η μία αφορά το δομικό πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνονται οι μεταναστευτικές αποφάσεις και η δεύτερη τον τρόπο με τον οποίο αυτή η δομική πραγματικότητα αξιολογείται τόσο σε συλλογικό όσο και σε ατομικό επίπεδο.

Ως αποτέλεσμα, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, η οικονομική κρίση δεν καθόρισε μεν άμεσα την απόφαση ενός μεγάλου αριθμού ερωτώμενων να μεταναστεύσει, έπαιξε ωστόσο καθοριστικό ρόλο στην επαναδιαμόρφωση των ευρύτερων κοινωνικοοικονομικών δυναμικών οι οποίες διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην απόφασή τους. Αλλάζοντας τον δημόσιο διάλογο γύρω από την αποδημία και χαλαρώνοντας τους κοινωνικούς περιορισμούς (social constraints) για τη μετανάστευση, η κρίση μετέτρεψε την αποδημία σε μια κοινή πρακτική και μια προοπτική προς διερεύνηση από ευρύτερες κοινωνικές ομάδες. Πολλοί Έλληνες, ειδικά οι νέοι και μορφωμένοι, ήρθαν έτσι κατά την περίοδο της κρίσης αντιμέτωποι με το ερώτημα «να μείνω ή να μεταναστεύσω;». Συγχρόνως, όπως θα αναλυθεί στις επόμενες ενότητες, η αυξανόμενη παρουσία νέων μεταναστών στο εξωτερικό ενθαρρύνει και διευκολύνει περαιτέρω τη μετανάστευση, μέσω της δυναμικής των κοινωνικών δικτύων στα πλαίσια μιας αυτοτροφοδοτούμενης διαδικασίας σύμφωνα με την οποία η αύξηση της μετανάστευσης οδηγεί σε περαιτέρω ροές. Αυτές λοιπόν οι αλλαγές που επήλθαν λόγω της κρίσης, ήταν που επέτρεψαν, πυροδότησαν ή έδωσαν μια επιπλέον ώθηση σε αρκετούς ανθρώπους να εγκαταλείψουν

την Ελλάδα – ανθρώπους που ίσως επιθυμούσαν να ζήσουν την εμπειρία της ζωής στο εξωτερικό και πριν από τη κρίση, αλλά πιθανότατα δε θα το έκαναν υπό άλλες συνθήκες (Pratsinakis, 2019b).

Κατά δεύτερον, μπορούμε επίσης να δούμε την αποδημία των ανθρώπων αυτών ως συνέχεια προηγούμενων μεταναστευτικών μοτίβων. Σίγουρα η κρίση έχει επιφέρει αξιοσημείωτες αλλαγές και στα κίνητρα της μετανάστευσης στο ΗΒ και ιδιαίτερα στον όγκο της, που έχει αυξηθεί γεωμετρικά. Εξακολουθούμε ωστόσο να συναντάμε και συνέχειες στα χαρακτηριστικά της εξαιτίας: 1) της παρουσίας παλαιότερων μεταναστών που είναι αναμενόμενο να προσελκύουν άτομα παρόμοια με τους ίδιους, 2) των δομικών χαρακτηριστικών της αγοράς εργασίας του ΗΒ και 3) του δυναμισμού των Ιδρυμάτων Ανώτατης Εκπαίδευσης της χώρας.

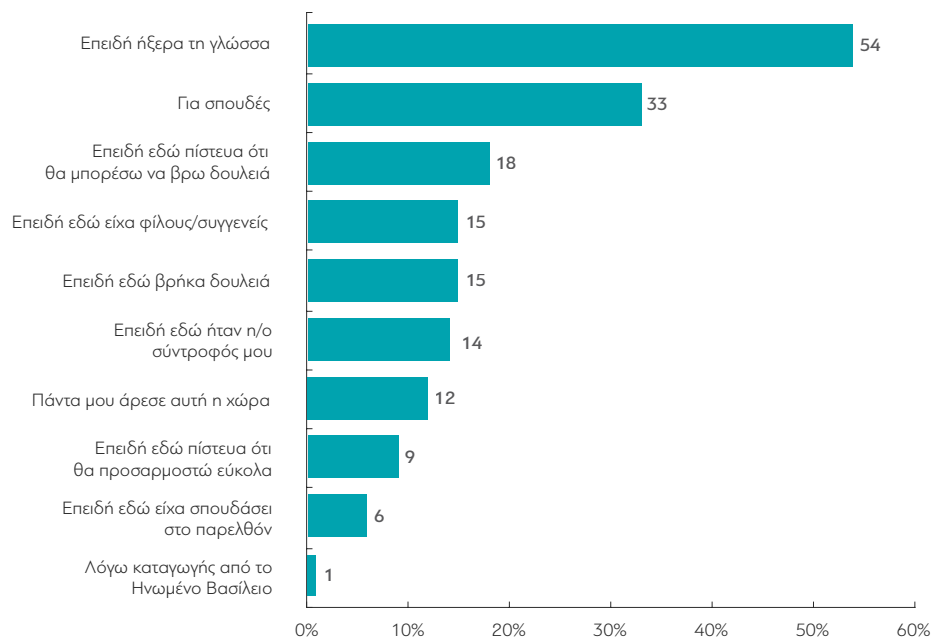
Το Ηνωμένο Βασίλειο ως χώρα προορισμού

Εξετάζοντας τους λόγους για τους οποίους οι ερωτώμενοι επέλεξαν το ΗΒ ως προορισμό τους, η γνώση των αγγλικών και λόγοι σχετικοί με τις σπουδές ήταν αναμενόμενα πρωταρχικοί μεταξύ των αιτιών που αναφέρθηκαν (βλ. Γράφημα 5.4 Λόγοι για την επιλογή του ΗΒ ως μεταναστευτικό προορισμό). Η δυναμική αγορά εργασίας της χώρας φαίνεται επίσης να έχει παίξει σημαντικό ρόλο στην απόφασή τους, καθώς πολλοί είχαν βρει δουλειά πριν καν μεταναστεύσουν, ενώ άλλοι μετανάστευσαν λόγω της προσδοκίας τους ότι εκεί θα βρουν εύκολα μια καλή δουλειά.

Για άλλη μια φορά παρατηρούνται ενδιαφέρουσες διαφορές μεταξύ των μεταναστών πριν και μετά την κρίση. Οι πρώτοι μετανάστευσαν στο ΗΒ κυρίως για λόγους σχετικούς με τις σπουδές (είτε για να σπουδάσουν, όπως απάντησε το 55%, είτε γιατί γνώριζαν τη χώρα έχοντας σπουδάσει εκεί στο παρελθόν, όπως απάντησε το 14%)· οι δεύτεροι λόγω του ότι γνώριζαν τη γλώσσα (60,7%) και λόγω των προσδοκιών τους για εύρεση ποιοτικής εργασίας (20,3%). Για τους «μετανάστες της κρίσης» φαίνεται ότι πρώτα πήραν την απόφαση να μεταναστεύσουν και το ΗΒ ήταν η απάντηση στην ερώτηση «πού;», απάντηση που βασίστηκε στις γλωσσικές τους γνώσεις και τις προσδοκίες τους για καλύτερη προσαρμογή και εύρεση εργασίας.

Τέλος, η ύπαρξη φίλων στο ΗΒ είναι πολύ πιο σημαντική για τους «μετανάστες της κρίσης» σε σύγκριση με αυτούς που μετανάστευσαν σε προηγούμενες περιόδους (17,8% και 4,9% αντίστοιχα), γεγονός που αποτελεί άμεσο αποτέλεσμα της γεωμετρικής αύξησης του ελληνικού πληθυσμού στο ΗΒ και σηματοδοτεί τον βαρύνοντα ρόλο των δικτύων στη μετανάστευση, μέσω μιας διαδικασίας ανατροφοδότησης που τείνει να αυξάνει τις ροές.

Γράφημα 5.4 Λόγοι για την επιλογή του ΗΒ ως μεταναστευτικό προορισμό

Σημείωση: Ερώτηση με πολλαπλές απαντήσεις (μέχρι δυο επιλογές)

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΟ ΗΝΩΜΕΝΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ.

Σεπτέμβριος 2020

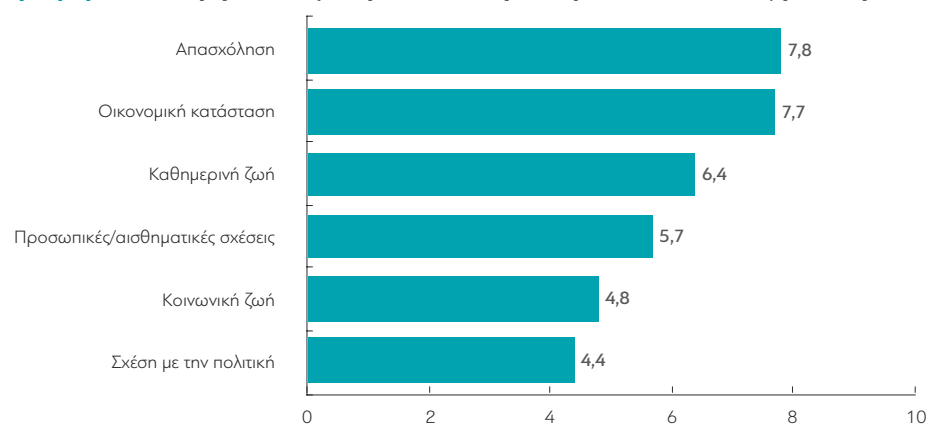
Η ζωή στο Ηνωμένο Βασίλειο

Γενική αξιολόγηση

Οι συμμετέχοντες εμφανίζονται γενικά ικανοποιημένοι από τη ζωή τους στο ΗΒ, ειδικά όσον αφορά στις συνθήκες απασχόλησης και την οικονομική τους κατάσταση, τομείς τους οποίους αξιολογούν θετικά σε σύγκριση με τις εμπειρίες τους στην Ελλάδα. Όπως βλέπουμε στο Γράφημα 6.1 Συγκρίνοντας τη ζωή στο ΗΒ με τη ζωή στην Ελλάδα, μέση τιμή, είναι επίσης αρκετά ικανοποιημένοι από την καθημερινότητά τους¹⁸ αλλά λιγότερο ικανοποιημένοι από την κοινωνική τους ζωή και τη σχέση τους με την πολιτική. Αναφορικά με την πολιτική, η σχετική τους δυσαρέσκεια μάλλον συνδέεται με την αδυναμία τους να συμμετέχουν στην ελληνική πολιτική σκηνή λόγω της απόστασης από την Ελλάδα, αλλά και του γεγονότος ότι τη στιγμή της έρευνας δεν υπήρχε το θεσμικό πλαίσιο που θα τους επέτρεπε να ψηφίσουν στις ελληνικές εθνικές εκλογές από το εξωτερικό. Συγχρόνως, δεδομένου ότι οι περισσότεροι Έλληνες δεν έχουν αποκτήσει βρετανική υπηκοότητα και άρα δεν μπορούν να ψηφίσουν σε βουλευτικές εκλογές και δημοψηφίσματα στο ΗΒ, είναι πιθανό να αισθάνονται πολιτικά απομονωμένοι και από τη χώρα εγκατάστασης, ειδικά σε μια περίοδο που υπήρχαν συνεχείς πολιτικές εξελίξεις όσον αφορά τη σχέση του ΗΒ με την Ευρωπαϊκή Ένωση οι οποίες επηρέαζαν άμεσα τη θέση τους στη χώρα.

Γράφημα 6.1 Συγκρίνοντας τη ζωή στο ΗΒ με τη ζωή στην Ελλάδα, μέση τιμή

Σημείωση: Τιμή 10= η ζωή είναι καλύτερη στο ΗΒ. Τιμή 0= η ζωή είναι καλύτερη στην Ελλάδα.

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

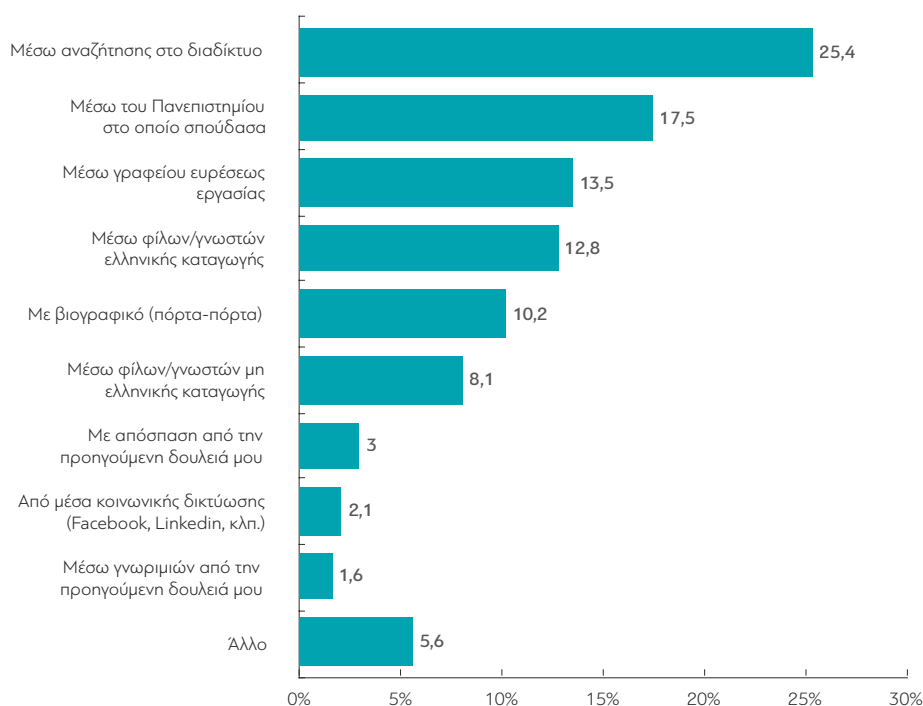
¹⁸ Η ικανοποίηση με την καθημερινότητα εμφανίζεται χαμηλότερη για τους κατοίκους του Λονδίνου (5,8), πιθανόν λόγω των μεγάλων αποστάσεων από και προς τους χώρους εργασίας και του υψηλότερου κόστους της καθημερινής ζωής στην πόλη.

Σχετικά με την κοινωνική τους ζωή, φαίνεται ότι υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός Ελλήνων στο ΗΒ που αισθάνονται μοναξιά. Σύμφωνα με τις απαντήσεις των μεταναστών στην ερώτηση για τα συναισθήματά τους, τα οποία παρουσιάζονται πιο λεπτομερώς στο Κεφάλαιο 8, το ένα τρίτο του δείγματος συνδέει το ΗΒ με αισθήματα μοναξιάς. Αναμενόμενα, τα αισθήματα αυτά εμφανίζονται πιο έντονα μεταξύ των ερωτώμενων που δεν έχουν σύντροφο ή των οποίων ο/η σύντροφός δεν ζει στο ΗΒ. Τη μοναξιά βιώνουν επίσης πιο έντονα οι ερωτώμενοι ηλικίας μεταξύ 30-40 και 50-60. Η έλλειψη γλωσσικής επάρκειας δεν φαίνεται να είναι η αιτία για τα συναισθήματα αυτά ούτε να εμποδίζει την κοινωνική ζωή των Ελλήνων μεταναστών στο ΗΒ, καθώς περίπου το 80% του συνολικού δείγματος περιγράφουν τις ικανότητές τους στον γραπτό και τον προφορικό λόγο ως πολύ καλές. Η γλωσσική επάρκεια πιθανότατα συνεισέφερε και στην οικονομική τους ενσωμάτωση, η οποία όπως θα δούμε παρακάτω αξιολογείται σε γενικές γραμμές ως ιδιαίτερα θετική.

Οικονομική ενσωμάτωση

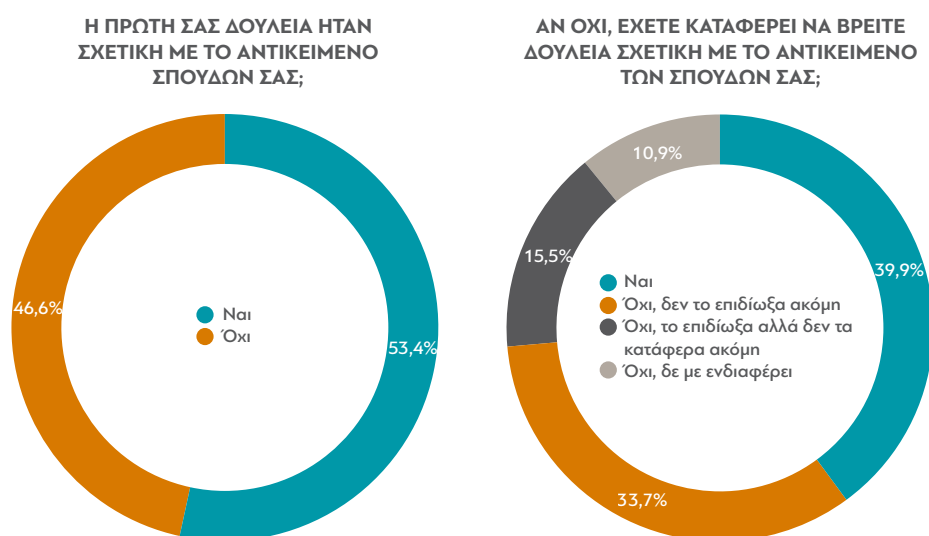
Σύμφωνα με την έρευνα, πάνω από τα τρία τέταρτα (78,4%) των Ελλήνων στο ΗΒ εργάζονταν την περίοδο διεξαγωγής της. Από αυτούς που δεν εργάζονταν, το 13,6% δεν είχαν εργαστεί ποτέ στο ΗΒ (κυρίως πρόσφατα αφιχθέντες μετανάστες και φοιτητές), το 2% ήταν άνεργοι και το υπόλοιπο 6% δεν εργάζονταν αλλά δεν έψαχναν για εργασία. Όπως φαίνεται στο Γράφημα 6.2 Πώς βρήκατε την πρώτη σας δουλειά στο ΗΒ;, οι περισσότεροι Έλληνες στο ΗΒ βρήκαν την πρώτη τους δουλειά στη χώρα μέσω διαδικτυακής αναζήτησης και κατά δεύτερον, μέσω φίλων/γνωστών ελληνικής ή μη καταγωγής. Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι αν και η πλειοψηφία χρησιμοποίησε δίκτυα ομοεθνών για να αποκτήσει πρόσβαση στην εργασία, η βοήθεια από μη Έλληνες ήταν επίσης αρκετά κοινή. Σύμφωνα με τα ευρήματα, τα πανεπιστημιακά δίκτυα προσφέρουν επίσης σημαντική βοήθεια στους Έλληνες ώστε να αποκτήσουν πρόσβαση στην αγορά εργασίας του ΗΒ, ακολουθούμενα από τα γραφεία ευρέσεως εργασίας.

Γράφημα 6.2 Πώς βρήκατε την πρώτη σας δουλειά στο ΗΒ;

Όπως επισημαίνεται στο Κεφάλαιο 5, περίπου οι μισοί ερωτώμενοι εργάζονταν στην Ελλάδα πριν μεταναστεύσουν. Σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας η μετανάστευση για τους περισσότερους δεν περιελάμβανε επαγγελματική ανέλιξη, αλλά οδήγησε στην εξασφάλιση καλύτερων εργασιακών συνθηκών σε επαγγέλματα παρόμοιου επιπέδου. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ένα μεγάλο τμήμα τους είναι άτομα από μεσαία και ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα που ήδη είχαν δουλειές με υψηλή κοινωνική θέση στην Ελλάδα, αν και χωρίς ικανοποιητικές συνθήκες εργασίας. Ταυτόχρονα, η δυνατότητά τους να είναι επιλεκτικοί κατά τη διαδικασία αναζήτησης της πρώτης τους εργασίας στο ΗΒ συνετέλεσε ώστε να αποφύγουν εργασίες με χαμηλότερη κοινωνική θέση. Ωστόσο, αρκετοί ειδικευμένοι μετανάστες από λιγότερο προνομιούχα κοινωνικοοικονομικά στρώματα βίωσαν καθοδική εργασιακή κινητικότητα όταν μετανάστευσαν, καθώς υποχρεώθηκαν να εργαστούν σε δουλειές χαμηλότερου επιπέδου για μια ορισμένη περίοδο πριν εξασφαλίσουν εργασία που να συνάδει με τα προσόντα τους. Εντούτοις, μακροπρόθεσμα η συνολική εικόνα είναι σαφέστατα εικόνα προόδου. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την έρευνα (βλ. Γράφημα 6.3 Συμβατότητα εργασίας – σπουδών), το 46,6% των Ελλήνων μεταναστών στο ΗΒ αναγκάστηκαν να εργαστούν σε δουλειά που δεν αντιστοιχούσε στο εκπαιδευτικό τους υπόβαθρο όταν πρωτοεγκαταστάθηκαν στη χώρα. Από αυτούς, το 40% βρήκε τελικά μια δουλειά αντίστοιχη της εκπαίδευσής τους, ενώ μόνο το 15,5% προσπάθησε και δεν το κατόρθωσε. Τέλος, υπήρχαν και αρκετοί μετανάστες που κατάφεραν να εξασφαλίσουν μια πιο υψηλόβαθμη θέση ήδη από την πρώτη τους εργασία στο ΗΒ.

Γράφημα 6.3 Συμβατότητα εργασίας – σπουδών

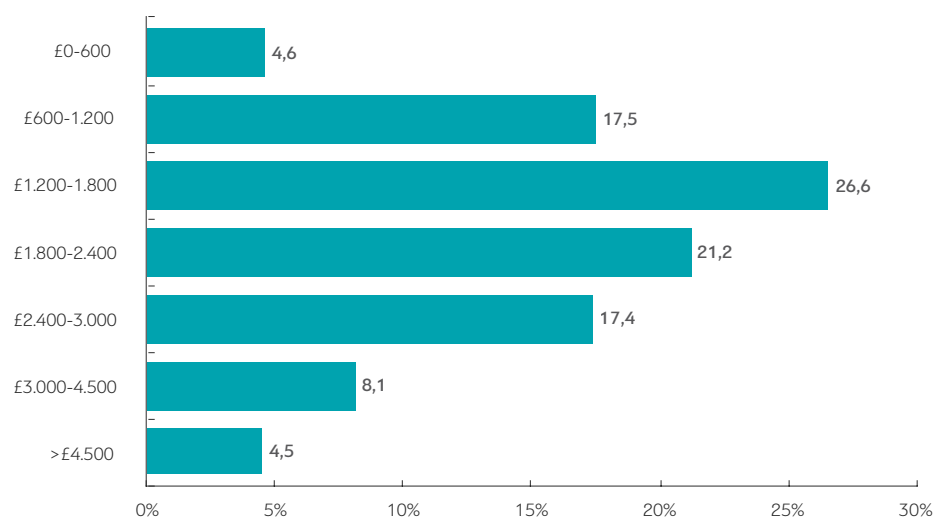

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Όσον αφορά την εισοδηματική κατάσταση των Ελλήνων στο ΗΒ (βλ. Γράφημα 6.4 Καθαρό μέσο μηνιαίο εισόδημα από όλες τις πηγές στο ΗΒ), τα ευρήματα της έρευνας συνηγορούν ότι είναι συγκρίσιμη με αυτή του γενικού

πληθυσμού,¹⁹ με μια υπερεκπροσώπηση στα χαμηλότερα-μεσαία και μεσαία εισοδήματα και μια υποεκπροσώπηση στα πολύ χαμηλά και πολύ υψηλά εισοδήματα. Η θετική κοινωνικοοικονομική θέση της ελληνικής διασποράς αντικατοπτρίζεται επίσης και στις συνθήκες επαγγελματικής σταθερότητας τις οποίες οι περισσότεροι απολαμβάνουν (βλ. Γράφημα 6.5). Σύμφωνα με την έρευνα, οι υψηλόμισθοι ανήκουν κυρίως στους προ κρίσης μετανάστες και την παλαιότερη διασπορά, υπογραμμίζοντας τη σημασία του χρόνου στην ανοδική κοινωνικοοικονομική κινητικότητα των μεταναστών.

Γράφημα 6.4 Καθαρό μέσο μηνιαίο εισόδημα από όλες τις πηγές στο ΗΒ

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Στον αντίποδα, οι περισσότεροι μετανάστες στην κατηγορία πολύ χαμηλού εισοδήματος (£0-600) είναι φοιτητές. Αξιοσημείωτο είναι το εύρημα πως, σε αντιδιαστολή με το παρελθόν, οι μισοί Έλληνες φοιτητές στο ΗΒ δουλεύουν παράλληλα με τις σπουδές τους, με πολλούς να αντιμετωπίζουν τις σπουδές ως το πρώτο βήμα σε ένα ευρύτερο μεταναστευτικό σχέδιο (βλ. Tzoumanidou 2018). Επιπλέον, αρκετοί Έλληνες στο ΗΒ, μεταξύ των οποίων και απόφοιτοι πανεπιστημίου που πρόσφατα εγκαταστάθηκαν στη χώρα, εργάζονται σε δουλειές χαμηλού και μεσαίου επιπέδου στον τομέα της εξυπηρέτησης πελατών ή ως βοηθοί στους τομείς της εκπαίδευσης και της υγείας, θέσεις όχι ιδιαίτερα καλοπληρωμένες. Τέλος, υπάρχει εμφανής διαφορά στη μισθολογική κλίμακα ανά εκπαιδευτικό πεδίο, με τους επαγγελματίες της υγείας και τους απόφοιτους εξειδικευμένων τομέων Πληροφορικής να επιτυγχάνουν τα υψηλότερα εισοδήματα, ενώ οι απόφοιτοι των τομέων της εκπαίδευσης, των τεχνών και των ανθρωπιστικών επιστημών λαμβάνουν τα χαμηλότερα.

¹⁹ Όπως αυτές προκύπτουν από τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας του ΗΒ για το μικτό οικιακό εισόδημα ανά ομάδα εισοδηματικών δεκατημορίων.

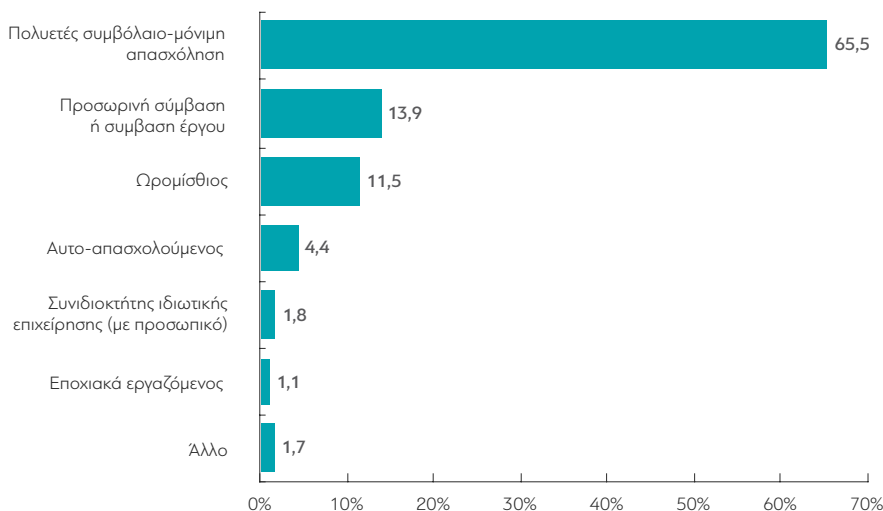
Πίνακας 6.1 Εισόδημα μετά φόρων ανά εκπαιδευτικό πεδίο

Εισόδημα	Χωρίς τριτοβάθμια εκπαίδευση	Εκπαίδευση, τέχνες και ανθρωπιστικές επιστήμες	Κοινωνικές επιστήμες, νομική, οικονομικά	Πολυτεχνικές σπουδές και φυσικές επιστήμες	Πληροφορική και υγεία
£0-600	12%	12%	7%	1%	0%
£600-1.200	15%	30%	13%	1%	8%
£1.200-1.800	34%	31%	26%	21%	15%
£1.800-2.400	31%	10%	21%	43%	25%
£2.400-3.000	7%	10%	18%	24%	21%
£3.000-4.500	2%	4%	11%	7%	19%
>£4.500	0%	1%	4%	2%	12%

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Σύμφωνα με την έρευνα (βλ. Πίνακας 6.1 Εισόδημα μετά φόρων ανά εκπαιδευτικό πεδίο), το ποσοστό των ατόμων χαμηλού εισοδήματος μεταξύ των αποφοίτων των τομέων της εκπαίδευσης, των τεχνών και των ανθρωπιστικών επιστημών είναι μεγαλύτερο σε σύγκριση τόσο με το αντίστοιχο ποσοστό μεταξύ των αποφοίτων άλλων πεδίων όσο και μεταξύ των ατόμων χωρίς τριτοβάθμια εκπαίδευση. Συγκεκριμένα, το 42% των αποφοίτων αυτών έχουν καθαρό μηνιαίο εισόδημα κάτω από 1.200 λίρες, ενώ μεταξύ των ατόμων χωρίς τριτοβάθμια εκπαίδευση το ποσοστό αυτό είναι 37%. Στην άλλη άκρη του φάσματος, μόνο το 8% των αποφοίτων πληροφορικής και υγείας έχουν καθαρό μισθό κάτω από 1.200 λίρες, ενώ το 31% των αποφοίτων αυτών έχουν καθαρό μηνιαίο εισόδημα πάνω από 3.000 λίρες. Οι απόφοιτοι πολυτεχνικών σχολών και σχολών φυσικών επιστημών επίσης λαμβάνουν κατά μέσο όρο υψηλότερους μισθούς, αν και υποεκπροσωπούνται στα πολύ υψηλά εισοδήματα. Οι απόφοιτοι σχολών κοινωνικών επιστημών, νομικής και οικονομικών είναι σε μια ενδιάμεση θέση, έχοντας σχετικά μεγάλο ποσοστό και υψηλόμισθων και χαμηλόμισθων, ενώ υποεκπροσωπούνται στα μεσαία εισοδήματα.

Γράφημα 6.5 Εργασιακή κατάσταση

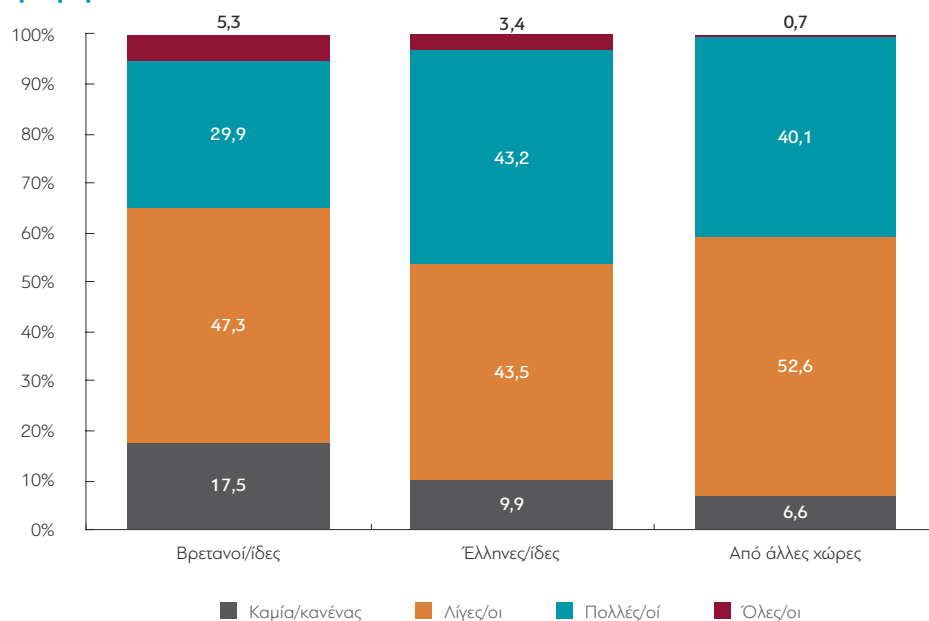
Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Τέλος, στο ερώτημα αν θα προτιμούσαν εργασιακή ασφάλεια ή υψηλότερη αμοιβή και ευκαιρίες για επαγγελματική εξέλιξη, η πλειοψηφία των ερωτώμενων (57%) επέλεξαν το δεύτερο, σε αντίθεση με έρευνες που έχουν διενεργηθεί στην Ελλάδα στις οποίες η πλειοψηφία επιλέγει την εργασιακή ασφάλεια (διαΝΕΟσις, Τι Πιστεύουν οι Έλληνες 2016-2020). Ωστόσο, το φύλο και η ηλικία φαίνεται να παίζουν σημαντικό ρόλο, καθώς οι γυναίκες και οι μετανάστες μέσης ηλικίας προτιμούν την εργασιακή ασφάλεια.

Κοινωνική ενσωμάτωση

Σύμφωνα με την έρευνα (βλ. Γράφημα 6.6 Φίλοι και κοινωνικά δίκτυα στο ΗΒ), οι φίλοι των Ελλήνων που ζουν στο ΗΒ ανήκουν σε διάφορες εθνικότητες. Η ελαφρά πλειοψηφία τους είναι άτομα ελληνικής καταγωγής, ακολουθούμενοι από άτομα μη ελληνικής, μη βρετανικής εθνικότητας και λιγότεροι είναι Βρετανοί.

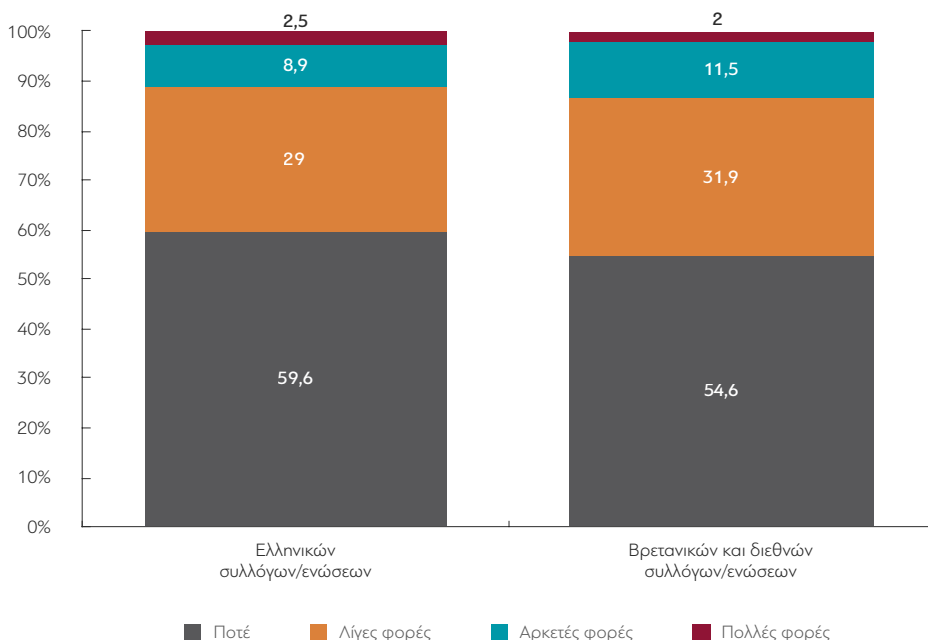
Γράφημα 6.6 Φίλοι και κοινωνικά δίκτυα στο ΗΒ

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Μια μειοψηφία των Ελλήνων στο ΗΒ συμμετέχει σε συλλόγους είτε ελληνικού είτε μη ελληνικού χαρακτήρα. Στους ελληνικούς συλλόγους συχνάζουν περισσότερο γυναίκες, μετανάστες χαμηλού εισοδήματος, μετανάστες χωρίς οικογένεια και όσοι παρακολουθούν συχνά θρησκευτικές λειτουργίες. Αντίθετα, τους μη ελληνικούς συλλόγους επισκέπτονται κυρίως μετανάστες υψηλού εισοδήματος, ενώ δεν καταγράφεται διαφορά στα δύο φύλα. Η ηλικία όμως φαίνεται να παίζει έναν ρόλο, με τους μεγαλύτερους ανθρώπους να επισκεπτονται πιο συχνά μη ελληνικούς συλλόγους. Παράλληλα, οι σύλλογοι αυτοί είναι πιο δημοφιλείς μεταξύ των προ κρίσης μεταναστών και της παλαιότερης διασποράς, ενώ η συχνή παρακολούθηση θρησκευτικών λειτουργιών συσχετίζεται και με τη συμμετοχή σε μη ελληνικούς συλλόγους.

Γράφημα 6.7 Συμμετοχή σε συλλόγους

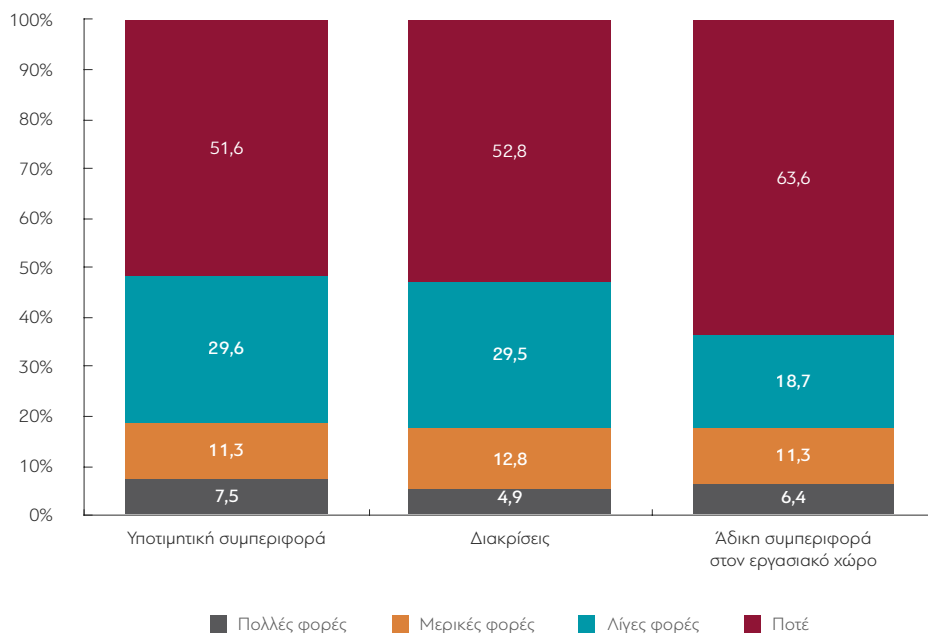

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Λίγο λιγότεροι από τους μισούς Έλληνες στο ΗΒ είτε έχουν υποστεί διακρίσεις είτε έχουν βιώσει μειωτικές συμπεριφορές στην καθημερινή τους ζωή τουλάχιστον μια φορά επειδή είναι ξένοι.²⁰ Συνολικά, οι εμπειρίες τους εμφανίζονται πιο θετικές σε σύγκριση με τις εμπειρίες των Ελλήνων στην Ολλανδία, όπως αυτές καταγράφονται στην έρευνα EUMIGRE του 2017, όπου τα δυο τρίτα των ερωτώμενων είχαν βιώσει τέτοιες αρνητικές εμπειρίες. Ωστόσο, στο δείγμα της παρούσας μελέτης υπάρχει ένα σημαντικό ποσοστό της τάξης του 20% που είχαν αρκετές τέτοιες αρνητικές εμπειρίες, γεγονός ιδιαίτερα ανησυχητικό για την εποχή μετά το Brexit. Επιπλέον, παρατηρούμε μια τάση όξυνσης τέτοιων αρνητικών συμπεριφορών. Συγκεκριμένα, συγκρίνοντας τα αποτελέσματα της έρευνας για το Λονδίνο με τα αντίστοιχα ευρήματα της έρευνας EUMIGRE από το 2017, καταγράφεται μείωση του ποσοστού των ανθρώπων που δεν είχαν ποτέ βιώσει μειωτικές συμπεριφορές στην καθημερινή τους ζωή (από 60% σε 53%) όπως και στο ποσοστό των ανθρώπων που δεν είχαν υποστεί ποτέ διακρίσεις (από 68% σε 58%). Αυτά τα αρνητικά ευρήματα υποδεικνύουν ότι το ξενοφοβικό κλίμα που επικράτησε στο ΗΒ την περίοδο του Brexit φαίνεται να επηρέασε και τον τοπικό ελληνικό πληθυσμό.

²⁰ Σύμφωνα με τα ευρήματα, οι άνθρωποι που ζουν στο Λονδίνο και στις Νοτιοανατολικές περιοχές του ΗΒ είχαν βιώσει λιγότερες διακρίσεις συγκριτικά με αυτούς που ζουν σε άλλα μέρη της χώρας, αν και οι διαφορές αυτές δεν ήταν έντονες. Το 58% των ανθρώπων που ζουν σε αυτές τις περιοχές απάντησαν ότι δεν έχουν βιώσει διακρίσεις σε σύγκριση με το 53% του συνολικού δείγματος.

**Γράφημα 6.8 Διακρίσεις και αρνητικές συμπεριφορές που έχουν υποστεί
 οι ερωτώμενοι ως ξένοι στο ΗΒ**

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΟ ΗΝΩΜΕΝΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ.

Σεπτέμβριος 2020

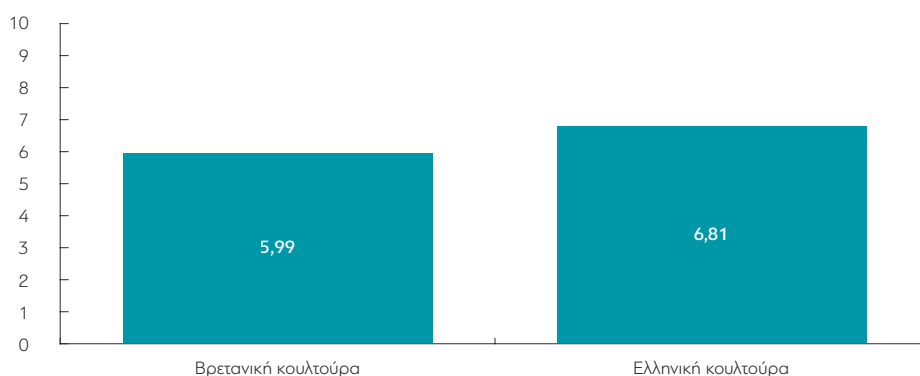
Πολιτική και πολιτισμική ταυτότητα και οι δεσμοί με την Ελλάδα

Ο αυτοπροσδιορισμός των Ελλήνων του Ηνωμένου Βασιλείου

Όπως περιγράψαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η πλειονότητα των Ελλήνων στο ΗΒ φαίνεται να είναι αρκετά ικανοποιημένοι από τη ζωή τους στη χώρα και να έχουν προσαρμοστεί στη βρετανική κοινωνία χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα. Αυτό αποτυπώνεται και στις απαντήσεις τους σχετικά με το πόσο κοντά νιώθουν στη βρετανική και την ελληνική κουλτούρα (βλ.). Αν και αναμενόμενα αισθάνονται πιο κοντά στην ελληνική, οι διαφορές δεν είναι ιδιαίτερα έντονες καθώς οι περισσότεροι νιώθουν εξίσου άνετα και με τις δύο κουλτούρες. Υπάρχουν βέβαια κάποιες διαφορές ανάμεσα σε υποκατηγορίες του δείγματος, με αυτούς που μετανάστευσαν επειδή το επιθυμούσαν, τους παλιότερους και μεγαλύτερης ηλικίας μετανάστες, καθώς και τα άτομα χωρίς τριτοβάθμια εκπαίδευση να νιώθουν πιο κοντά στη βρετανική κουλτούρα από ό,τι στην ελληνική, ενώ στον αντίποδα οι μεταπτυχιακοί και διδακτορικοί φοιτητές εμφανίζονται ως η κατηγορία που νιώθει τη μεγαλύτερη απόσταση από τη βρετανική κουλτούρα.

Γράφημα 7.1 Εγγύτητα προς τη βρετανική και την ελληνική κουλτούρα, μέση τιμή

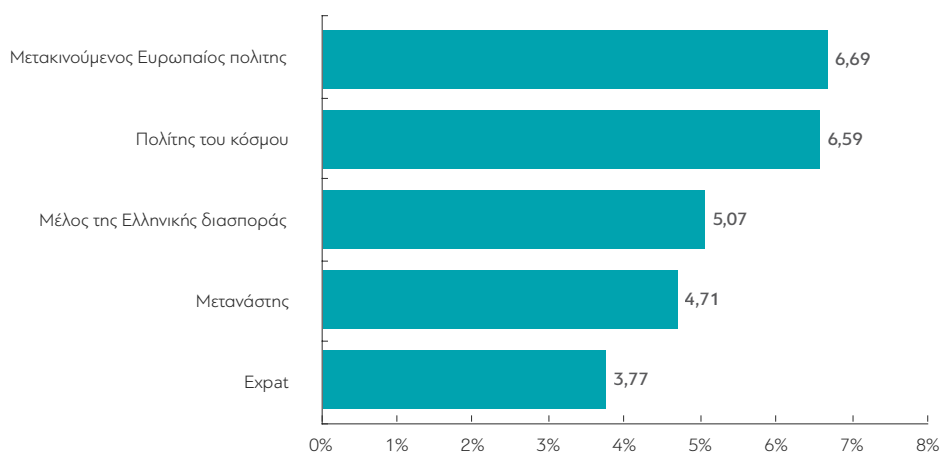

Σημείωση: Μέσες τιμές αυτοτοποθέτησης σε κλίμακα 10 βαθμών όπου 1=Καθόλου κοντά και 10=Πολύ κοντά
Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

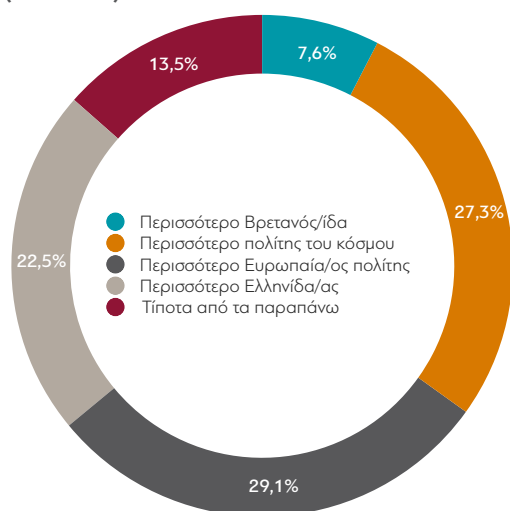
Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 6, οι Έλληνες του ΗΒ έχουν φίλους πολλών διαφορετικών εθνικοτήτων, γεγονός που αντικατοπτρίζεται και στον αυτοπροσδιορισμό τους, καθώς πάρα πολλοί αισθάνονται «πολίτες του κόσμου» (βλ. Γράφημα 7.2α). Εξίσου υψηλός είναι ο αριθμός των ανθρώπων που βλέπουν τους εαυτούς τους ως Ευρωπαίους πολίτες που ασκούν

το δικαίωμα στην ελεύθερη μετακίνηση εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μάλιστα, όπως φαίνεται στο Γράφημα 7.2β, η εμπειρία της μετανάστευσης έκανε έναν σημαντικό αριθμό Ελλήνων του ΗΒ να αυτοπροσδιοριστούν περισσότερο ως «πολίτες του κόσμου» και μετακινούμενοι «Ευρωπαίοι πολίτες», αισθήματα που ίσως εντάθηκαν από το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος για το Brexit, το οποίο έπληξε τη βεβαιότητα της ευρωπαϊκής ταυτότητας των ερωτώμενων καθώς και τα προνόμια που απορρέουν από αυτήν και συνεπώς ενίσχυσε αισθήματα ευρωπαϊκότητας. Λιγότεροι από τους μισούς Έλληνες στο ΗΒ ορίζουν τους εαυτούς τους ως «μετανάστες» κι ακόμα λιγότεροι ως «expats».

Γράφημα 7.2α Πώς αυτοπροσδιορίζονται οι Έλληνες του ΗΒ

Γράφημα 7.2β Η εμπειρία της ζωής στο εξωτερικό σας έκανε να αισθάνεστε (ποσοστό):

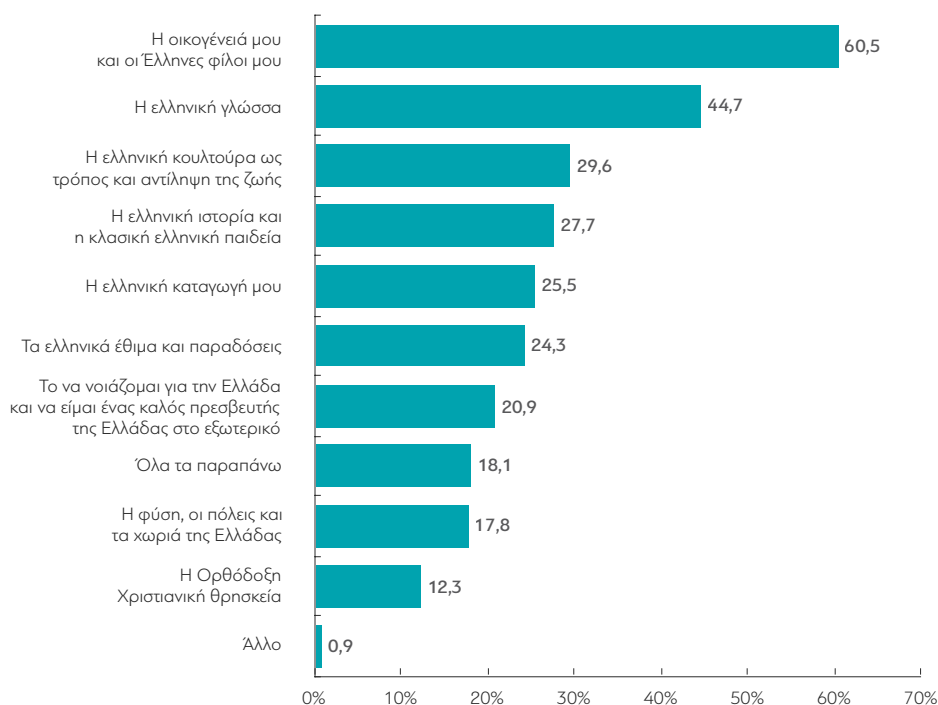
Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, αν και οι Έλληνες στο ΗΒ αισθάνονται αρκετά κοντά στη βρετανική κουλτούρα, σύμφωνα με τα ευρήματα της

έρευνας δεν αυτοπροσδιορίζονται ως Βρετανοί. Ταυτόχρονα, η μεταναστευτική εμπειρία οδήγησε αρκετούς στο να αισθανθούν πιο κοντά στην ελληνική ταυτότητα. Αυτό πιθανόν είναι αποτέλεσμα μιας συγκριτικά θετικής επανεκτίμησης της ελληνικότητάς τους μέσω των βιωμάτων τους σε μια άλλη χώρα, καθώς και αποτέλεσμα νοσταλγίας για την Ελλάδα ή/και αντίδραση σε αρνητικές εμπειρίες που πιθανόν έχουν βιώσει στη Βρετανία. Συνολικά, η μέση τιμή στην ερώτηση «Πόσο σημαντική είναι η ελληνική ταυτότητα για σας;» ήταν αρκετά υψηλή στο 7,3 σε κλίμακα από το 1 ως το 10, με τις γυναίκες, τους ανθρώπους που μετανάστευσαν από ανάγκη και τους φοιτητές να αποδίδουν μεγαλύτερη σημαντικότητα στην ελληνική τους ταυτότητα. Επιπλέον, δεν εμφανίζονται αξιόλογες διαφορές μεταξύ των μεταναστών πριν και μετά την κρίση.

Πέρα από την αξιολόγηση της σημασίας που δίνουν οι ερωτώμενοι στην ελληνική τους ταυτότητα, εξερευνήσαμε ποιες πτυχές της ειδικότερα θεωρούν σημαντικές. Όπως βλέπουμε στο Γράφημα 7.3 Οι πιο σημαντικές πτυχές της ελληνικής ταυτότητας για τους συμμετέχοντες, η πλειοψηφία ανέφεραν την οικογένεια και τους φίλους τους, καθώς και την ελληνική γλώσσα. Ένα εύρημα που προκαλεί εντύπωση είναι πως η θρησκεία δε θεωρείται σημαντικό στοιχείο της ελληνικότητας των ερωτώμενων. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνεται και από τα αποτελέσματα της έρευνας σχετικά με τις θρησκευτικές αντιλήψεις και τη θρησκευτική πρακτική, σύμφωνα με τα οποία οι μισοί συμμετέχοντες αυτοπροσδιορίζονται είτε ως μη θρήσκοι είτε ως άθεοι και μόνο το 20% συμμετέχει σε θρησκευτικές λειτουργίες τουλάχιστον μία φορά το μήνα.

Γράφημα 7.3 Οι πιο σημαντικές πτυχές της ελληνικής ταυτότητας για τους συμμετέχοντες

Πολιτικές τοποθετήσεις και πολιτική ταυτότητα των Ελλήνων στο Ηνωμένο Βασίλειο

Στη βιβλιογραφία, η πολιτική συμπεριφορά του διασπορικού πληθυσμού εξετάζεται μέσα από το πρίσμα του πολιτικού τοπίου της χώρας υποδοχής και τους τρόπους με τους οποίους αυτό μπορεί να επηρεάσει τις πολιτικές τοποθετήσεις των μεταναστών, κυρίως όταν μεταξύ της χώρας αποστολής και της χώρας υποδοχής υπάρχουν συνδέσεις γεωγραφικές, πολιτικές κλπ. (Lafleur 2013). Ωστόσο, σε αυτή την έρευνα εστιάσαμε λιγότερο σε αυτή τη διάσταση, εξαιτίας του κοινωνικο-δημογραφικού προφίλ της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ που αποτελείται κυρίως από ανθρώπους που έφτασαν στη χώρα τα τελευταία οκτώ χρόνια. Λόγω της περιορισμένης παραμονής τους, είναι αναμενόμενο πως οι περισσότεροι θα είναι λιγότερο ενσωματωμένοι στο πολιτικό περιβάλλον της χώρας υποδοχής. Συγχρόνως, η πρόσφατη ελληνική κρίση και η δριμύτητά της είναι λογικό να έχουν ασκήσει σημαντική επιρροή στον τρόπο που βλέπουν την Ελλάδα και βιώνουν την ελληνική πολιτική ζωή. Για αυτόν τον λόγο, εστιάσαμε και στις απόψεις τους σχετικά με την οικονομική κρίση στην Ελλάδα και στις θέσεις τους απέναντι στους ελληνικούς πολιτικούς θεσμούς.

Μία σημαντική θεματική που τίθεται σε κάθε συζήτηση αναφορικά με την οικονομική κρίση που έπληξε τη χώρα είναι ο καταλογισμός ευθυνών. Η απόδοση ευθυνών σε ένα τόσο πολύπλοκο περιβάλλον λήψης αποφάσεων, με τη συμμετοχή εξωτερικών παραγόντων λόγω της συμμετοχής της χώρας σε διεθνείς οργανισμούς, καθίσταται αρκετά δύσκολη. Εξαιτίας αυτής της θεσμικής πολυμορφίας, θα ήταν αναμενόμενο οι ευθύνες να διαμοιράζονται μεταξύ των βασικών παραγόντων (εθνικών και μη) που συμμετείχαν στη διαχείριση της κρίσης. Ωστόσο, αυτό που προκύπτει από τα δεδομένα της έρευνας είναι ότι η ευθύνη αποδίδεται κυρίως στις ελλείψεις και τη διαφθορά των ελληνικών κυβερνήσεων, και δευτερευόντως στα οργανωμένα συμφέροντα και το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα (βλ. Πίνακας 7.1 Καταμερισμός ευθυνών για την οικονομική κρίση στην Ελλάδα). Η ίδια τάση παρατηρείται και σε προηγούμενες έρευνες στην Ελλάδα (βλ. ενδεικτικά διαΝΕΟσις 2018, 2020, Τι Πιστεύουν οι Έλληνες και Christensen 2016, Georgiadou et al. 2017, Kriesi 2012). Η μεταβλητή της απόδοσης ευθύνης στις εθνικές κυβερνήσεις, σε συνδυασμό με τη συνολική έλλειψη εμπιστοσύνης έναντι των θεσμών στην Ελλάδα, αναδεικνύει τη γενικευμένη απογοήτευση από το πολιτικό σύστημα που επικρατεί τα

τελευταία χρόνια μεταξύ των Ελλήνων πολιτών τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Το Γράφημα 7.4 καταδεικνύει με σαφήνεια πως οι θεσμοί που σχετίζονται στενά με το πολιτικό σύστημα και τους φορείς του, όπως το κοινοβούλιο, η κυβέρνηση ως θεσμός, τα συνδικάτα και οι ομάδες οργανωμένων συμφερόντων αντιμετωπίζουν τη διάχυτη δυσπιστία της κοινωνίας. Μάλιστα, αυτή η τάση επιβεβαιώνεται από τα δεδομένα όλων των ερευνών που έχουν διεξαχθεί στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια (για παράδειγμα, βλ. διαNEOοις 2016-2020, Τι Πιστεύουν οι Έλληνες, Τάσεις της MRB, Ευρωβαρόμετρο).²¹

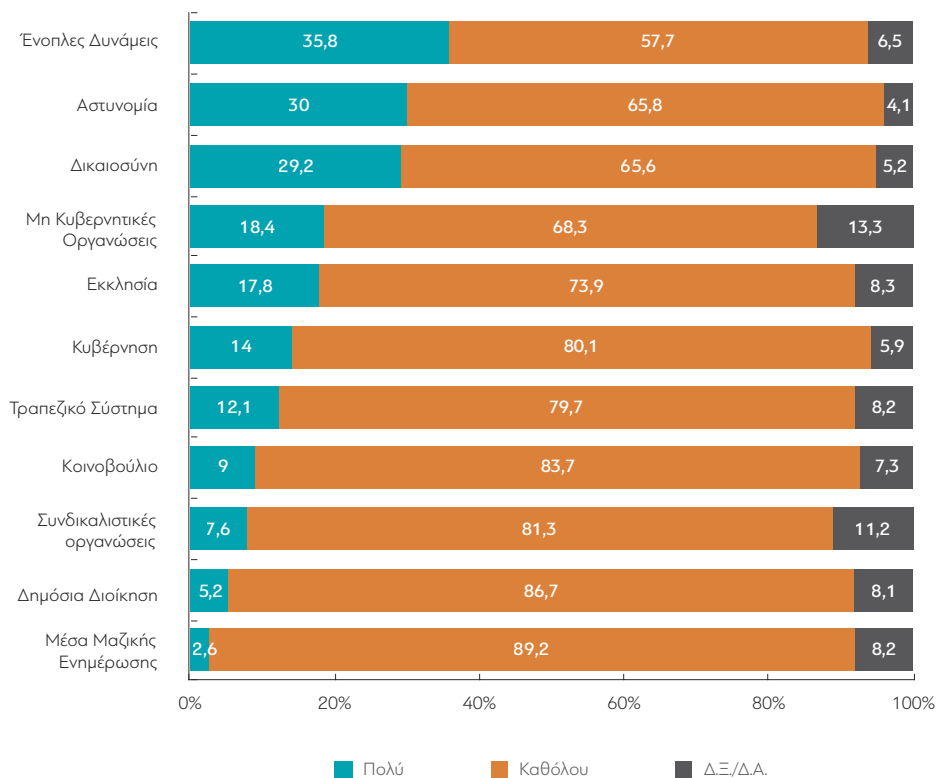
Πίνακας 7.1 Καταμερισμός ευθυνών για την οικονομική κρίση στην Ελλάδα

	Η ανεπάρκεια και η διαφθορά των ελληνικών κυβερνήσεων	Η διεθνής οικονομική κρίση /το διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα	Η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωζώνη	Τα οργανωμένα συμφέροντα επαγγελματικών κλάδων και συντεχνιών
Πάρα πολύ	75,8%	28,3%	16,4%	38,9%
Πολύ	16,4%	41,2%	30,2%	35,5%
Λίγο	4%	25%	32,6%	13,8%
Καθόλου	1,4%	1,7%	14,5%	5,3%
Δεν γνωρίζω/ Δεν απαντώ	2,4%	3,8%	6,3%	6,5%

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

²¹ https://www.dianeosis.org/research/tpe_2020/
<http://www.mrb.gr/Mrb/el/main.action?id=98&fatherId=5&schermata=1>
<https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/el/be-heard/eurobarometer>

Γράφημα 7.4 Εμπιστοσύνη στους θεσμούς στην Ελλάδα

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Παρά την τεράστια έλλειψη εμπιστοσύνης στους θεσμούς φαίνεται ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν έχει υποστεί τη φθορά που θα αναμέναμε. Όπως φαίνεται και στον Πίνακα 7.2 Πίστη στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στο εγχείρημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η ευρωπαϊκή ιδέα χαίρει της εμπιστοσύνης της πλειονότητας των ερωτώμενων (66,8%). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η μικρή διαφοροποίηση που υπάρχει μεταξύ των μεταναστών πριν και κατά την κρίση. Φαίνεται ότι οι εξελίξεις στο ΗΒ σχετικά με το Brexit πιθανώς να έχουν επηρεάσει και τις αντιλήψεις των Ελλήνων μεταναστών που ζουν αρκετά χρόνια στη χώρα, υπέρ της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επιπροσθέτως, παρά τον έντονο και διάχυτο ευρωσκεπτικισμό που αποτυπώθηκε στον πολιτικό διάλογο και τον κομματικό λόγο κατά την περίοδο της κρίσης δεν φαίνεται να προκύπτει η αποκρυστάλλωσή του σε έναν σαφή αντι-ευρωπαϊσμό στις αντιλήψεις των πολιτών (Vasiloroulou 2018 και Verney 2015).

Πίνακας 7.2 Πίστη στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στο εγχείρημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης

	Μετανάστες πριν από την κρίση	Μετανάστες κατά την κρίση	Σύνολο
Όχι	7,8%	13,2%	12,1%
Μάλλον όχι	5,2%	20,2%	17,3%
Μάλλον ναι	28,4%	40,6%	38,2%
Ναι	58,6%	21,3%	28,6%
Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ		4,7%	3,8%
Σύνολο	100%	100%	100%

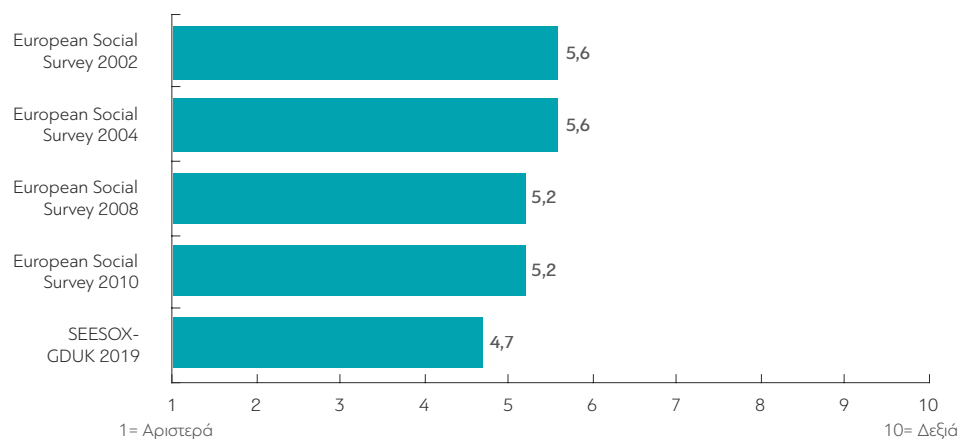
Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Τέλος, για τη μελέτη της πολιτικής συμπεριφοράς και των αντιλήψεων, συμπεριλήφθηκαν οι βασικές μεταβλητές της ιδεολογικής αυτοτοποθέτησης στον άξονα αριστερά-δεξιά σε δεκαβάθμια κλίμακα και αντί για την προηγούμενη ψήφο ή την πρόθεση ψήφου, συμπεριλάβαμε τη μεταβλητή για τη δυνητική εκλογική επιρροή²² προκειμένου να εξετάσουμε την εγγύτητα των ερωτώμενων σε κόμματα του πολιτικού φάσματος και συνεπώς, την πιθανότητα να τα ψηφίσουν (Anderson and Silver 1986, Blais and St-Vincent 2011, Georgiadou and Kafe 2018). Άλλωστε, στόχος μας δεν ήταν η αποτύπωση μιας μεμονωμένης πρόθεσης ψήφου ενός πληθυσμού που μέχρι τις τελευταίες βουλευτικές εκλογές δεν απολάμβανε των απαραίτητων διευκολύνσεων για την άσκηση του δικαιώματος ψήφου, αλλά η διερεύνηση ευρύτερων ιδεολογικών αντιλήψεων και πρακτικών του διασπορικού πληθυσμού στο ΗΒ.

Οι πολιτικές θέσεις των ερωτώμενων δεν φαίνεται να διαφοροποιούνται από όσα ήδη γνωρίζουμε από την ελληνική πολιτική σκηνή (Vernardakis 2011). Συγκεκριμένα, η ιδεολογική τους αυτοτοποθέτηση στον άξονα αριστερά-δεξιά ακολουθεί την τάση που κατανέμει την πλειοψηφία των ψηφοφόρων στο μέσο του άξονα, με μια ελαφριά κλίση προς τα αριστερά. Σε ό,τι αφορά στις πολιτικές ιδεολογικές παραδόσεις που ενστερνίζονται, επικρατούν η σοσιαλδημοκρατία και ο φιλελευθερισμός, ενώ προκρίνεται η αδυναμία ή απροθυμία να ταυτιστούν με κάποια ιδεολογική παράδοση, γεγονός που συνάδει με το ευρύτερο πλαίσιο πολιτικής απαξίωσης και δυσπιστίας (Γράφημα 7.5 και Γράφημα 7.6). Επιπλέον, η ιδεολογική αυτοτοποθέτηση και η δυνητική εκλογική επιρροή για τα δύο μεγαλύτερα κόμματα του πολιτικού μας συστήματος, Νέα Δημοκρατία και ΣΥΡΙΖΑ, έχει την αναμενόμενη συσχέτιση. Δηλαδή, όσοι αυτοτοποθετούνται δεξιότερα στον άξονα Α-Δ δηλώνουν μεγαλύτερη πιθανότητα να ψηφίσουν τη Νέα Δημοκρατία, ενώ όσοι αυτοτοποθετούνται αριστερά δηλώνουν μεγαλύτερη πιθανότητα να ψηφίσουν τον ΣΥΡΙΖΑ.

²² Η διατύπωση της ερώτησης ήταν: Πόσο πιθανό είναι να ψηφίσετε ποτέ ένα από τα παρακάτω κόμματα; Παρακαλούμε απαντήστε σε μια κλίμακα όπου 0 σημαίνει «καθόλου πιθανό» και 10 σημαίνει «πολύ πιθανό».

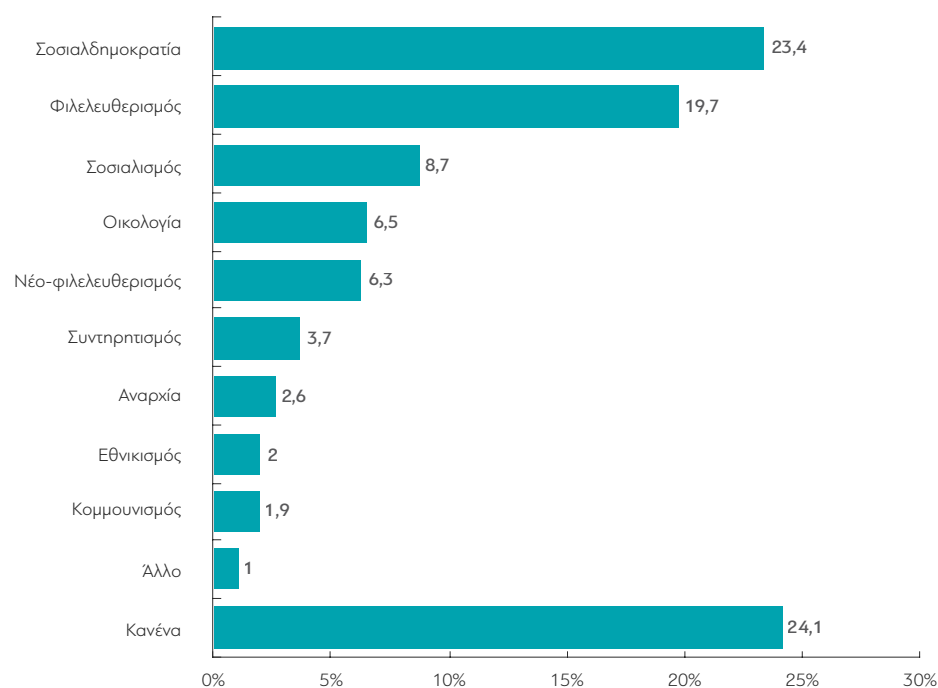
Γράφημα 7.5 Αυτοτοποθέτηση στον άξονα Αριστερά-Δεξιά στην Ελλάδα 2002-2019

Σημείωση: Άξονας σε 10βάθμια κλίμακα όπου 1=αριστερά και 10=δεξιά

Πηγή: Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα και έρευνα SEESOX-GDUK (στο γράφημα χρησιμοποιούνται οι μέσες τιμές)

Γράφημα 7.6 Ενστερνισμός ιδεολογικών παραδόσεων

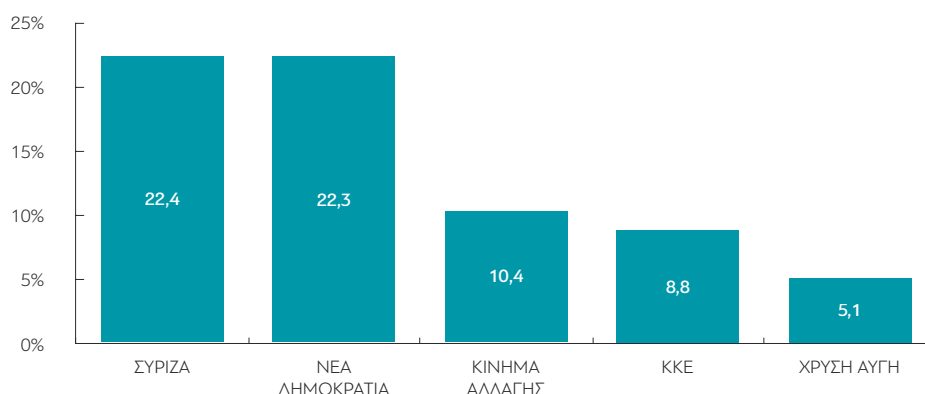

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Σε ό,τι αφορά στη δυνητική εκλογική επιρροή των κομμάτων, παρά την ελαφρώς κεντροαριστερή αυτοτοποθέτηση των ερωτώμενων στον άξονα αριστερά-δεξιά, βλέπουμε πως η πιθανότητα να ψηφίσουν τον ΣΥΡΙΖΑ είναι σχεδόν ίδια με την πιθανότητα να ψηφίσουν τη Νέα Δημοκρατία (Γράφημα 7.7). Αυτό αναδεικνύει την ομοιόμορφη διαφοροποίηση των Ελλήνων ψηφοφόρων του εξωτερικού και την αδυναμία αποκρυστάλλωσης πολιτικών

τοποθετήσεων σε ένα εκλογικό κοινό που, όπως θα δούμε παρακάτω, δεν έχει ισχυρούς πολιτικούς δεσμούς με την πατρίδα ή τουλάχιστον εμφανίζει αδύναμη πολιτική κινητοποίηση. Επιπλέον, επειδή το χρονικό διάστημα διεξαγωγής της έρευνάς μας προηγήθηκε αρκετών μηνών της προεκλογικής περιόδου είναι λογικό στις απαντήσεις των ερωτώμενων για τις δυνητικές κομματικές τους επιλογές να παρατηρείται ρευστότητα, τουλάχιστον για τα δύο μεγαλύτερα κόμματα, ΣΥΡΙΖΑ και Νέα Δημοκρατία. Τέλος, αξίζει να επισημανθεί ότι είναι αρκετά δύσκολο να ερμηνεύσει κανείς την εκλογική συμπεριφορά ενός εκλογικού σώματος για το οποίο αφενός δεν υπάρχει το απαραίτητο εμπειρικό υλικό (προηγούμενες εκλογικές προτιμήσεις) και αφετέρου δεν απολάμβανε των απαραίτητων διευκολύνσεων προκειμένου να ψηφίσει από τον τόπο διαμονής του.

Γράφημα 7.7 Δυνητική εκλογική επιρροή των κομμάτων

Σημείωση: Ποσοστό των ερωτηθέντων που δηλώνουν πιθανότητα $\geq 50\%$ να ψηφίσουν κάθε κόμμα

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Συνοψίζοντας τα αποτελέσματα για την πολιτική και πολιτισμική ταυτότητα της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ, φαίνεται ότι οι Έλληνες του ΗΒ δεν εκφράζουν μονομερή ταύτιση με την ελληνική ταυτότητα. Αν και ο όρος «διασπορά» χρησιμοποιείται συχνά σε συνδυασμό με όρους όπως «έθνος» και «εθνικότητα», υπονοώντας τη σημασία της εθνικής ταυτότητας ως τον μοναδικό δεσμό της διασποράς με την πατρίδα, η ελληνική διασπορά στο ΗΒ προσδιορίζεται από ένα πιο κοσμοπολίτικο και διεθνικό υπόβαθρο.

Όσον αφορά στις πολιτικές τοποθετήσεις και τη συμπεριφορά της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ, οφείλουμε να εστιάσουμε στα αισθήματα πολιτικής δυσανεξίας και αποκλεισμού, αισθήματα κοινά για τους Έλληνες εντός και εκτός Ελλάδας. Η απογοήτευση από το σύστημα πολιτικής εκπροσώπησης, η έλλειψη εμπιστοσύνης στους πολιτικούς θεσμούς και η απόδοση ευθυνών στους εθνικούς θεσμικούς φορείς υποδεικνύουν ότι οι απόρροιες της κρίσης εξακολουθούν να είναι διάχυτες ακόμα και στον διασπορικό πληθυσμό. Όλα τα παραπάνω συνέβαλαν στη δημιουργία ενός χαλαρού δεσμού με την πατρίδα και ενέτειναν τον πολιτικό κυνισμό ενός τμήματος της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΟ ΗΝΩΜΕΝΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ.

Σεπτέμβριος 2020

Η κινητοποίηση της διασποράς και τα σχέδια επιστροφής

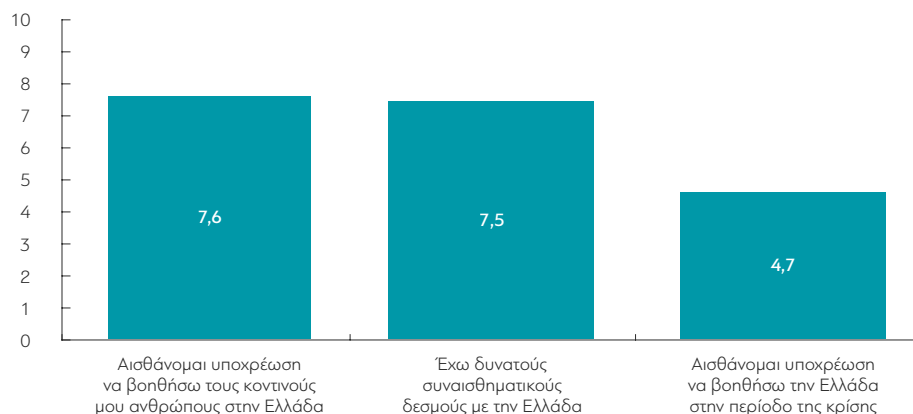
8

Κινητοποίηση της διασποράς

Σε αυτή την ενότητα θα παρουσιάσουμε τα ευρήματα σχετικά με την κοινωνική, πολιτική και οικονομική σύνδεση της διασποράς με την Ελλάδα. Στις μελέτες της διασποράς οι διαφορετικές πλευρές της συμμετοχής του απόδημου πληθυσμού αναφέρονται συνήθως ως πολιτική της διασποράς, τοποθετώντας τη διασπορά εντός της θεωρίας των κοινωνικών κινημάτων και των δομών πολιτικών ευκαιριών (Lafleur 2013). Σύμφωνα με τους επιστήμονες των μεταναστευτικών σπουδών, ο βαθμός κινητοποίησης του διασπορικού πληθυσμού έχει στενή σχέση με τη συμμετοχή του σε συλλόγους και αυτή η συμμετοχή μπορεί περαιτέρω να επηρεάσει την οικονομική και πολιτική του ενασχόληση (Giugni and Grasso 2019 και Lafleur 2013). Τα δύο πιο σημαντικά είδη κινητοποίησης όσον αφορά στη διαμόρφωση στρατηγικής και πολιτικών για τη διασπορά από τις χώρες προέλευσης είναι: η οικονομική συνεισφορά, μέσω των εμβασμάτων, του εμπορίου, των άμεσων ξένων επενδύσεων και της μεταφοράς γνώσης και η πολιτική συνεισφορά, μέσω των ομάδων επιρροής (lobbying) σε θέματα εξωτερικής πολιτικής, καθώς και μέσω της συμμετοχής των αποδήμων στην εγχώρια πολιτική σκηνή.

Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η δική μας μελέτη, με την παρουσίαση των πιο σημαντικών πτυχών των τοποθετήσεων της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ γύρω από τις αντιλήψεις και την κινητοποίησή τους σε ζητήματα που αφορούν τη σχέση τους με την Ελλάδα και τους τρόπους με τους οποίους οι τοποθετήσεις αυτές συνδέονται με την πολιτική τους συμπεριφορά. Κατ' αρχάς, σχετικά με τους συναισθηματικούς και ηθικούς δεσμούς τους με την πατρίδα, όπως απεικονίζονται στο Γράφημα 8.1, υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ των ατομο-κεντρικών και των κοινωνιο-κεντρικών πεποιθήσεων· συγκεκριμένα, το προσωπικό δέσιμο με την Ελλάδα και οι προσωπικές σχέσεις (ατομο-κεντρισμός) είναι ισχυρότερα από την αίσθηση ευθύνης να βοηθήσουν την Ελλάδα κατά τη διάρκεια της κρίσης (κοινωνιο-κεντρισμός). Με άλλα λόγια, τα μέλη της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ νιώθουν έναν ηθικό και συναισθηματικό δεσμό με αυτό που έχουν στο μυαλό τους ως πατρίδα, τους δικούς τους ανθρώπους που ζουν στην Ελλάδα και τον τρόπο ζωής τους, αλλά δεν νιώθουν ηθικά υποχρεωμένοι να βοηθήσουν την Ελλάδα μέσω οικονομικής ή άλλης συνεισφοράς, πιθανόν εξαιτίας της εικόνας αναξιοπιστίας που έχουν για το ελληνικό πολιτικό σύστημα, όπως περιγράψαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο.

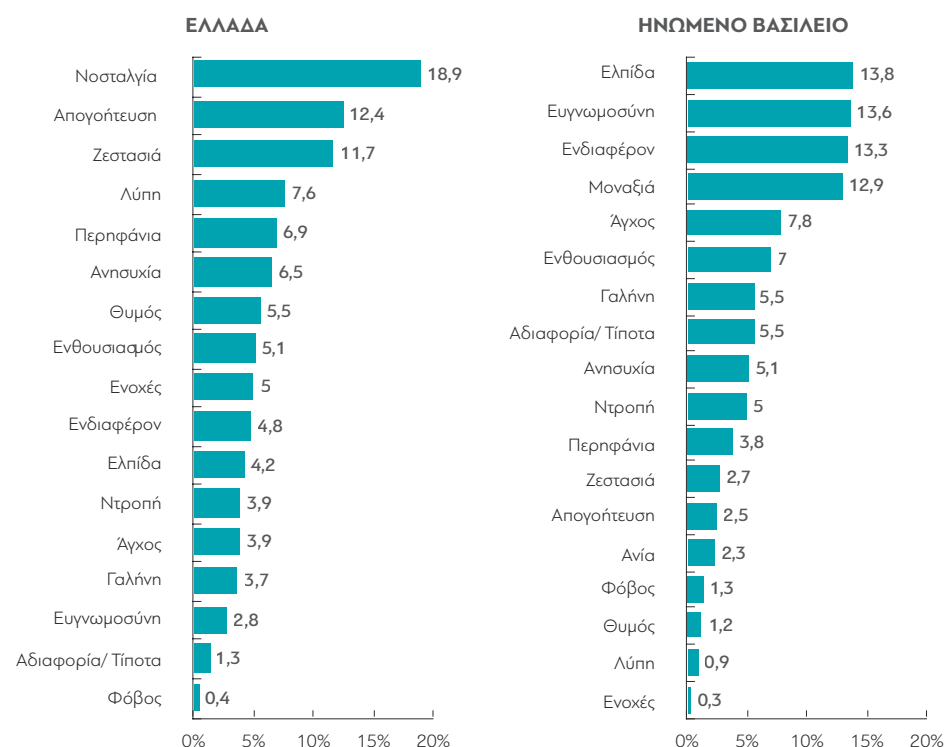
Γράφημα 8.1 Συναισθηματικοί και ηθικοί δεσμοί με την Ελλάδα (μέση τιμή αυτοτοποθέτησης σε 10βάθμια κλίμακα)

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Οι παραπάνω θέσεις επιβεβαιώνονται από τις συναισθηματικές δηλώσεις για την Ελλάδα και το ΗΒ. Όπως βλέπουμε στο Γράφημα 8.2 Συναισθήματα για την Ελλάδα και το ΗΒ, τα κυρίαρχα συναισθήματα για την Ελλάδα είναι νοσταλγία και απογοήτευση, ενώ η ελπίδα και η ευγνωμοσύνη κυριαρχούν αντίστοιχα για το ΗΒ. Κατά δεύτερον, ξεχωρίζουν κάποια συνήθη συναισθήματα, με πιο κοινά τη ζεστασιά και τη θλίψη για την πατρίδα, τη μοναξιά και το άγχος για τη χώρα υποδοχής (Svasek 2012).

Γράφημα 8.2 Συναισθήματα για την Ελλάδα και το ΗΒ

Σημείωση: Ερώτηση με πολλαπλές απαντήσεις (μέχρι τέσσερις επιλογές)

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Περνώντας στη συμμετοχή της ελληνικής διασποράς του ΗΒ στην οικονομική σφαίρα, διερευνήσαμε τη συνεισφορά τους στην πατρίδα είτε μέσω άμεσων χρηματικών εμβασμάτων, είτε μέσω επαγγελματικών συνεργασιών και εθελοντισμού. Ξεκινώντας με τα εμβάσματα, η αποστολή χρημάτων στην πατρίδα δεν είναι κοινή πρακτική μεταξύ των Ελλήνων μεταναστών, καθώς μόνο το 11,6% τους δείγματός μας απάντησαν ότι στέλνουν συστηματικά χρήματα στην Ελλάδα. Αυτά τα εμβάσματα δεν αφορούν επενδύσεις στην Ελλάδα, αλλά κυρίως συνεισφορά στα οικονομικά της οικογένειας μέσω της αποπληρωμής χρεών.

Όπως αναδεικνύει η έρευνα του Faure (2017), ενώ οι μεταναστευτικές ροές από την Ελλάδα τριπλασιάστηκαν από το 2009 έως το 2012, τα εμβάσματα την ίδια περίοδο μειώθηκαν. Σε αντίθεση με τη θεωρία που υποστηρίζει ότι η αύξηση του αριθμού των απόδημων συμβάλλει στην αύξηση των εμβασμάτων, τα εμβάσματα στην Ελλάδα την περίοδο της οικονομικής κρίσης μειώνονται όσο αυξάνονται οι μεταναστευτικές ροές. Το 2009, όταν η χώρα βίωσε τα πρώτα αποτελέσματα της παγκόσμιας κρίσης του 2008, τα εμβάσματα άρχισαν να μειώνονται ενώ οι βασικοί μακροοικονομικοί και κοινωνικοί δείκτες επιδεινώνονταν. Αυτή η εξέλιξη οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη μείωση της ροής εμβασμάτων από την παλαιότερη διασπορά, τουλάχιστον με επίσημα μέσα όπως αυτά αποτυπώνονται στα στατιστικά του ισοζυγίου πληρωμών. Σύμφωνα με το μοντέλο του Faure, η μείωση των εμβασμάτων προς την Ελλάδα συσχετίζεται με την ποιότητα και το επίπεδο της εμπιστοσύνης στο πολιτικό, θεσμικό και τραπεζικό σύστημα την περίοδο της κρίσης. Η αποτυχία των μέτρων λιτότητας, η διαφθορά και ο νεποτισμός, σε συνδυασμό με υφιστάμενες πολιτικές στην Ελλάδα που περιορίζουν κατά πολύ τη δυνατότητα συμμετοχής της διασποράς, έχουν έντονα επηρεάσει τις απόψεις και τις πεποιθήσεις των Ελλήνων στο εξωτερικό, περιορίζοντας έτσι και τη ροή των εμβασμάτων, τουλάχιστον όπως αυτή καταγράφεται από τα επίσημα στοιχεία.

Πίνακας 8.1 Αποστολή χρημάτων στην Ελλάδα ανά περίοδο μετανάστευσης

	Μετανάστες προ κρίσης	Μετανάστες κατά τη διάρκεια της κρίσης
Όχι, δεν έχω την οικονομική δυνατότητα	17,2%	28,7%
Όχι, δεν υπάρχει ανάγκη	33,6%	38,3%
Ναι, περιστασιακά	34,5%	22,1%
Ναι, συστηματικά	14,7%	10,9%

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Ταυτόχρονα, και όπως επιβεβαιώνεται από τα ευρήματα της έρευνάς μας, οι πιο πρόσφατοι μετανάστες δεν στέλνουν, τουλάχιστον όχι μέσω της επίσημης οδού, αρκετά εμβάσματα ώστε να αντισταθμιστεί η μείωση των ροών από τις παλαιότερες κοινότητες, είτε επειδή δεν έχουν την οικονομική

δυνατότητα (28,7%) είτε επειδή δεν υπάρχει ανάγκη (βλ. Πίνακας 8.1 Αποστολή χρημάτων στην Ελλάδα ανά περίοδο μετανάστευσης). Ωστόσο, σε σύγκριση με τα ευρήματα της έρευνας EUMIGRE για το ευρύτερο Λονδίνο που διεξήχθη το 2017, παρατηρείται μια ελαφριά αύξηση στον αριθμό των ατόμων που στέλνουν εμβάσματα (από το 10% στο 11,6% για αυτούς που στέλνουν χρήματα συστηματικά και από το 22% στο 24,5% για αυτούς που στέλνουν περιστασιακά). Η αύξηση αυτή πιθανόν υποδεικνύει μια βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των πρόσφατων μεταναστών που τους επιτρέπει να στέλνουν χρήματα στην Ελλάδα. Αυτό επιβεβαιώνεται περαιτέρω από τα ευρήματα σχετικά με την αποστολή χρημάτων ανά εισοδηματική κατηγορία, όπως περιγράφονται στον Πίνακα 8.2 Αποστολή χρημάτων στην Ελλάδα ανά εισόδημα. Οι ερωτώμενοι με υψηλότερο εισόδημα είναι πιο πιθανό να στέλνουν χρήματα στην Ελλάδα ενώ αυτοί με χαμηλότερα εισοδήματα δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να το κάνουν.

Πίνακας 8.2 Αποστολή χρημάτων στην Ελλάδα ανά εισόδημα

	£0-600	£600-1.200	£1.200-1.800	£1.800-2.400	£2.400-3.000	£3.000-4.500	>£4.500
Όχι, δεν έχω την οικονομική δυνατότητα	50%	45,7%	17,9%	15,3%	16,3%	2,7%	0%
Όχι, δεν υπάρχει ανάγκη	31,8%	38,3%	43,1%	31,6%	38,8%	37,8%	14,3%
Ναι, περιστασιακά	9,1%	16%	23,6%	39,8%	35%	21,6%	85,7%
Ναι, συστηματικά	9,1%	0%	15,4%	13,3%	10%	37,8%	0%

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Εκτός από την κατηγορία εισοδήματος στην οποία ανήκουν οι μετανάστες, εξίσου σημαντική στη μελέτη της ροής εμβασμάτων είναι και η οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους. Όπως περιγράψαμε στο Κεφάλαιο 4, οι μετανάστες στην πλειοψηφία τους προέρχονται από οικογένειες της μεσαίας και της ανώτερης μεσαίας τάξης που δεν έχουν άμεση ανάγκη οικονομικής υποστήριξης. Ακόμα κι αν η οικονομική κατάσταση των οικογενειών των μεταναστών επιδεινώθηκε με την κρίση, οι συμμετέχοντες που περιγράφουν την οικονομική κατάσταση των οικογενειών τους ως «κακή» ή «πολύ κακή» παραμένουν μειονότητα. Όπως είναι αναμενόμενο, τα εμβάσματα αποστέλλονται κατά βάση σε αυτές τις οικογένειες και μάλιστα συχνά ασχέτως από το επίπεδο εισοδήματος των μεταναστών. Όπως βλέπουμε στον Πίνακα 8.2 Αποστολή χρημάτων στην Ελλάδα ανά εισόδημα, υπάρχει ένα όχι αμελητέο ποσοστό ανθρώπων πολύ χαμηλού (£0-600) και χαμηλού εισοδήματος (£600-1.200) που στέλνουν εμβάσματα στην Ελλάδα είτε περιστασιακά είτε συστηματικά.

Πίνακας 8.3 Οικονομική κατάσταση της οικογένειας την περίοδο της κρίσης ανά εισοδηματική κατηγορία

	Πολύ καλή	Καλή	Μέτρια	Κακή	Πολύ κακή	Σύνολο
£0-600	23,8%	9,5%	47,6%	19%	0%	100%
£600-1.200	0%	10,7%	49,3%	38,7%	1,3%	100%
£1.200-1.800	0%	20,3%	65,3%	9,3%	5,1%	100%
£1.800-2.400	6,8%	25%	34,1%	31,8%	2,3%	100%
£2.400-3.000	1,3%	13,9%	51,9%	26,6%	6,3%	100%
£3.000-4.500	0%	12,1%	45,5%	21,2%	21,2%	100%
>£4.500	0%	9,5%	33,3%	57,1%	0%	100%

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Πέρα από τη χρηματική συνεισφορά προς την οικογένεια, λάβαμε επίσης υπόψη την ανάπτυξη επαγγελματικών συνεργασιών με την πατρίδα και την προσφορά βοήθειας, οικονομικής ή μη, με τη μορφή της εθελοντικής εργασίας, της μεταφοράς τεκνογνωσίας, της επαγγελματικής καθοδήγησης και συμβουλευτικής και της συγκέντρωσης χρημάτων. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 8.4 Προσφορά βοήθειας σε οργανώσεις ή ανάπτυξη επαγγελματικών συνεργασιών στην Ελλάδα, οι άνθρωποι οι οποίοι συμμετέχουν σε τέτοιες δραστηριότητες αποτελούν μειοψηφία στην παρούσα φάση, γεγονός αναμενόμενο αν αναλογιστούμε πόσο πρόσφατες είναι οι μεταναστευτικές ροές που έφεραν την πλειονότητα των Ελλήνων μεταναστών στο ΗΒ. Ωστόσο, υπάρχει αξιοσημείωτη διαφοροποίηση σε ό,τι αφορά τη συνεισφορά ή την επαγγελματική συνεργασία μεταξύ της 'παλιάς' και της 'νέας' διασποράς καθώς οι παλαιότεροι μετανάστες εμφανίζουν μεγαλύτερα ποσοστά σε αυτές τις δύο κατηγορίες. Αυτό είναι αναμενόμενο, δεδομένου ότι οι Έλληνες μετανάστες που ζουν χρόνια στο ΗΒ έχουν πλέον ενσωματωθεί κοινωνικά και εδραιωθεί επαγγελματικά ώστε να είναι σε θέση να αναπτύξουν συνεργασίες ή να προσφέρουν βοήθεια στην πατρίδα τους.

Πέραν τούτου, υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός ανθρώπων που δεν ενδιαφέρονται να αναπτύξουν δεσμούς με τη χώρα καταγωγής τους, εκφράζοντας ίσως με αυτόν τον τρόπο την απογοήτευσή τους από την Ελλάδα και την ελληνική πολιτική σκηνή. Συγχρόνως όμως, υπάρχει ένα εξίσου σημαντικό ποσοστό Ελλήνων στο ΗΒ που επιθυμούν να προσφέρουν βοήθεια ή να μετέχουν σε συνεργασίες αλλά δεν το έχουν καταφέρει ακόμα. Όπως θα δούμε σε ένα από τα επόμενα γραφήματα, η στήριξη και ενίσχυση τέτοιων συνεργασιών αποτελεί ένα από τα πρωταρχικά αιτήματα της ελληνικής διασποράς του ΗΒ προς την ελληνική πολιτεία. Συνεπώς, είναι πολύ σημαντικό να ερευνήσουμε τους λόγους που τους έχουν αποτρέψει ως τώρα από το να προσφέρουν. Σύμφωνα με την έρευνά μας, αυτοί σχετίζονται κυρίως με την έλλειψη πληροφόρησης και επαφών στην Ελλάδα, καθώς επίσης με την έλλειψη χρόνου και πόρων. Η γραφειοκρατία θεωρείται επίσης μείζον πρόβλημα. Αξιοσημείωτο είναι, τέλος, το γεγονός ότι ένας σημαντικός

αριθμός των ερωτώμενων αναφέρει μια συγκεκριμένη νοοτροπία που επικρατεί μεταξύ των Ελλήνων στην Ελλάδα η οποία τους αποτρέπει από το να προσφέρουν βοήθεια.

Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνει την έρευνα της Fotiadou (2017) για τους Έλληνες επαγγελματίες στο Λονδίνο. Η Fotiadou υποστηρίζει ότι ο βαθμός στον οποίο οι Έλληνες επαγγελματίες του Λονδίνου φιλοδοξούν να συνεισφέρουν μεταφέροντας τη γνώση τους στην Ελλάδα εξαρτάται κυρίως από φραγμούς που εκλαμβάνουν ότι θέτουν οι ομοεθνείς λόγω της αρνητικής τους στάσης στο διαμοιρασμό και την αποδοχή νέας γνώσης. Μάλιστα, η Fotiadou κατέδειξε ότι τα σχετικά εμπόδια είναι πιο σημαντικά από τα οικονομικά εμπόδια.

Πίνακας 8.4 Προσφορά βοήθειας σε οργανώσεις ή ανάπτυξη επαγγελματικών συνεργασιών στην Ελλάδα

	Μετανάστες προ κρίσης	Μετανάστες κατά τη διάρκεια της κρίσης		Μετανάστες προ κρίσης	Μετανάστες κατά τη διάρκεια της κρίσης
Θα το ήθελα αλλά μέχρι στιγμής δεν ήταν εφικτό	37,9%	51,3%	Όχι, αλλά θα ήθελα	19,8%	38,7%
Όχι, δεν με ενδιαφέρει	45,7%	43,6%	Όχι, δεν με ενδιαφέρει	58,6%	58,1%
Ναι	16,4%	5,1%	Ναι	21,6%	3,2%
Οικονομική βοήθεια			Επαγγελματική συνεργασία		

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Μία άλλη σημαντική διάσταση της κινητοποίησης των αποδήμων είναι η δραστηριοποίησή τους μέσω της συμμετοχής σε συλλόγους. Στην έρευνά μας ρωτήσαμε τους Έλληνες της διασποράς στο ΗΒ αν συμμετέχουν στις συναντήσεις ελληνικών ή βρετανικών/διεθνών συλλόγων (Πίνακας 8.5 Συμμετοχή σε συναντήσεις ελληνικών και βρετανικών συλλόγων ανά περίοδο μετανάστευσης). Η πλειοψηφία των ερωτώμενων απάντησαν ότι δε λαμβάνουν μέρος σε τέτοιες συναντήσεις, αλλά υπάρχει στο δείγμα μας ένας σημαντικός αριθμός (το 54,5%) των μεταναστών πριν από το 2010 που περιστασιακά συμμετέχουν σε συναντήσεις βρετανικών/διεθνών οργανώσεων. Αυτή η τάση είναι αναμενόμενη, καθώς οι παλαιότεροι μετανάστες έχουν πιο παγιωμένες σχέσεις με τη χώρα εγκατάστασης και συνεπώς είναι πιο θετικά διακείμενοι προς τη συμμετοχή σε συλλόγους της χώρας αυτής.

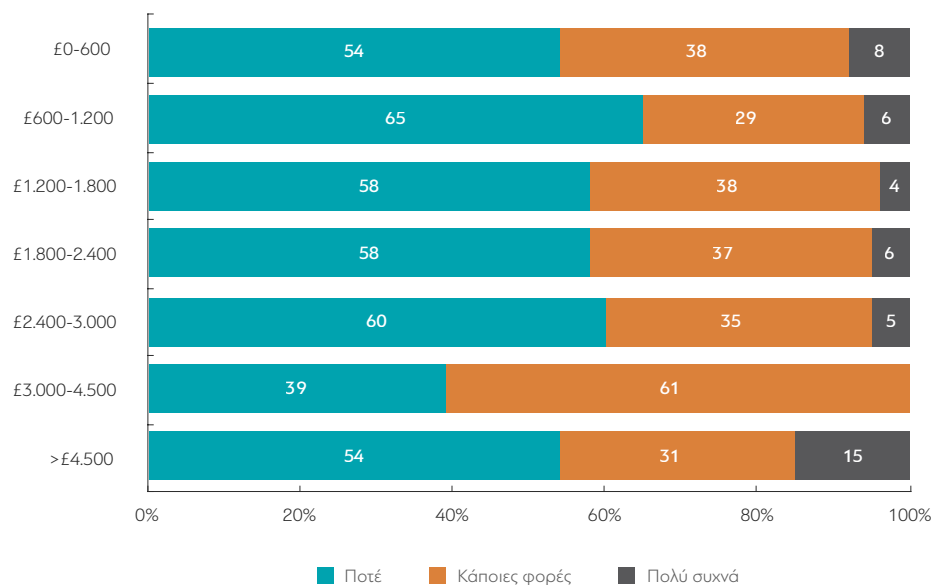
Πίνακας 8.5 Συμμετοχή σε συναντήσεις ελληνικών και βρετανικών συλλόγων ανά περίοδο μετανάστευσης

	Ελληνικοί σύλλογοι		Βρετανικοί/διεθνείς σύλλογοι	
	Μετανάστες προ κρίσης	Μετανάστες κατά τη διάρκεια της κρίσης	Μετανάστες προ κρίσης	Μετανάστες κατά τη διάρκεια της κρίσης
Ποτέ	63,1%	66%	41,4%	66,4%
Περιστασιακά	35,1%	31%	54,5%	31,7%
Πολύ συχνά	1,8%	3,1%	4%	1,9%

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Ερευνήσαμε επίσης πώς το εισόδημα επηρεάζει τη συμμετοχή σε συλλόγους αποδήμων. Συχνά εικάζεται ότι οι μετανάστες χαμηλού εισοδήματος θα έχουν υψηλότερη συμμετοχή σε τέτοιους συλλόγους, καθώς μπορεί να αναζητούν στήριξη, κοινωνικό κεφάλαιο ή ευκαιρίες κοινωνικοποίησης, ειδικά τα πρώτα χρόνια. Ωστόσο, τα ευρήματά μας καταδεικνύουν ότι είναι οι μετανάστες υψηλού εισοδήματος αυτοί που συμμετέχουν πιο συχνά σε συναντήσεις τέτοιων συλλόγων (βλ. Γράφημα 8.3 Συμμετοχή σε συναντήσεις ελληνικών συλλόγων ανά εισοδηματική κατηγορία). Αυτό πιθανόν να σχετίζεται με την έλλειψη συλλόγων που καλύπτουν τις ανάγκες των μεταναστών χαμηλότερου εισοδήματος, οι περισσότεροι εκ των οποίων είναι νέοι μετανάστες.

Γράφημα 8.3 Συμμετοχή σε συναντήσεις ελληνικών συλλόγων ανά εισοδηματική κατηγορία

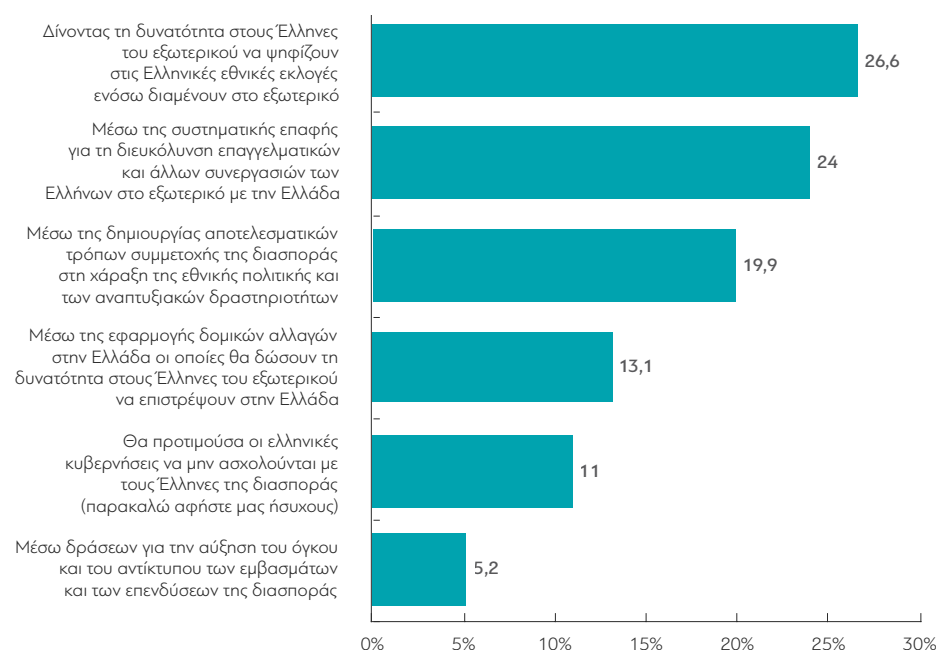

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Τέλος, πέρα από το να καταγράψουμε τις πιο σημαντικές πτυχές της συμμετοχής της διασποράς μέσω διερευνητικών ερωτήσεων σχετικά με το πώς τα μέλη της συνδέονται με διάφορες πτυχές της οικονομίας, της επαγγελματικής κοινότητας και της κοινωνίας στην πατρίδα, ζητήσαμε από τους

συμμετέχοντες στην έρευνα να υποδείξουν τι θα μπορούσε να κάνει η ελληνική κυβέρνηση για να τους προσεγγίσει ή/και να διευκολύνει τη συμμετοχή τους. Όπως βλέπουμε στο Γράφημα 8.4 Προτεινόμενοι τρόποι κινητοποίησης της διασποράς του ΗΒ από την ελληνική κυβέρνηση, οι τρεις πιο δημοφιλείς προτάσεις αφορούν θεσμικές μεταρρυθμίσεις, όπως τη διευκόλυνση του δικαιώματος ψήφου για τους Έλληνες του εξωτερικού, καθώς και πολιτικές που θα εγγυώνται μια πιο συνεπή και αποτελεσματική στρατηγική της ελληνικής πολιτείας για την προώθηση επαγγελματικών και άλλων συνεργασιών με τους Έλληνες του εξωτερικού. Οι προτάσεις αυτές φανερώνουν επίσης τις προτεραιότητες της ελληνικής διασποράς στην παρούσα φάση οι οποίες δεν περιλαμβάνουν, τουλάχιστον όχι με τρόπο επιτακτικό, την επιστροφή τους στην Ελλάδα και τη διευκόλυνση αυτής της επιστροφής (όπως περιγράφεται στην επόμενη υποενότητα).

Γράφημα 8.4 Προτεινόμενοι τρόποι κινητοποίησης της διασποράς του ΗΒ από την ελληνική κυβέρνηση

Σημείωση: Ερώτηση με πολλαπλές απαντήσεις, (μέχρι 2 επιλογές)

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Σε ό,τι αφορά την πρωταρχική απαίτηση της ελληνικής διασποράς από την ελληνική πολιτεία όπως προκύπτει από την έρευνα, δηλαδή την απαίτηση για δυνατότητα ψήφου στις ελληνικές βουλευτικές εκλογές από το εξωτερικό, η μεγάλη πλειοψηφία των ερωτώμενων απάντησαν ότι θα ήθελαν να μπορούν να ψηφίζουν στις ελληνικές βουλευτικές εκλογές από το εξωτερικό (Πίνακα 8.5). Ταυτόχρονα οφείλουμε να επισημάνουμε ότι υπάρχει μια σημαντική μειοψηφία (24,9%) μεταξύ των μεταναστών της κρίσης που δεν ενδιαφέρονται καθόλου να ασκήσουν τα πολιτικά τους δικαιώματα στην Ελλάδα.

Πίνακας 8.6 Θα θέλατε να μπορείτε να ψηφίσετε στις ελληνικές βουλευτικές εκλογές από το εξωτερικό;

	Μετανάστες προ κρίσης	Μετανάστες κατά τη διάρκεια της κρίσης
Όχι, δεν ενδιαφέρομαι	11,2%	24,9%
Όχι, δεν πιστεύω ότι οι Έλληνες του εξωτερικού θα έπρεπε να έχουν αυτό το δικαίωμα	11,2%	7,2%
Ναι	77,6%	67,9%

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Στην ερώτηση ποιος/α θα έπρεπε να έχει το δικαίωμα να ψηφίζει, παρατηρούμε σαφή διάκριση μεταξύ αυτών που πιστεύουν ότι το δικαίωμα ψήφου πρέπει να δοθεί μόνο σε όσους έχουν μια πιο στενή σχέση με την Ελλάδα και σε αυτούς που πιστεύουν ότι πρέπει να δοθεί σε όλους. Αυτή η διάκριση παρατηρείται τόσο μεταξύ των μεταναστών της κρίσης όσο και των μεταναστών πριν την κρίση (Πίνακας 8.7). Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι μετανάστες της κρίσης συμφωνούν περισσότερο με τη μαξιμαλιστική τοποθέτηση (47,5%), ενώ οι μετανάστες προγενέστερων περιόδων υποστηρίζουν σε μεγάλο βαθμό (68,6%) τη θέση ότι μόνο όσοι έχουν στενή και πρόσφατη σχέση με την Ελλάδα θα πρέπει να ψηφίζουν, ακόμα κι αν η εφαρμογή τέτοιων περιορισμών πιθανώς να στερούσε και σε κάποιους από τους ίδιους το δικαίωμα ψήφου.

Πίνακας 8.7 Ποιος/α θα έπρεπε να έχει δικαίωμα ψήφου;

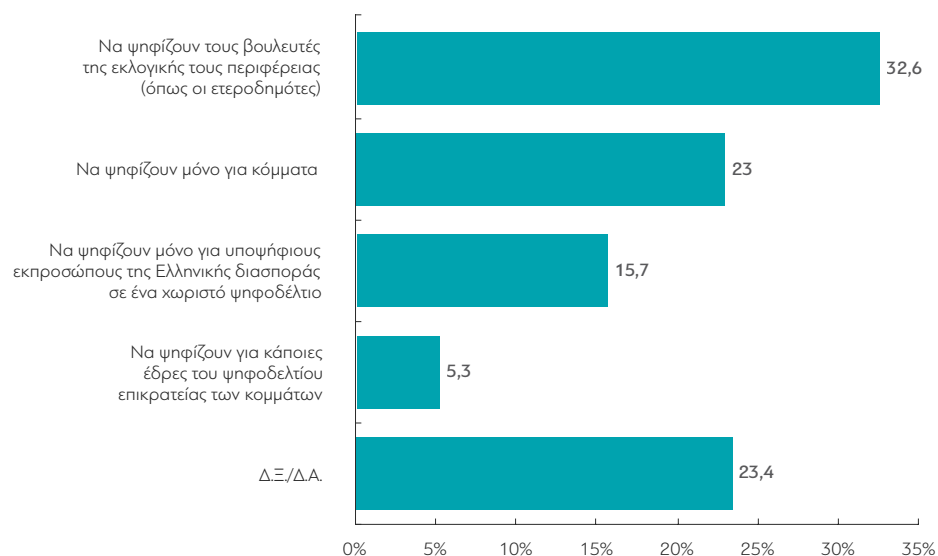
	Σύνολο	Μετανάστες προ κρίσης	Μετανάστες κατά τη διάρκεια της κρίσης
Να έχουν δικαίωμα ψήφου όλοι	43%	24,5%	47,5%
Να έχουν δικαίωμα ψήφου μόνο όσοι έχουν μια πιο στενή και πρόσφατη σχέση με την Ελλάδα	44,4%	68,6%	38,8%
Δε θεωρώ ότι οι Έλληνες του εξωτερικού πρέπει να έχουν το δικαίωμα να ψηφίζουν	2,9%		3,4%
Δεν ξέρω/Δεν απαντώ	9,7%	6,9%	10,3%
Σύνολο	100%	100%	100%

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Όσον αφορά σε ποια εκλογική περιφέρεια θα έπρεπε να ψηφίζουν οι ψηφοφόροι του εξωτερικού, η πλειοψηφία (32,6%) πιστεύει ότι πρέπει να ψηφίζουν τους βουλευτές της περιφέρειας στην οποία είναι εγγεγραμμένοι σύμφωνα με τους εκλογικούς καταλόγους, ενώ λιγότεροι ερωτώμενοι πιστεύουν ότι πρέπει να δημιουργηθεί μια ειδική εκλογική περιφέρεια

για την ελληνική διασπορά (βλ. Γράφημα 8.5 Σε ποια περιφέρεια θα έπρεπε να ψηφίζουν οι Έλληνες του εξωτερικού, καθώς και τα παρόμοια αποτελέσματα της έρευνας για τους Νέους Έλληνες πολίτες από την Κάππα Research, Σεπτέμβριος 2018).²³

Γράφημα 8.5 Σε ποια περιφέρεια θα έπρεπε να ψηφίζουν οι Έλληνες του εξωτερικού

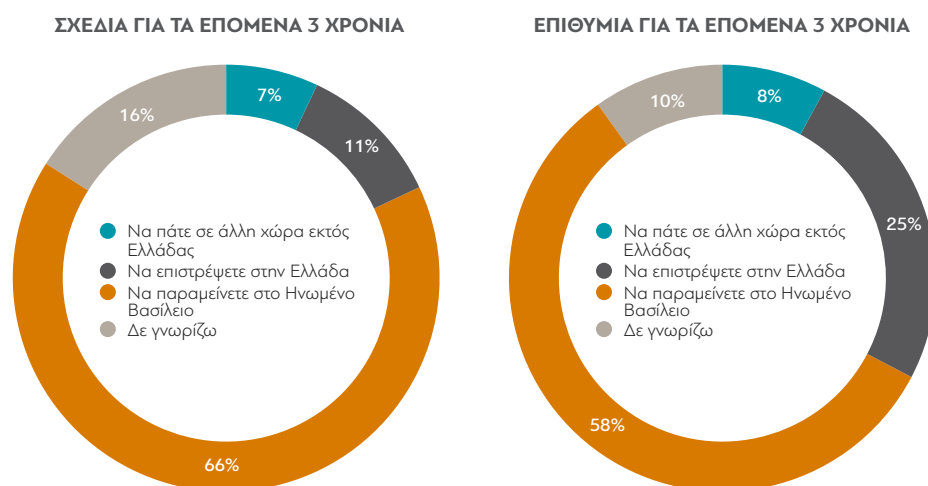
Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

²³ <https://kaparesearch.com/neoi-ellines-september-2018/>

Τα μελλοντικά σχέδια των Ελλήνων στο Ηνωμένο Βασίλειο

Όπως περιγράψαμε νωρίτερα, οι περισσότεροι από τους μετανάστες της κρίσης εγκατέλειψαν την Ελλάδα εξαιτίας μιας γενικευμένης αίσθησης έλλειψης προοπτικών στη χώρα. Αυτά τα αισθήματα συχνά συνοδεύονται με μια βαθιά απογοήτευση από το ελληνικό πολιτικό σύστημα και τους κρατικούς θεσμούς, αλλά και από τις ιεραρχικές και επισφαλείς εργασιακές συνθήκες στην Ελλάδα. Για την πλειονότητα, η απόφαση για μετανάστευση δεν καθορίζεται από αυστηρώς υλικές ανάγκες ούτε από την ανάγκη για επιβίωση, αλλά προκύπτει ως μέσω εξασφάλισης κοινωνικοοικονομικής σταθερότητας και προσωπικής προόδου. Ως αποτέλεσμα, η μετανάστευση δεν είναι μια ευκαιριακή μετακίνηση και οι περισσότεροι ερωτώμενοι σχεδιάζουν μια πιο μακροπρόθεσμη παραμονή στο εξωτερικό.

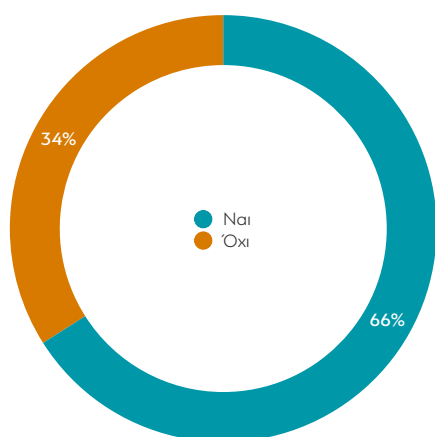
Γράφημα 8.6 Μεταναστευτικά σχέδια και επιθυμία για επιστροφή στην Ελλάδα βραχυπρόθεσμα

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Η επιστροφή των ανθρώπων που μετανάστευσαν από την Ελλάδα κατά τη διάρκεια της κρίσης είναι ακόμα περιορισμένη. Παρατηρούμε ωστόσο μια ελαφριά αύξησή της τα δύο τελευταία χρόνια σύμφωνα με τα στοιχεία της EUROSTAT, αλλά και συγκρίνοντας τα ευρήματα της έρευνας SEESOX-GDUK με αυτά της έρευνας EUMIGRE η οποία πραγματοποιήθηκε στην Ολλανδία και την ευρύτερη περιοχή του Λονδίνου τους πρώτους μήνες του 2017. Σύμφωνα με τα τελευταία, μόνο 6% των «μεταναστών της κρίσης» σχεδιάζουν να επιστρέψουν στην Ελλάδα μέσα στα επόμενα τρία χρόνια, ποσοστό που ανέρχεται στο 16% για την αντίστοιχη ομάδα συμμετεχόντων στην έρευνα SEESOX-GDUK. Επιπλέον, το 20% των «μεταναστών της κρίσης» που συμμετείχαν στην έρευνα EUMIGRE θα επιθυμούσε να επιστρέψει μέσα στα επόμενα τρία χρόνια, ενώ στην έρευνα SEESOX-GDUK το αντίστοιχο ποσοστό έχει αυξηθεί στο 29,3%.

Γράφημα 8.7 Επιθυμία επιστροφής στην Ελλάδα στο απώτερο μέλλον

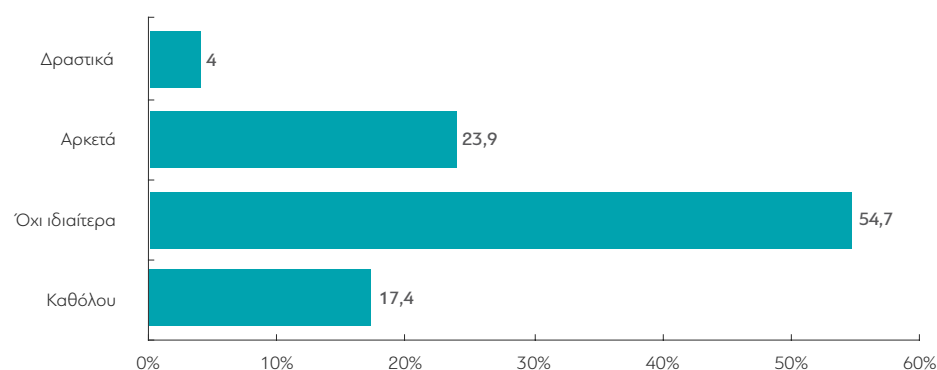
Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Πάντως, εξετάζοντας την ευρύτερη εικόνα η διάθεση για επιστροφή παραμένει περιορισμένη στην παρούσα φάση, με μόνο το 11% να σχεδιάζει να επιστρέψει στην Ελλάδα στο βραχυπρόθεσμο μέλλον (τα επόμενα τρία χρόνια). Επιπροσθέτως, ένα 14% δηλώνει ότι θα επιθυμούσε να επιστρέψει σε αυτό το χρονικό διάστημα χωρίς όμως να σχεδιάζει να πραγματοποιήσει αυτή την επιθυμία. Η μεγάλη πλειονότητα προσβλέπει στην παραμονή τους στο ΗΒ, ενώ ένα μικρό τμήμα σχεδιάζει να μεταναστεύσει σε τρίτη χώρα. Αυτά τα ευρήματα υποδεικνύουν ότι: 1) οι περισσότεροι μετανάστες δεν πιστεύουν ότι μπορούν επί του παρόντος να επιτύχουν τους στόχους τους στην Ελλάδα και 2) έχουν εξ αρχής σχεδιάσει την αποδημία τους ως ένα πιο μακροπρόθεσμο εγχείρημα.

Ωστόσο, σε βάθος χρόνου η πλειοψηφία (66%) επιθυμεί να επιστρέψει εφόσον πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις. Αυτές σχετίζονται αφενός με την απασχόληση· πρωτίστως με την εύρεση εργασίας αντίστοιχης των

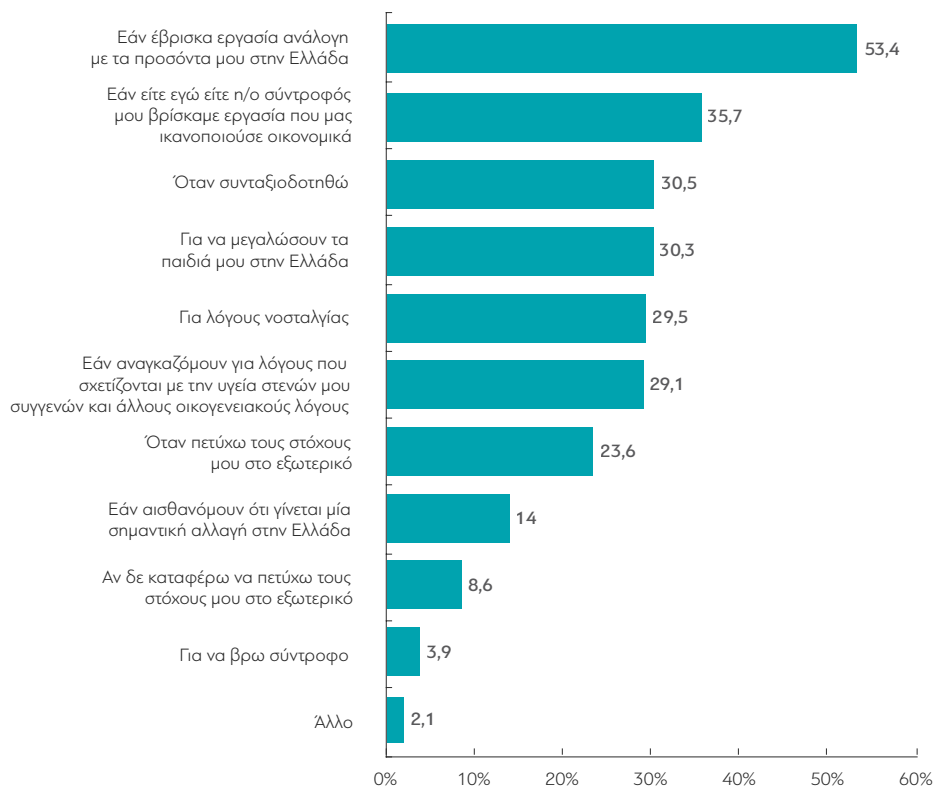
ικανοτήτων τους και δευτερευόντως με την εύρεση εργασίας οικονομικά ικανοποιητικής. Αφετέρου, εξίσου σημαντικοί εμφανίζονται και οι προσωπικοί λόγοι όπως η νοσταλγία, η ανάγκη φροντίδας ενός μέλους της οικογένειας ή θέματα ανατροφής των παιδιών τους. Αυτό υποδηλώνει ότι αρκετοί Έλληνες στο ΗΒ που δεν σκέφτονται να επιστρέψουν άμεσα μπορεί να το πράξουν αργότερα ανεξάρτητα από τις εξελίξεις στην αγορά εργασίας ή/και την οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα. Τέλος, η έκβαση του δημοψηφίσματος για το Brexit πράγματι φαίνεται να επηρεάζει τα μελλοντικά σχέδια κάποιων από τους ερωτώμενους, κυρίως αυτών που είχαν εγκατασταθεί στο ΗΒ πριν από την κρίση· για την ώρα, πάντως, η πλειοψηφία δεν φαίνεται να λαμβάνει αποφάσεις για το μέλλον με βάση το Brexit.

Γράφημα 8.8 Σε ποιο βαθμό άλλαξαν τα σχέδιά σας λόγω των αποτελεσμάτων του δημοψηφίσματος για το Brexit;

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Γράφημα 8.9 Λόγοι και προϋποθέσεις για επιστροφή στην Ελλάδα

Σημείωση: Ερώτηση με πολλαπλές απαντήσεις, (μέχρι τέσσερις επιλογές)

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΟ ΗΝΩΜΕΝΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ.

Σεπτέμβριος 2020

Συμπεράσματα και προτάσεις για τη χάραξη πολιτικής

Παροχή στήριξης – αποκατάσταση εμπιστοσύνης

Καθώς το ΗΒ αναδείχθηκε σε έναν από τους πιο δημοφιλείς προορισμούς της νέας ελληνικής μετανάστευσης, το προφίλ της ελληνικής διασποράς στη χώρα αυτή μεταβλήθηκε σημαντικά. Μέσα σε χρονικό διάστημα μικρότερο των 10 ετών, η ελληνική κοινότητα στο ΗΒ υπερτριπλασιάστηκε πληθυσμιακά, ενώ ταυτόχρονα διαφοροποιήθηκε κοινωνικοοικονομικά. Κατά πρώτον, το ΗΒ παγίωσε τη θέση του ως σημαίνοντα προορισμό των Ελλήνων μεταναστών υψηλής ειδίκευσης, δεχόμενο ένα μεγάλο ποσοστό των συνεχιζόμενων εκροών πνευματικού κεφαλαίου από την Ελλάδα. Συγκεκριμένα, η χώρα φιλοξενεί έναν μεγάλο αριθμό Ελλήνων ακαδημαϊκών, γιατρών, δικηγόρων, τραπεζιτών, καθώς και έναν αυξανόμενο αριθμό μηχανικών, εργαζομένων στους τομείς της Πληροφορικής και της Τεχνολογίας και εκπαιδευτικών. Συγχρόνως, η ευέλικτη και δυναμική αγορά εργασίας του ΗΒ προσέλκυσε και άτομα χαμηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου, οι περισσότεροι εκ των οποίων βρήκαν εργασία στον τομέα των υπηρεσιών. Τέλος, φιλοξενεί άτομα με πανεπιστημιακή εκπαίδευση που υποχρεώθηκαν να αποδεχτούν θέσεις εργασίας εκτός του πεδίου ειδίκευσής τους, καθώς και άτομα που απασχολούνται σε θέσεις μεσαίου επιπέδου, στον τομέα της εξυπηρέτησης πελατών ή ως βοηθοί στους τομείς της εκπαίδευσης και της υγείας, σε αντιδιαστολή με τους παλαιότερους μετανάστες η πλειοψηφία των οποίων άνηκε επαγγελματικά σε μία «μεταναστευτική ελίτ».

Η παρούσα έκθεση ιχνηλάτησε αυτές τις εξελίξεις, καταγράφοντας λεπτομερώς το δημογραφικό, κοινωνικοοικονομικό και πολιτισμικό προφίλ της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ σε μία κρίσιμη συγκυρία: την περίοδο λίγο πριν την έξοδο της χώρας από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η έκθεση σκιαγραφεί την εικόνα μιας δυναμικής και αναπτυσσόμενης διασποράς με νεανικό δημογραφικό προφίλ και ισορροπημένη αναλογία φύλου, η οποία χαρακτηρίζεται από κοσμοπολίτικη νοοτροπία, έχοντας ενσωματωθεί ομαλά στην κοινωνία του ΗΒ, παρουσιάζοντας κοινωνικοοικονομική πρόοδο παρά τις όποιες προκλήσεις. Οι προκλήσεις αυτές αφορούν κυρίως: 1) τους νεοαφιχθέντες, ειδικά όσους προέρχονται από χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, 2) τα άτομα χωρίς πανεπιστημιακή εκπαίδευση και 3) τα άτομα με σπουδές σε πεδία όπου υπάρχουν λιγότερες ευκαιρίες στην αγορά εργασίας του ΗΒ. Προκλήσεις, ωστόσο, αντιμετωπίζουν επίσης και τα μέλη της παλαιότερης διασποράς λόγω της αβεβαιότητας που προκαλεί το Brexit.

Συνολικά, η ελληνική διασπορά στο ΗΒ αποτελεί ένα ιδιαίτερα σημαντικό για την Ελλάδα ανθρώπινο δυναμικό που έχει τη δυνατότητα να συνεισφέρει σημαντικά στη χώρα μέσω της επαγγελματικής καθοδήγησης και συμβουλευτικής, της μεταφοράς δεξιοτήτων, των χρηματικών και κοινωνικών εμβασμάτων, καθώς και μέσω της κινητοποίησης εξωτερικών πόρων με στόχο τις επενδύσεις και το εμπόριο, αλλά και την άσκηση επιρροής στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, οι Έλληνες στο ΗΒ διατηρούν δεσμούς με Έλληνες στην Ελλάδα και το εξωτερικό, αλλά έχουν αμφίσημα συναισθήματα για το ελληνικό κράτος και σημαντικές επιφυλάξεις απέναντι στους κρατικούς θεσμούς. Αυτό υποδεικνύει πως κάθε πολιτική σχετική με τη διασπορά του ΗΒ - και την ελληνική διασπορά ευρύτερα - οφείλει να θέσει ως προτεραιότητα την αποκατάσταση της αξιοπιστίας του κράτους μεταξύ των ομογενών.

Συνεπώς, οι στόχοι των πολιτικών αυτών δεν πρέπει να διατυπώνονται με τρόπο πατερναλιστικό, ούτε να αντιμετωπίζουν τους Έλληνες του εξωτερικού ως κατόχους πόρων προς εκμετάλλευση, αλλά ως συνεργάτες σε μια κοινή αποστολή. Αυτό συνεπάγεται ότι οι πολιτικές δεν πρέπει να επικεντρώνονται αποκλειστικά στους μετανάστες υψηλής ειδίκευσης, αλλά να απευθύνονται και στους μετανάστες χαμηλότερων τυπικών εκπαιδευτικών προσόντων αναγνωρίζοντας τη συνεισφορά τους καθώς, όπως αποδεικνύεται στην παρούσα έκθεση, αυτοί είναι που στέλνουν σε μεγαλύτερο ποσοστό εμβάσματα πίσω στην Ελλάδα. Επομένως, μια τέτοια προσέγγιση οφείλει να περιλαμβάνει παρεμβάσεις και μέτρα που θα στηρίζουν πρωτοβουλίες και δομές στο εξωτερικό οι οποίες ενδυναμώνουν τους απόδημους χαμηλής ειδίκευσης, καθώς και όσους Έλληνες υψηλότερης εκπαίδευσης αντιμετωπίζουν δυσκολίες. Όσο πιο ομαλή είναι η προσαρμογή των αποδήμων στο νέο περιβάλλον, τόσο πιο μεγάλη η δυνατότητά τους να συνεισφέρουν στην Ελλάδα και πιθανόν και η προθυμία τους. Επιπρόσθετα, οι Έλληνες επαγγελματίες που εργάζονται στο εξωτερικό πρέπει να αντιμετωπίζονται ως σημαντικοί δίαυλοι επικοινωνίας μεταξύ της ελληνικής οικονομίας και διεθνών κέντρων παραγωγής και καινοτομίας. Κάθε Έλληνας επαγγελματίας του εξωτερικού δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται απλά ως μονάδα, αλλά και ως «κόμβος» ενός διασυνδεδεμένου συστήματος που μπορεί δυνητικά να συνδέσει την Ελλάδα με το σύστημα αυτό.

Με σκοπό, λοιπόν, την παροχή στήριξης στην ελληνική διασπορά του ΗΒ και την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των ομογενών στην ελληνική πολιτεία, προτείνονται στο ελληνικό κράτος οι ακόλουθες πολιτικές.

Προτάσεις πολιτικής

1. Συνίσταται η επαναλειτουργία του Γενικού Προξενείου στο ΗΒ, το οποίο καταργήθηκε στο πλαίσιο των μέτρων περιορισμού των εξόδων του ελληνικού κράτους, στερώντας έτσι από τα προξενεία τα απαραίτητα μέσα για να αντιμετωπίσουν τις αυξημένες ανάγκες σε μια περίοδο που ο πληθυσμός αυξήθηκε γεωμετρικά. Στόχος της επανίδρυσης του Γενικού Προξενείου οφείλει να είναι η αποτελεσματικότερη εξυπηρέτηση των πολλαπλών αναγκών της πολυπληθούς ελληνικής διασποράς στη χώρα, αλλά και η επέκταση των δραστηριοτήτων του προς άλλες κατευθύνσεις. Προτείνεται η ίδρυση ενός κέντρου εξυπηρέτησης που θα παρέχει στήριξη και προσανατολισμό σε θέματα σχετικά με την ενσωμάτωση των απόδημων στο ΗΒ, καθώς και η δημιουργία υπηρεσιών διασύνδεσης για επιχειρηματίες και επαγγελματίες που επιθυμούν να συμμετάσχουν σε συνεργασίες με ελληνικές επιχειρήσεις και θεσμούς.

2. Προτείνεται η επέκταση των υπηρεσιών των ελληνόφωνων σχολείων του ΗΒ, πιθανόν σε συντονισμό με την Κύπρο ώστε να επιτευχθούν οικονομίες κλίμακας. Στόχος είναι η ελληνική πολιτεία να ενισχύσει τον αυξανόμενο πληθυσμό των Ελληνοβρετανών δεύτερης γενιάς, απογόνων των «μεταναστών της κρίσης», ώστε να έρθουν σε επαφή με την Ελλάδα. Έτσι, θα διευκολυνθεί και ο επαναπατρισμός για αυτούς που θα τον επιλέξουν, καθώς θα εξομαλυνθεί η ένταξη των παιδιών των «μεταναστών της κρίσης» στο δημόσιο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Παράλληλα, συνίσταται ο σχεδιασμός εντός των ελληνικών δημόσιων σχολείων ειδικών προγραμμάτων που θα αποσκοπούν στη διευκόλυνση της εισαγωγής των επαναπατρισθέντων παιδιών δεύτερης γενιάς στο εκπαιδευτικό σύστημα.

3. Η Ελλάδα καλείται να διαδραματίσει ενεργό ρόλο εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην άσκηση πίεσης προς το ΗΒ ώστε να υιοθετηθεί μια φιλελεύθερη μεταναστευτική πολιτική μετά το Brexit, με στόχο την εγγύηση της ασφάλειας παραμονής για την υπάρχουσα ελληνική διασπορά στη χώρα, καθώς και τη νομικά απρόσκοπτη αποδημία των συγγενών τους που θα επιθυμήσουν να μεταναστεύσουν στο ΗΒ στο μέλλον. Μετά το Brexit, οι διμερείς σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και ΗΒ θα πρέπει να συζητηθούν προσεκτικά ώστε να υπάρξει μέριμνα για διάφορες ομάδες στη χώρα, όπως οι φοιτητές, οι επαγγελματίες, οι έμποροι και οι επιχειρηματίες. Αναγκαία είναι η επιδίωξη μιας ειδικής διμερούς συμφωνίας για προνομιακή μεταχείριση σε θέματα βίζας και άδειας εργασίας από την 1/1/2021, αν μια τέτοια συμφωνία δεν επιτευχθεί με την Ευρωπαϊκή Ένωση εν συνόλω.

Η επιλογή της «διασποράς» και η επιλογή της «επιστροφής»

Η παρούσα έκθεση, εκτός από το να παρέχει πληροφορίες για το προφίλ της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ, εξερευνά επίσης τον βαθμό στον οποίο οι Έλληνες του ΗΒ συνδέονται με τη χώρα καταγωγής τους, καθώς και κατά πόσο και υπό ποιες συνθήκες δύνανται και είναι πρόθυμοι να συνεισφέρουν στην Ελλάδα σε καιρούς κρίσης και ευρύτερα. Μέσα από το πρίσμα της περίπτωσης του ΗΒ, όπως αυτή διαγράφεται στην παρούσα έρευνα, θα αναλυθούν θέματα σχετικά με την ευρύτερη πολιτική της Ελλάδας για τη διασπορά και το συνεχιζόμενο φαινόμενο της διαφυγής πνευματικού κεφαλαίου (brain drain).

Για τις χώρες οι οποίες καταγράφουν υψηλά ποσοστά εξερχόμενης μετανάστευσης, υπάρχουν δύο τρόποι αξιοποίησης των επαγγελματιών τους που δραστηριοποιούνται στο εξωτερικό. Ο ένας είναι η επιδίωξη του επαναπατρισμού τους (επιλογή της επιστροφής) και ο άλλος είναι η προσπάθεια αξιοποίησης αυτού του ανθρώπινου κεφαλαίου ενόσω βρίσκεται στο εξωτερικό (επιλογή της διασποράς). Μέχρι τη δεκαετία του 1980, οι εθνικές και διεθνείς πολιτικές εστιάζονταν κυρίως στην επιλογή της επιστροφής, παρέχοντας φορολογικά κίνητρα και επιδόματα εγκατάστασης σε μελλοντικούς επαναπατριζόμενους. Τέτοιες πολιτικές γνώρισαν επιτυχία σε πρόσφατα βιομηχανοποιημένες χώρες, όπως η Σιγκαπούρη και η Δημοκρατία της Κορέας, καθώς και σε μεγάλες χώρες, όπως η Κίνα και η Ινδία, όπου τα προγράμματα επαναπατρισμού πραγματοποιήθηκαν σε μια περίοδο υψηλών ρυθμών ανάπτυξης και συνοδεύτηκαν από τη δημιουργία εκτεταμένων δομών Έρευνας και Ανάπτυξης (Saxenian 2002 και Devan and Tewari 2001). Συνδυάστηκαν, επίσης, με σημαντική συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα που ενήργησε ως «κυνηγός κεφαλών» (headhunting) για το εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό της διασποράς στις ανεπτυγμένες χώρες.

Ωστόσο, οι πολιτικές επαναπατρισμού αποδείχθηκαν αναποτελεσματικές σε χώρες με στάσιμο ρυθμό ανάπτυξης, υψηλή ανεργία και χαμηλή ζήτηση για εργασία υψηλής εξειδίκευσης, όπως η Ιταλία (Tintori and Romei, 2017). Για τέτοιες χώρες, η «επιλογή της διασποράς» αποτελεί πιο αποτελεσματική στρατηγική, η οποία έχει αναδειχθεί πλέον στην επικρατούσα προσέγγιση ακόμα και μεταξύ των προαναφερθέντων χωρών της Ασίας που παλιότερα προέκριναν την επιλογή της «επιστροφής». Σε αυτή τη στρατηγική,

στόχος είναι η αξιοποίηση των δικτύων, των πόρων και της γνώσης των ομογενών του εξωτερικού μέσω των εμβασμάτων, των επενδύσεων και της κινητικότητας επιστημόνων και επαγγελματιών υψηλών προσόντων (brain circulation).

Δεδομένων των περιορισμένων ευκαιριών στην ελληνική αγορά εργασίας και του ευρήματος της έρευνας ότι η πλειοψηφία των Ελλήνων του ΗΒ δεν σχεδιάζουν ούτε και επιθυμούν την επιστροφή τους στην Ελλάδα στο βραχυπρόθεσμο μέλλον, στοιχείο που επιβεβαιώνεται κι από άλλες μελέτες,²⁴ η κρατική πολιτική της Ελλάδας για τη διασπορά οφείλει να επικεντρωθεί στην ανάπτυξη διαφόρων μέσων συνεργασίας που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε βιώσιμους και διαχρονικούς δεσμούς μεταξύ της διασποράς και της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας. Όπως περιγράφεται στο Κεφάλαιο 7, αυτό αποτελεί βασικό αίτημα και της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ προς την ελληνική πολιτεία, με πολλούς Έλληνες να εκφράζουν το ενδιαφέρον τους για συμμετοχή σε οικονομικές, πολιτισμικές και κοινωνικές συνεργασίες με τη χώρα καταγωγής τους, καθώς και την προθυμία τους να συνεισφέρουν μέσω της μεταφοράς γνώσης και τεχνογνωσίας, καθώς και της εθελοντικής εργασίας. Η παρούσα έρευνα αποδεικνύει μάλιστα ότι μια μειοψηφία ήδη συμμετέχει σε τέτοιες δραστηριότητες.

Συγχρόνως, η κρατική πολιτική οφείλει να αντιμετωπίσει άμεσα τους υποκείμενους παράγοντες που προκαλούν και διαμορφώνουν το συνεχιζόμενο φαινόμενο της διαφυγής πνευματικού κεφαλαίου, το οποίο πήρε ανησυχητικές διαστάσεις μετά την έκρηξη της κρίσης στην Ελλάδα. Ωστόσο, το φαινόμενο αυτό δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί απλά μέσω της απόπειρας επαναπατρισμού των ατόμων υψηλής ειδίκευσης που αποδήμησαν κατά τη διάρκεια της κρίσης. Η ανάσχεση των εκροών πνευματικού κεφαλαίου αποτελεί προτεραιότητα που υπερβαίνει την κρατική πολιτική για τη διασπορά και προϋποθέτει τη δημιουργία μιας οικονομίας λιγότερο ιεραρχικής, περισσότερο αξιοκρατικής και χωρίς κοινωνικούς αποκλεισμούς, που δίνει έμφαση στη γνώση, την αειφορία και την καινοτομία· αυτή η διαδικασία είναι απαραίτητη για την αποφυγή περαιτέρω απώλειας ταλάντων. Συνεπώς, οι πολιτικές πρέπει να εστιάζουν στον ίδιο βαθμό, αν όχι πρωταρχικά, στο εξίσου ειδικευμένο εγχώριο εργατικό δυναμικό, στους επαγγελματίες και επιστήμονες στους οποίους ακόμα δεν έχει δοθεί η ευκαιρία να προσφέρουν στην ελληνική κοινωνία και οικονομία στο μέτρο των δυνατοτήτων τους. Μέσω των ίδιων πολιτικών, η Ελλάδα θα μπορούσε να προσελκύσει και έναν σημαντικό αριθμό απόδημων επαγγελματιών ώστε να επιστρέψουν στο μέλλον.

Τέλος, σημαντική κρίνεται η ένταξη του οποιουδήποτε σχεδίου της Ελλάδας για τον επαναπατρισμό των απόδημων σε ένα ευρύτερο πλαίσιο πολιτικών

²⁴ Για παράδειγμα, από την έρευνα EUMIGRE για τους Έλληνες στην Ολλανδία και το Λονδίνο το 2017 (Pratsinakis 2019) και από μια σειρά ερευνών της ICAP για τους Έλληνες υψηλής ειδίκευσης σε διάφορες χώρες.

για την αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος στην Ελλάδα. Σειρά προηγούμενων ερευνών της διαΝΕΟσις έχουν περιγράψει την πτωτική πορεία των ποσοστών γεννητικότητας και τις δυσοίωνες δημογραφικές προοπτικές για την Ελλάδα στα επόμενα 30 χρόνια (Μπαλούρδος κ.ά. 2019 και Κοτζαμάνης κ.ά. 2016). Το πρόβλημα επιδεινώθηκε περαιτέρω κατά τη διάρκεια της κρίσης λόγω των μεταναστευτικών εκροών τόσο Ελλήνων όσο και μη-Ελλήνων υπηκόων. Κατά συνέπεια, η πρόσκληση για επιστροφή και τα σχετικά μέτρα στήριξης δεν πρέπει να απευθύνονται αποκλειστικά στα άτομα υψηλής ειδίκευσης αλλά στη διασπορά στο σύνολό της, ως μέρος ενός ευρύτερου δημογραφικού σχεδίου που θα περιλαμβάνει πολιτικές αύξησης της γεννητικότητας αλλά και μέτρα για την ενσωμάτωση των πρόσφατων προσφύγων και μεταναστών στην Ελλάδα.

Η αντιμετώπιση της διαφυγής πνευματικού κεφαλαίου (brain drain)

Η αποδημία την περίοδο της κρίσης αντιμετωπίστηκε στον ελληνικό δημόσιο διάλογο ως ζήτημα μείζονος σημασίας. Έμφαση δόθηκε στις αθροιστικές επιπτώσεις της φυγής ενός εργατικού δυναμικού υψηλής ειδίκευσης από τη μία, σε συνδυασμό με την ύφεση και τη λιτότητα από την άλλη. Στο πλαίσιο αυτό η μετανάστευση των Ελλήνων επαγγελματιών πυροδότησε έντονες και πολιτικοποιημένες συζητήσεις, συμβολίζοντας στον δημόσιο λόγο την οικονομική και πολιτική πτώση της Ελλάδας και σηματοδοτώντας τις ζοφερές προοπτικές της για το μέλλον. Τα κόμματα της αντιπολίτευσης, διογκώνοντας πολλές φορές το μέγεθος του φαινομένου, απέδιδαν τις ευθύνες στις επιλογές των διαδοχικών κυβερνήσεων που εφάρμοσαν σκληρές και άδικες πολιτικές λιτότητας, ενώ συχνά έχει υπονοηθεί και η ύπαρξη συντονισμένης προσπάθειας από κυβερνήσεις της Βορείου Ευρώπης με απώτερο σκοπό την άντληση ταλέντων από τον Νότο μέσω της επιβολής αντιπαραγωγικών και τιμωρητικών οικονομικών μέτρων (Mavrodi and Moutselos 2017 και Pratsinakis et al 2019).

Στο πλαίσιο της συζήτησης αυτής, η αποδημία των ατόμων υψηλής ειδίκευσης περιγράφηκε ως νέο φαινόμενο, άμεσο απότοκο της κρίσης, ενώ οι υποκείμενες δομικές αιτίες του φαινομένου, που προϋπήρχαν της κρίσης (Labrianidis and Pratsinakis 2017), αποσιωπήθηκαν ή δεν συζητήθηκαν επαρκώς. Εντός αυτού του πλαισίου επίσης, η επιστροφή της «γενιάς του brain drain» θεωρήθηκε ως τρόπος αντιμετώπισης του φαινομένου αλλά και «εκ των ων ουκ άνευ» για την αναγέννηση της Ελλάδας. Διαδοχικές κυβερνήσεις έδωσαν υποσχέσεις για τον επαναπατρισμό των Ελλήνων επαγγελματιών που έφυγαν κατά τη διάρκεια της κρίσης. Οι υποσχέσεις αυτές δεν πραγματοποιήθηκαν, οδηγώντας σε αλληλοκατηγορίες και περαιτέρω πολιτικοποίηση του ζητήματος αναγάγοντας τον επαναπατρισμό των νέων επαγγελματιών από το εξωτερικό σε αυτοσκοπό, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη ζητήματα ευρύτερης πολιτικής αλλαγής, η δυνατότητα υλοποίησης ενός τέτοιου εγχειρήματος, ούτε βέβαια οι επιθυμίες των ίδιων των μεταναστών.

Ως μια τέτοια προσπάθεια αντιστροφής του φαινομένου της διαφυγής πνευματικού κεφαλαίου, η σημερινή κυβέρνηση ανακοίνωσε το πρόγραμμα «Rebrain Greece». Το πρόγραμμα στοχεύει στον επαναπατρισμό επιστημόνων και επαγγελματιών υψηλής ειδίκευσης ηλικίας 28 έως 40 ετών, παρέ-

χοντας στους επαναπατρισθέντες εργαζόμενους εγγυημένη απασχόληση με μηνιαίο μισθό €3.000 για τουλάχιστον δύο χρόνια. Ο πρώτος χρόνος απασχόλησης πρόκειται να χρηματοδοτηθεί από το κράτος σε ποσοστό 70%, ενώ ο δεύτερος θα καλυφθεί αποκλειστικά από την προσλαμβάνουσα εταιρεία. Ο αρχικός στόχος είναι να επαναπατριστούν 500 επαγγελματίες.

Το πρόγραμμα δίνει έμφαση στην παροχή ενός υψηλού μισθού για τα ελληνικά δεδομένα ως κίνητρο για τον επαναπατρισμό. Ωστόσο, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, αλλά και προηγούμενες μελέτες για τη νέα μετανάστευση, υποδεικνύουν ότι από μόνα τους τα χρηματικά κίνητρα ενδεχομένως δεν αποτελούν επαρκείς παράγοντες προσέλκυσης, καθώς οι ερωτώμενοι θεωρούν πιο σημαντικές παραμέτρους την ποιότητα της απασχόλησης και την αντιστοιχία της με την ειδίκευση και την εργασιακή εμπειρία τους. Επιπρόσθετα, η έρευνα παρέχει ενδείξεις ότι οι χρηματικές απολαβές είναι πιο σημαντικές για τα άτομα χωρίς πανεπιστημιακή εκπαίδευση, στους οποίους δεν απευθύνεται το πρόγραμμα, αλλά και για τα άτομα που ανήκουν στα ανώτερα εισοδηματικά κλιμάκια (>£4.500 τον μήνα μετά τους φόρους), για τους οποίους ο προτεινόμενος μισθός πιθανόν δεν είναι αρκετά υψηλός ώστε να λειτουργήσει ως κίνητρο. Κατατοπιστικές είναι και προηγούμενες έρευνες που καταδεικνύουν τη σημασία που αποδίδουν οι μετανάστες στις συνθήκες εργασίας, τις ευκαιρίες ανέλιξης, την αναγνώριση της συνεισφοράς τους και την εργασιακή σταθερότητα (Bartolini et al. 2017, Grousis et al. 2019 και Pratsinakis et al. 2020).

Δεδομένου ότι το πρόγραμμα δεν παρέχει εγγυήσεις σταθερής απασχόλησης και λαμβάνοντας υπόψη ότι οι ευκαιρίες καριέρας για επαγγελματίες παραμένουν γενικά περιορισμένες στην ελληνική αγορά εργασίας, το πρόγραμμα από μόνο του δεν αναμένεται να αποτελέσει πόλο έλξης για τους απόδημους επαγγελματίες που σχεδιάζουν την παραμονή τους στο εξωτερικό για το άμεσο μέλλον, οι οποίοι και αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία των νέων μεταναστών. Ουσιαστικά, δηλαδή, το πρόγραμμα αναμένεται να βρει ευήκοα ώτα κυρίως στους απόδημους επαγγελματίες που ήδη σχεδίαζαν την επιστροφή τους, διευκολύνοντας τον επαναπατρισμό τους μέσω μιας προνομιούχας πρόσβασης σε απασχόληση. Αυτοί όμως, με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας για το ΗΒ, αποτελούν μικρή μειοψηφία του απόδημου πληθυσμού (11% σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας) και ως εκ τούτου η πολιτική αυτή δεν μπορεί να αποτελέσει ουσιώδες μέτρο για την αντιστροφή του φαινομένου της διαφυγής πνευματικού κεφαλαίου.

Επιπροσθέτως, πρέπει να επισημανθεί ότι οποιοδήποτε πρόγραμμα δίνει προτεραιότητα στους Έλληνες επαγγελματίες του εξωτερικού έναντι του εξίσου ειδικευμένου εγχώριου εργατικού δυναμικού, στους οποίους εξακολουθεί να μη δίνεται η ευκαιρία να προσφέρουν στο μέγιστο των δυνατοτήτων τους, στέλνει λάθος μήνυμα και διακινδυνεύει τη δημιουργία διακρίσεων αλλά και εντάσεων μεταξύ των Ελλήνων επαγγελματιών εντός και εκτός Ελλάδας.

Η Ελλάδα εξακολουθεί να έχει μακράν το μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας ατόμων υψηλής ειδίκευσης και το χαμηλότερο ποσοστό κενών θέσεων εργασίας στην Ευρώπη. Το φαινόμενο της διαφυγής πνευματικού κεφαλαίου δεν έχει ακόμα δημιουργήσει σοβαρές ελλείψεις στην ελληνική αγορά εργασίας καθώς εξακολουθεί να οφείλεται κατά κύριο λόγο στην έλλειψη διαθέσιμων ευκαιριών για τους εξειδικευμένους εργαζόμενους και όχι στην απροθυμία των εργαζομένων να αναλάβουν διαθέσιμες θέσεις. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τον δημόσιο τομέα όπου το πρόβλημα έγκειται κυρίως στην έλλειψη κρατικών πόρων για περαιτέρω προσλήψεις. Συνεπώς, απαιτείται η στήριξη της οικονομίας εντάσεως γνώσης και η καθιέρωση πιο αξιοκρατικών διαδικασιών προσλήψεων που θα διασφαλίζουν την επιλογή των πιο ικανών υποψηφίων. Πρόκληση αποτελεί επίσης για το κράτος και τις εταιρείες η δημιουργία των συνθηκών που θα μπορούν να προσελκύσουν υπαλλήλους υψηλών προσόντων, είτε αυτοί ζουν στην Ελλάδα είτε στο εξωτερικό· μια διαδικασία που δεν μπορεί παρά να περιλαμβάνει τη θεσμική, πολιτική και κοινωνικοοικονομική βελτίωση της χώρας.

Συμπερασματικά:

- Οποιαδήποτε πολιτική για την άμβλυνση ή την αντιστροφή του φαινομένου της διαφυγής πνευματικού κεφαλαίου οφείλει να ξεκινά με την παραδοχή ότι η χρόνια και μονόδρομη (unidirectional) φυγή επαγγελματιών είναι σύμπτωμα ενός υποκείμενου προβλήματος. Συνεπώς, ο πρωταρχικός στόχος πρέπει να είναι ο εντοπισμός και η θεραπεία των δομικών αιτιών του φαινομένου.²⁵ Αν δεν αντιμετωπιστούν οι δομικές αυτές αιτίες, η επιστροφή των αποδήμων μέσω στοχευμένων προγραμμάτων θα είναι πιθανότατα περιορισμένη σε έκταση, προσωρινή σε διάρκεια, ενώ σίγουρα θα αδυνατεί να υπερσκελίσει τη συνεχιζόμενη φυγή ατόμων πανεπιστημιακής εκπαίδευσης.
- Κατά δεύτερον, οι πολιτικές για την αντιστροφή του brain drain οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τους υποκειμενικούς παράγοντες που οδήγησαν τους απόδημους στην απόφαση να μεταναστεύσουν και των προϋποθέσεων που θέτουν οι ίδιοι για να επιστρέψουν.

²⁵ Προηγούμενες έρευνες αποδίδουν το φαινόμενο σε μακροχρόνιες δομικές αδυναμίες της ελληνικής αγοράς εργασίας και οικονομίας, που διαχρονικά χαρακτηρίζεται από περιορισμένη ζήτηση για εξειδικευμένο προσωπικό, τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα, καθώς και από οικογενειοκρατία και έλλειψη αξιοκρατίας στις διαδικασίες πρόσληψης (Λαμπριανιδής 2013, Labrianiadis 2014, Labrianiadis and Pratsinakis 2017, Λαζαρέτου 2016 και ΣΕΒ 2019). Τα χαρακτηριστικά αυτά, σε συνδυασμό με τις ιεραρχικές δομές λειτουργίας των ελληνικών επιχειρήσεων και του δημοσίου τομέα, καθώς και την έλλειψη θεσμικού και οικονομικού πλαισίου που θα κινητοποιούσε και θα διευκόλυνε τους νέους επιχειρηματίες να προσφέρουν υπηρεσίες που απαιτούν ένταση γνώσεων, είχαν οδηγήσει ήδη πριν την κρίση πολλούς νέους Έλληνες πανεπιστημιακής εκπαίδευσης να αναζητήσουν εργασία εκτός Ελλάδος. Το φαινόμενο πήρε ανησυχητικές διαστάσεις τα τελευταία χρόνια λόγω των πολιτικών λιτότητας, οι οποίες επιδείνωσαν έντονα αυτές τις συνθήκες που ήδη αποτελούσαν παράγοντες ώθησης προς μετανάστευση.

Προτάσεις πολιτικής

1. Ο πρωταρχικός στόχος των πολιτικών πρέπει να είναι η μονίμως αναβαλλόμενη μετάβαση της Ελλάδας από μία οικονομία χαμηλού κόστους σε μία οικονομία εντάσεως γνώσης, η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει στην απαραίτητη δημιουργία ποιοτικών και εξειδικευμένων θέσεων εργασίας σε διάφορα πεδία της οικονομίας. Η μετάβαση αυτή θα μπορούσε να διευκολυνθεί μέσω στοχευμένων επενδύσεων στην εκπαίδευση, τις εξαγωγές, την έρευνα και την τεχνολογική καινοτομία. Η μετάβαση αυτή θα πρέπει να συνδυάζεται με την προώθηση πιο δίκαιων και διαφανών διαδικασιών πρόσληψης και προαγωγής τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο τομέα, καθώς και με την εφαρμογή λιγότερο ιεραρχικών συστημάτων διαχείρισης ανθρώπινου δυναμικού.
2. Ο ελληνικός δημόσιος τομέας θα πρέπει να γίνει πιο αξιοκρατικός, να αυξήσει την παραγωγικότητά του και να παρέχει υψηλότερες αμοιβές στους δημόσιους υπαλλήλους υψηλής ειδίκευσης.
3. Σημαντική είναι επίσης η ανάπτυξη ενός οικοσυστήματος καινοτομίας νεοφυών επιχειρήσεων (start-ups), καθώς και η διαμόρφωση των απαραίτητων συνθηκών που θα επέτρεπαν τόσο στις υπάρχουσες όσο και στις μελλοντικές νεοφυείς επιχειρήσεις να αυξήσουν τον βαθμό επίδρασής τους στην ελληνική οικονομία δίνοντας έμφαση σε προϊόντα που προωθούν την οικολογική καινοτομία και προάγουν την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης.
4. Μέσω της φορολογικής πολιτικής θα μπορούσαν να δοθούν συγκεκριμένα κίνητρα για δραστηριότητες Έρευνας και Ανάπτυξης, με την παροχή, για παράδειγμα, εκπτώσεων φόρου για το σύνολο ή τμήμα των εξόδων των επιχειρήσεων για Έρευνα και Ανάπτυξη ή την ένταξη των ερευνητικών κέντρων στις εταιρείες μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα (Dyker and Radosevic 2000).
5. Απαραίτητη είναι επίσης περαιτέρω μείωση των φορολογικών και ασφαλιστικών εισφορών ειδικά για τους νέους ελεύθερους επαγγελματίες.

Τέλος, οι υπάρχουσες ελλείψεις που πιθανόν να επηρεάζουν ορισμένους τομείς της ιδιωτικής οικονομίας θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν μέσω: 1) της δημιουργίας ενός περιβάλλοντος που να ευνοεί τη συνεργασία των πανεπιστημίων με τη βιομηχανία, 2) της καλύτερης διασύνδεσης των συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης με την αγορά εργασίας και τις ανάγκες της παραγωγής και, κυρίως, 3) της ανάπτυξης εταιρικών προγραμμάτων

εκπαίδευσης και κατάρτισης. Επιπρόσθετα, οι εταιρίες καλούνται να υιοθετήσουν και να εφαρμόσουν σύγχρονα συστήματα διοίκησης ανθρώπινου δυναμικού που θα στοχεύουν όχι μόνο στη δημιουργία και καλλιέργεια προοπτικών εργασιακής εξέλιξης, αλλά και στη διασφάλιση της ισορροπίας μεταξύ της προσωπικής και της εργασιακής ζωής των εργαζομένων. Μια τέτοια διαδικασία θα περιελάμβανε τον ανασχεδιασμό θέσεων και ρόλων με στόχο την αποκέντρωση και τη μείωση των ιεραρχικών επιπέδων (delayering), την επιβράβευση της καλής απόδοσης με την παροχή οικονομικών και μη οικονομικών κινήτρων, καθώς και την παροχή της δυνατότητας εργασίας από απόσταση για ορισμένες ημέρες την εβδομάδα σε όσους εργαζόμενους το επιθυμούν (ΣΕΒ 2019). Αυτές είναι απαραίτητες διαρθρωτικές αλλαγές που, εφόσον εφαρμοστούν, θα αποδεικτούν μακροπρόθεσμα πιο αποτελεσματικές από κρατικές πολιτικές επιδότησης της απασχόλησης σε τομείς του ιδιωτικού τομέα όπου υπάρχει αυτή τη στιγμή έλλειψη εργατικού δυναμικού. Ο ιδιωτικός τομέας οφείλει να γίνει ελκυστικός μέσω της παροχής καλύτερων συνθηκών εργασίας και εργασιακών προοπτικών για άτομα υψηλής ειδίκευσης, είτε αυτά ζουν στην Ελλάδα είτε σε άλλες χώρες, ενώ η δραστηριοποίηση των ατόμων αυτών στην Ελλάδα θα μπορούσε να λειτουργήσει ως καταλύτης στην προσέλκυση επενδύσεων, ειδικά σε τομείς της «οικονομίας εντάσεως γνώσης». Επιπρόσθετα, θα μπορούσε να ενισχύσει περαιτέρω τόσο την παραμονή όσο και την επιστροφή των Ελλήνων επιστημόνων μετατρέποντας τη διαφυγή πνευματικού κεφαλαίου (brain drain) σε κινητικότητα πνευματικού κεφαλαίου (brain circulation).

Προτάσεις πολιτικής

Δεδομένου ότι η εφαρμογή των παραπάνω αλλαγών αποτελεί μια μακροπρόθεσμη διαδικασία και κάποιες ελληνικές εταιρείες ίσως αντιμετωπίζουν άμεσες δυσκολίες στην εύρεση κατάλληλου προσωπικού, οι μεγαλύτεροι σύνδεσμοι Ελλήνων εργοδοτών οφείλουν να διαγνώσουν και να χαρτογραφήσουν τις παρούσες και μελλοντικές ανάγκες των μελών τους και να προχωρήσουν με βάση αυτές τις διαγνωσμένες ανάγκες στη διοργάνωση εμπορικών εκθέσεων στο ΗΒ και σε άλλες χώρες υποδοχής με μεγάλες ελληνικές διασπορικές κοινότητες.

Πολιτικές επιστροφής και δημογραφικά θέματα

Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας, μόλις το 11% του συνολικού ελληνικού πληθυσμού στο ΗΒ σχεδιάζουν να επιστρέψουν στα επόμενα τρία χρόνια. Ωστόσο, ένα επιπρόσθετο 14% του δείγματος επισήμαναν ότι θα επιθυμούσαν να επιστρέψουν αλλά δεν μπορούν να πραγματοποιήσουν αυτή την επιθυμία στο άμεσο μέλλον. Αν και οι παράγοντες που εμποδίζουν την επιστροφή τους δεν είναι αποκλειστικά οικονομικοί, η ελληνική κυβέρνηση οφείλει να παρέχει στήριξη σε όσους επιθυμούν να επιστρέψουν μέσω μιας σειράς άμεσων και έμμεσων φορολογικών και προνοιακών πολιτικών που θα συμβάλλουν στη μόνιμη επανεγκατάσταση. Μπορεί οι πολιτικές επαναπατρισμού να μην είναι η ιδανική μέθοδος για την αντιστροφή των εκροών πνευματικού κεφαλαίου, τουλάχιστον όχι στην παρούσα φάση, αυτό ωστόσο δεν συνεπάγεται ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν χρειάζεται να αναπτύξει ένα πλαίσιο που να ενθαρρύνει και να διευκολύνει την επιστροφή αυτών που το επιθυμούν. Η εικασία ότι οι Έλληνες μετανάστες της κρίσης που επιθυμούν να επιστρέψουν στην Ελλάδα δεν έχουν λείψει πολύ καιρό και έχουν οικογενειακά δίκτυα που μπορούν να τους στηρίξουν (συνεπώς δεν χρειάζονται καμία ενίσχυση) δεν πρόκειται να διευκολύνει τις επιστροφές.

Προτάσεις πολιτικής

Απαιτείται η ανάπτυξη ενός συνολικού σχεδίου επαναπατρισμού που θα αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου πλαισίου πολιτικών αντιμετώπισης του δημογραφικού προβλήματος στην Ελλάδα εστιάζοντας σε αυτούς που έφυγαν κατά την περίοδο της κρίσης και επιθυμούν να επιστρέψουν. Τέτοιες πολιτικές θα μετατόπιζαν τη μονοδιάστατη έμφαση από τα άτομα υψηλής ειδίκευσης, καθώς θα απευθύνονταν σε ευρύτερες ομάδες, οι εμπειρίες των οποίων δεν έχουν τύχει της ίδιας προσοχής στον διάλογο γύρω από την πρόσφατη ελληνική μετανάστευση. Αυτή η πολιτική όμως σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να οδηγήσει σε εθνοκεντρικές αντιλήψεις, όπως ότι το δημογραφικό πρόβλημα της Ελλάδας οφείλει να λυθεί αποκλειστικά με τον επαναπατρισμό Ελλήνων. Συνεπώς, είναι επιβεβλημένα επιτακτική η ταυτόχρονη παροχή στήριξης σε μετανάστες και πρόσφυγες στην Ελλάδα για να

διευκολυνθεί η ενσωμάτωσή τους στη χώρα, η οποία μεταξύ άλλων θα είναι και ευεργετική για το δημογραφικό πρόβλημα της Ελλάδας.

Προτείνονται φορολογικά κίνητρα και προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας που θα διευκολύνουν την επιστροφή όπως: 1) φορολογικές ελαφρύνσεις για 2 χρόνια με τη μορφή εκπτώσεων και επιστροφών σε εταιρείες που θα προσλάβουν επαναπατρισθέντες ως μόνιμο προσωπικό, προκειμένου να ενθαρρυνθούν οι μόνιμες επιστροφές, 2) δωρεάν πρόσβαση σε υπηρεσίες οικογενειακής συμβουλευτικής για 1-2 χρόνια,²⁶ 3) στην περίπτωση επαναπατρισμού χωρίς εργασία προτείνεται η παροχή επιδόματος ενοικίου για ένα χρονικό διάστημα ως μια άμεση βοήθεια.

²⁶ Επαναπατρισθέντες Έλληνες στην Αυστραλία χρησιμοποίησαν τέτοιες υπηρεσίες για να εξομαλύνουν τις συγκρούσεις μεταξύ των γενεών.

Κινητοποίηση και κινητικότητα της διασποράς

Όπως παρουσιάζεται στην παρούσα έρευνα, την τελευταία δεκαετία έχει σημειωθεί μια ιδιαίτερα σημαντική ποιοτική και ποσοτική μεταβολή στη δημογραφία και τη γεωγραφία της ελληνικής διασποράς. Παράλληλα η αποδημία περισσότερων από 400.000 ατόμων έχει δημιουργήσει νέα αφηγήματα, αποχωρισμούς, προσδοκίες και ευκαιρίες. Το γεγονός ότι το 80% αυτών των απόδημων έχουν εγκατασταθεί σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δηλαδή γεωγραφικά κοντά στην Ελλάδα και στο εσωτερικό μιας πολιτικής ένωσης που επιτρέπει την κινητικότητα χωρίς νομικούς περιορισμούς, προσδίδει ορμή και αίσθημα του επείγοντος στο αίτημα διαμόρφωσης από τις ελληνικές κυβερνήσεις μιας εμπεριστατωμένης προσέγγισης, καθώς και ξεκάθαρων στόχων και στρατηγικών για την κινητοποίηση της διασποράς.

Σε αυτό το πλαίσιο, το ΗΒ ειδικότερα, ως βασικός προορισμός της νέας μετανάστευσης, αναδεικνύεται σε σημαντική αλλά και ταυτόχρονα εξαιρετική περίπτωση. Το ΗΒ συγκεντρώνει μία πολύ νεανική και δυναμική υποομάδα της ελληνικής διασποράς που σχετίζεται στενά με την Ελλάδα μέσω συχνών μετακινήσεων. Ωστόσο, μετά την εφαρμογή του Brexit, η ελληνική διασπορά της χώρας θα βρεθεί σε μία ενδιάμεση κατάσταση. Θα ανήκει πλέον στις διασπορές των χωρών εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης και δε θα υπόκειται στους κανόνες αυτής. Ταυτόχρονα, θα διαθέτει μια διασπορική κοινότητα τα χαρακτηριστικά της οποίας είναι αντιπροσωπευτικά των νέων ελληνικών κοινοτήτων που προέκυψαν κατά την περίοδο της κρίσης εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι εξελίξεις που θα προκύψουν ως απόρροια του Brexit ενδέχεται να διαμορφώσουν νέες συνθήκες και να αποδώσουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στη διασπορά του ΗΒ.

Η ελληνική διασπορά στο ΗΒ, αποτελεί μια σημαντική πηγή ανθρώπινου δυναμικού, γνώσης, εμπειρίας, επιχειρηματικότητας και ενθουσιασμού που μπορεί να έχει σημαντική κοινωνική και πολιτιστική συνεισφορά στην Ελλάδα και να παίξει αποφασιστικό ρόλο στη στήριξη της οικονομικής ανάπτυξης χωρίς να απαιτείται ο επαναπατρισμός της. Επομένως, οι ελληνικές κυβερνήσεις καλούνται να ενθαρρύνουν τη διάδραση με τη διασπορά και να αξιοποιήσουν αποτελεσματικά τις δεξιότητές της.

Πρόσφατα, υπήρξαν δύο θετικές εξελίξεις από την πλευρά της ελληνικής πολιτείας. Η πρώτη είναι η διευκόλυνση της ψήφου για τους Έλληνες πολίτες που δεν είναι μόνιμοι κάτοικοι Ελλάδας, από την παρούσα κυβέρνηση. Παρά τις αδυναμίες του νομοσχεδίου (SEESOX 2019), η επικύρωσή του από το κοινοβούλιο αποτελεί σίγουρα μια κομβική στιγμή στην εξέλιξη της σχέσης μεταξύ της ελληνικής διασποράς και της Ελλάδας. Είναι μια σημαντική κίνηση για τη βελτίωση της δημοκρατίας για τους Έλληνες όπου κι αν βρίσκονται και αναμφίβολα θα διευκολύνει τη σφυρηλάτηση στενότερων δεσμών ανάμεσα στους Έλληνες απόδημους και την πατρίδα τους. Η εξέλιξη αυτή είναι μόνο η αρχή μιας νέας εποχής στις σχέσεις διασποράς-πατρίδας που θα γεννήσει νέους προβληματισμούς, νέες συμμαχίες και αντιλήψεις, καθώς και μια αναμφίβολη διεθνοποίηση των ενδοκομματικών πολιτικών και της ελληνικής πολιτικής σκηνής γενικότερα.

Η δεύτερη ιδιαίτερα θετική εξέλιξη αφορά την πρωτοβουλία της προηγούμενης κυβέρνησης «Γέφυρες Γνώσης και Συνεργασίας» από το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και τον πρώην Γενικό Γραμματέα Στρατηγικών και Ιδιωτικών Επενδύσεων, Λόη Λαμπριανίδη. Στόχος αυτής της πρωτοβουλίας είναι να φέρει σε επαφή το ανθρώπινο κεφάλαιο υψηλής ποιότητας που βρίσκεται εντός και εκτός της χώρας και να δημιουργήσει δεσμούς συνεργασίας μεταξύ τους. Η πρωτοβουλία «Γέφυρες Γνώσης» έχει αναπτύξει μια διαδραστική πλατφόρμα δικτύωσης που λειτουργεί σε τρεις άξονες: 1) τη διασύνδεση και τις επακόλουθες συνεργασίες μέσω της ανάπτυξης ενός παγκόσμιου δικτύου Ελλήνων επιστημόνων, επαγγελματιών και επιχειρηματιών, 2) την ενημέρωση για ευκαιρίες χρηματοδότησης στην Ελλάδα και 3) τη χαρτογράφηση των Ελλήνων υψηλής ειδίκευσης που ζουν και εργάζονται στο εξωτερικό. Στόχος είναι να διευκολυνθεί η δικτύωση των Ελλήνων ώστε να ενισχυθούν οι προοπτικές ανάπτυξης της χώρας και να διευκολυνθεί η συμμετοχή του επιστημονικού προσωπικού που ζει στο εξωτερικό στον μετασχηματισμό της ελληνικής οικονομίας μέσω της δημιουργίας διεθνών κόμβων παραγωγής και καινοτομίας.

Συνεπώς, η πρωτοβουλία αυτή αποτελεί μια πολύ σημαντική πρακτική εφαρμογή μίας μεθόδου διάδρασης με τη διασπορά που αναδείχθηκε στην έρευνα ως η δεύτερη πιο δημοφιλής μεταξύ των Ελλήνων του ΗΒ: την καθιέρωση συστηματικών επαφών με οργανισμούς και άτομα της διασποράς προκειμένου να διευκολυνθούν οι επαγγελματικές και άλλες συνεργασίες των Ελλήνων του εξωτερικού με την Ελλάδα. Ωστόσο, στην ερώτηση αν θεωρούν ότι η ελληνική πολιτεία συνεργάζεται επαρκώς με τους Έλληνες του εξωτερικού, η μεγάλη πλειοψηφία (68%) των ερωτώμενων απάντησε όχι, γεγονός που σημαίνει πως είτε η πρωτοβουλία «Γέφυρες Γνώσης» δεν είναι ακόμα γνωστή στους περισσότερους Έλληνες του ΗΒ είτε οι ερωτώμενοι θεωρούν ότι είναι απαραίτητη η λήψη περαιτέρω μέτρων από την κυβέρνηση. Επιτακτική είναι, λοιπόν, η ανάγκη να επιλυθούν οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες της διασποράς στην προσπάθεια διασύνδεσής

τους με την Ελλάδα, οι οποίες περιλαμβάνουν σύμφωνα με την έρευνα την έλλειψη πληροφόρησης και επαφών στη χώρα, την έλλειψη χρόνου και πόρων καθώς και τη γραφειοκρατία. Γενικότερα, κρίνεται απαραίτητη η επέκταση της πρωτοβουλίας «Γέφυρες Γνώσης» και η ένταξή της στο πλαίσιο ενός νέου θεσμού που θα σχεδιάσει και θα εφαρμόσει μια συνεκτική στρατηγική για την κινητοποίηση της διασποράς προσανατολισμένη στην ενίσχυση των δεσμών μεταξύ διασποράς και πατρίδας.

Παρά τη μακρά ιστορία που έχει η Ελλάδα σε μετακινήσεις πληθυσμών μεγάλης κλίμακας προς και από το εξωτερικό, η ελληνική πολιτεία διαχρονικά δεν έχει αναπτύξει μακρόπνοες, εμπεριστατωμένες και βιώσιμες πολιτικές για την αποδημία. Επί του παρόντος, η ελληνική πολιτεία δε διαθέτει ένα ξεκάθαρο και συνολικό πλαίσιο πολιτικών για την κινητοποίηση της ελληνικής διασποράς, αλλά διάφορες μεμονωμένες πρωτοβουλίες, όπως αυτές που αναφέρθηκαν, και κάποιες προϋπάρχουσες πολιτικές, όπως η παροχή βοήθειας στην ελληνική διασπορά για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας. Συνεπώς, στο επίπεδο της στρατηγικής οφείλει να διαμορφωθεί ένα εμπεριστατωμένο και ενιαίο πλαίσιο διασπορικών πολιτικών, μια «Στρατηγική Διασύνδεσης με τη Διασπορά». Μια τέτοια στρατηγική, που θα κάλυπτε νέες και υπάρχουσες κοινωνικές, οικονομικές, πολιτισμικές και άλλες παραμέτρους, έχει πολλά πλεονεκτήματα, καθώς όχι μόνο θέτει συγκεκριμένες ιδέες και στόχους, αλλά ορίζει τις στρατηγικές και τα μέσα για την επίτευξή τους. Μια ελληνική «Στρατηγική Διασύνδεσης με τη Διασπορά» θα μπορούσε να παρέχει στο Κοινοβούλιο, στις διάφορες κυβερνήσεις, στη διοίκηση και σε όλους τους κοινωνικούς εταίρους στην Ελλάδα και τη Διασπορά ένα πλαίσιο διάδρασης που θα εγγυάται συνέχεια και σταθερότητα.

Ένα παράδειγμα βέλτιστης πρακτικής στον σχεδιασμό στρατηγικών για τη διασπορά είναι η στρατηγική «Global Irish» της Ιρλανδίας (2015). Η ιρλανδική οπτική πάνω στο θέμα της Στρατηγικής για τη Διασπορά μπορεί να αποδειχθεί χρήσιμη για την Ελλάδα, καθώς και η Ιρλανδία διαθέτει μακρόχρονη μεταναστευτική ιστορία, με κοινότητες σε πολλές χώρες χαρακτηριζόμενες από διαγενεακή διατήρηση της Ιρλανδικής εθνικής ταυτότητας. Επιπρόσθετα, η Ιρλανδία ανήκει στην Ευρωπαϊκή Ένωση και βίωσε κι αυτή την τελευταία δεκαετία μια βαθιά οικονομική κρίση συνοδευόμενη από υψηλά επίπεδα αποδημίας νέων ατόμων υψηλών δεξιοτήτων. Σε αντίθεση όμως με την Ελλάδα, η Ιρλανδία διαθέτει μια πιο δυναμική οικονομία και μια πιο συντεταγμένη διασπορική πολιτική από την οποία η χώρα μας θα μπορούσε να αντλήσει μαθήματα. Η Στρατηγική πολιτικής για τη Διασπορά 'Global Irish' θα μπορούσε να λειτουργήσει ως πρότυπο/οδηγός στην ανάπτυξη ενός πλήρους και ενιαίου πλαισίου πολιτικών για τη διασπορά που θα στηρίζει και θα διευκολύνει τη διάδραση της ελληνικής Διασποράς με την ελληνική Πολιτεία.

Προτάσεις πολιτικής

1. Προτείνεται η ανάπτυξη από την ελληνική Κυβέρνηση μιας «Στρατηγικής Διασύνδεσης με τη Διασπορά» με σκοπό τη διαμόρφωση μιας εμπειριστατωμένης και ενιαίας προσέγγισης σε όλες τις παραμέτρους που διέπουν τη σχέση ανάμεσα στην ελληνική διασπορά και την ελληνική πολιτεία και κοινωνία. Η ανάπτυξη μιας τέτοιας στρατηγικής θα απαιτούσε ευρεία διαβούλευση με όλους τους εμπλεκόμενους φορείς στην Ελλάδα και τη Διασπορά, συμπεριλαμβανομένων και των σχετικών ερευνητικών και ακαδημαϊκών κοινοτήτων. Η στρατηγική αυτή πρέπει να περιλαμβάνει στόχους και πολιτικές διάδρασης που θα καλύπτουν όλο το φάσμα της ελληνικής διασποράς, όλες τις γενιές, ενώ θα παρέχουν ένα υψηλό επίπεδο αμοιβαιότητας, σεβασμού και ισότητας σύμφωνα με τις κοινές πολιτικές, οικονομικές και πολιτισμικές ανάγκες και προσδοκίες.

2. Η διεθνής βιβλιογραφία διαθέτει πληθώρα παραδειγμάτων στρατηγικών, πρακτικών και δικτύων για την κινητοποίηση της διασποράς από τις οποίες μπορούν να αντλήσουν ιδέες οι εμπλεκόμενοι φορείς. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι παρακάτω πρωτοβουλίες (βλ. Aikins and White, *Global Diaspora Strategies Toolkit*, 2011): 1) **Advance Australia**. Αποτελεί το πιο δημοφιλές παγκόσμιο δίκτυο για Αυστραλούς και για απόφοιτους αυστραλιανών πανεπιστημίων στο εξωτερικό. 2) **GlobalScots**. Παρέχει υπηρεσίες επαγγελματικής συμβουλευτικής σε άτομα και επιχειρήσεις. 3) **ChileGlobal**. Προσφέρει επαγγελματική διδασκαλία σε Χιλιανούς, διαθέτει ειδικούς που παρέχουν συμβουλευτικές υπηρεσίες σε κυβερνητικούς φορείς, διοργανώνει εκδηλώσεις δικτύωσης, προσφέρει καθοδήγηση σε Χιλιανούς επιχειρηματίες, οργανώνει θέσεις πρακτικής άσκησης για Χιλιανούς στο εξωτερικό. 4) **The Indus Entrepreneurs (TiE)**. Αποστολή του TiE είναι η προώθηση της επιχειρηματικότητας των Ινδών μέσω της επαγγελματικής καθοδήγησης, της δικτύωσης και της εκπαίδευσης. 5) **The Ireland Funds**. Η πρωτοβουλία αυτή επικεντρώνεται στην προώθηση ενός κοινού μέλλοντος για τη Βόρειο Ιρλανδία, την προώθηση της φιλανθρωπίας στην Ιρλανδία, τη στήριξη της πρόσβασης και της αριστείας στην εκπαίδευση, την προβολή της ιρλανδικής κουλτούρας και κληρονομιάς, την υποστήριξη των μη προνομιούχων νέων και των ηλικιωμένων (πρόγραμμα «Forgotten Irish»). 6) **KEA New Zealand**. Προσφέρει στις διασπορικές κοινότητες τη δυνατότητα να συνδεθούν τόσο μεταξύ τους όσο και με την πατρίδα με στόχο την εξεύρεση ευκαιριών παγκοσμίως.

3. Μία γρήγορη και πιθανότατα αποτελεσματική μέθοδος για να διευκολυνθεί η δημιουργία επαγγελματικών και εταιρικών δεσμών μεταξύ

της διασποράς γενικότερα και τομέων της οικονομίας είναι η άμεση και ενεργός συμμετοχή των σχετικών εμπορικών επιμελητηρίων. Οι φορείς αυτοί θα μπορούσαν να αναπτύξουν τη δική τους Στρατηγική Διασύνδεσης με τη Διασπορά. Μια τέτοια στρατηγική δεν είναι ανάγκη να είναι ιδιαίτερα πολύπλοκη και θα μπορούσε να επικεντρώνεται σε δύο βασικούς στόχους: 1) τον εντοπισμό από κάθε επιμελητήριο πεδίων έρευνας, τεχνογνωσίας, απασχόλησης και επιχειρηματικών κενών και την εξεύρεση τρόπων μέσω των οποίων θα μπορούσαν να επωφεληθούν από την προσέλκυση του ενδιαφέροντος Ελλήνων μεταναστών, επιχειρήσεων και ερευνητικών φορέων της διασποράς που δραστηριοποιούνται σε συναφή πεδία, 2) τον εντοπισμό πεδίων έρευνας, τεχνογνωσίας, απασχόλησης και επιχειρηματικότητας που πιστεύουν ότι μπορούν να εξάγουν μέσω μιας διαδικασίας διάδρασης και συνεργασίας με Έλληνες μετανάστες, επιχειρήσεις και ερευνητικούς φορείς της διασποράς.

4. Είναι επίσης αναγκαία η ίδρυση από το ελληνικό κράτος ενός θεσμού που θα ασχολείται αποκλειστικά με τη διασπορά. Το πιο πρόσφατο παράδειγμα μίας προβλεπμένης στρατηγικής διασύνδεσης με την ελληνική Διασπορά ήταν μέσω του θεσμού του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού (1995-2013). Ο θεσμός αυτός όμως χαρακτηριζόταν από οργανωτικά και δομικά προβλήματα και από περιορισμένη αντιπροσώπευση, όντας παραλληλα ιδιαίτερα κομματικοποιημένος. Ως αποτέλεσμα, ποτέ δεν έχαιρε ιδιαίτερης αξιοπιστίας ούτε και κατέγραψε μακροχρόνια αποτελέσματα (Frangos 2019).

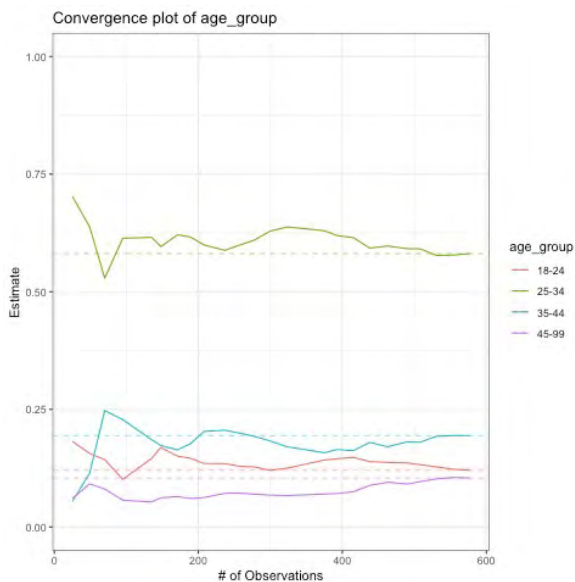
5. Πέρα από την οικονομία της αγοράς, το ελληνικό κράτος έχει κι αυτό ανάγκη τις δεξιότητες μίας από τις πιο υψηλά εκπαιδευμένες και καταρτισμένες ελληνικές διασπορικές κοινότητες. Συνεπώς, οι ελληνικές κυβερνήσεις οφείλουν να εξετάσουν την επέκταση ενός συστήματος αξιοκρατικών και διαφανών διορισμών, όχι μόνο για τις κατώτερες θέσεις μέσω των εξετάσεων του ΑΣΕΠ, αλλά και για τα υψηλότερα κλιμάκια του ελληνικού κράτους, όπως για παράδειγμα οι διευθύνσεις των δημόσιων εταιρειών, των νοσοκομείων, των μουσείων, των οργανισμών και άλλων. Επιπρόσθετα, απαιτείται η επέκταση της δυνατότητας πρόσληψης δημοσίων υπαλλήλων από το εξωτερικό με συμβάσεις ορισμένου χρόνου ή εποχικά. Με τον τρόπο αυτό το ελληνικό κράτος θα ενισχύσει την κινητικότητα του πνευματικού κεφαλαίου και θα αξιοποιήσει τη γνωσιακή βάση και τις εξειδικευμένες δεξιότητες της ελληνικής κοινότητας στο ΗΒ, αλλά και άλλων διασπορικών κοινοτήτων με παρόμοια χαρακτηριστικά, κάτι που δεν είναι δυνατό αν οι διαθέσιμες θέσεις εργασίας απαιτούν μόνιμο επαναπατρισμό.

6. Προτείνεται η δημιουργία ενός παγκόσμιου οργανισμού για τους νέους Έλληνες που θα βελτιώσει την ανάπτυξη δικτύων και εκπαιδευτικών διασυνδέσεων και γενικά θα ενισχύσει την αίσθηση της συνδεσιμότητας ανάμεσα στους Έλληνες του εξωτερικού και στη χώρα καταγωγής τους. Οι θεσμοί της χώρας οφείλουν να διαμορφώσουν, σε στενή συνεργασία με τους θεσμούς της διασποράς, ένα ευρύ σχέδιο για την προώθηση του ελληνικού πολιτισμού και της ελληνικής γλώσσας. Οι κοινωνικοί και πολιτισμικοί δεσμοί είναι εξίσου σημαντικοί με τους οικονομικούς δεσμούς και πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά τον σχεδιασμό μιας Στρατηγικής Διασύνδεσης με τη διασπορά.

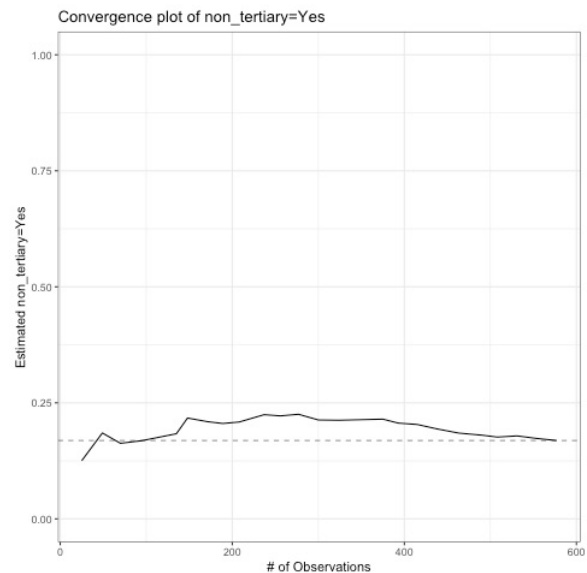
7. Τέλος, οι κρατικές πολιτικές πρέπει να στηρίζουν ενεργά πρωτοβουλίες από τη βάση, όχι μόνο ως έναν τρόπο αναγνώρισης της συνεισφοράς τους, αλλά και ως μέσο για τον εντοπισμό των πεδίων στα οποία οι απόδημοι αντιλαμβάνονται την ύπαρξη ευκαιριών ή την ανάγκη δράσεων, αλλά και ως μία ιδανική μέθοδο σύνδεσης και επέκτασης των σχέσεων μαζί τους. Όπως υποστηρίζει η Brinkerhoff (2012: 90), στόχος πρέπει να είναι η επικέντρωση των παρεμβάσεων στα μέλη εκείνα της διασποράς που έχουν ήδη κινητοποιηθεί και είναι πρόθυμα και ικανά να συνεχίσουν να συνεισφέρουν. Με άλλα λόγια, «οι κυβερνήσεις πρέπει κυρίως να στοχεύουν τους κινητοποιημένους κι όχι να προσπαθούν να κινητοποιούν τους στοχευμένους». Συνεπώς, είναι αναγκαίο η πολιτεία να αναπτύξει συνεργασίες με διασπορικές και εγχώριες οργανώσεις. Υπάρχει μια πληθώρα πρωτοβουλιών, τόσο ιδιωτικών όσο και της κοινωνίας των πολιτών, που έχουν ως στόχο τη διοχέτευση πόρων από τη διασπορά προς την Ελλάδα, τη μετατροπή του φαινομένου των εκροών πνευματικού κεφαλαίου (brain drain) σε εισροές (brain gain), τη βελτίωση της εικόνας και του brand της Ελλάδας στο εξωτερικό, την ενεργοποίηση των Ελλήνων της διασποράς και την παροχή στήριξης στους Έλληνες του εξωτερικού. Ένας ενδεικτικός κατάλογος τέτοιων πρωτοβουλιών περιλαμβάνει τις: 1) Reload Greece, 2) Brain Regain, 3) The Hellenic Initiative, 4) Greek Diaspora Fellowship Program, 5) ReGeneration, 6) Newdiaspora, 7) Plus Help Children in Greece foundation, 8) Neoafixthentes 9) The Greek Energy Forum, 10) Hellenic Hope in London και πολλές άλλες.

Παράρτημα: Γενικά στατιστικά στοιχεία του δείγματος και γραφήματα διαγνωστικού ελέγχου

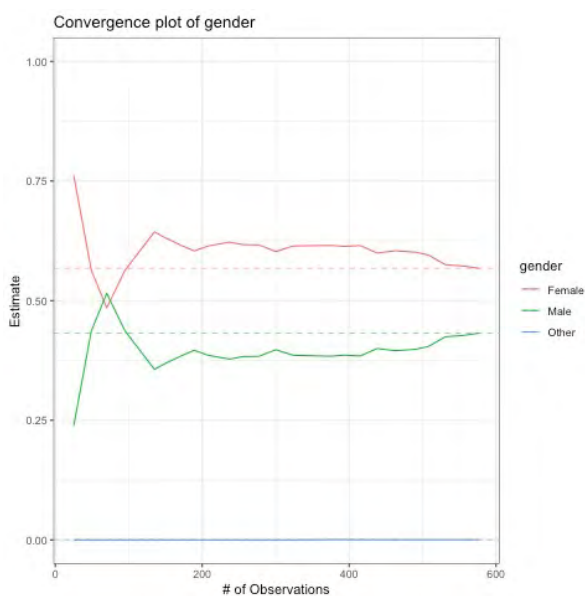
Γράφημα 10.1 Διάγραμμα σύγκλισης ηλικιακών ομάδων στο δείγμα

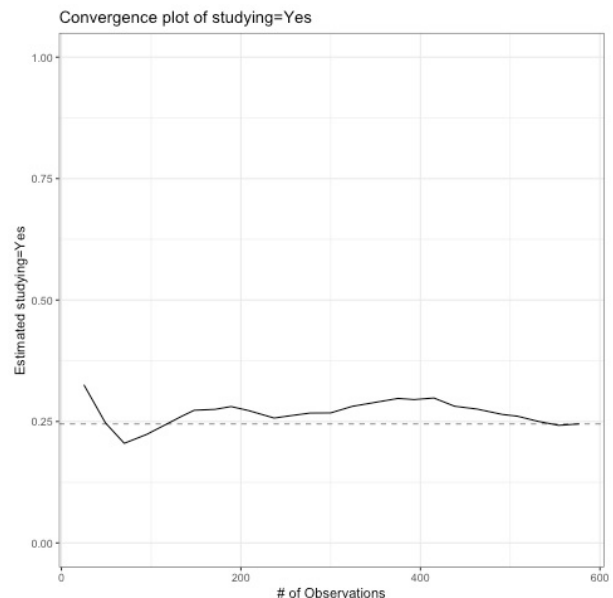
Γράφημα 10.2 Διάγραμμα σύγκλισης αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στο δείγμα

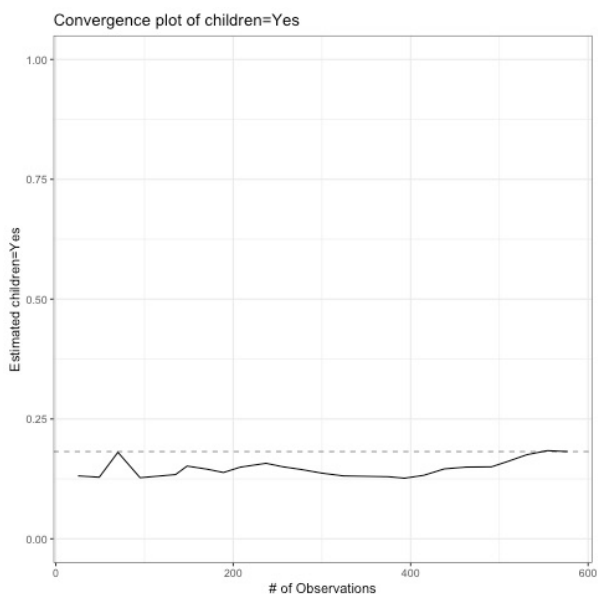
Γράφημα 10.3 Διάγραμμα σύγκλισης φύλου στο δείγμα

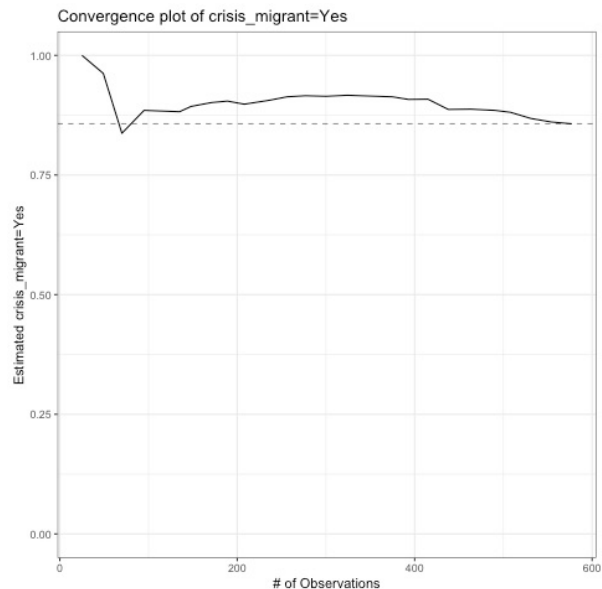
Γράφημα 10.4 Διάγραμμα σύγκλισης των φοιτητών στο δείγμα

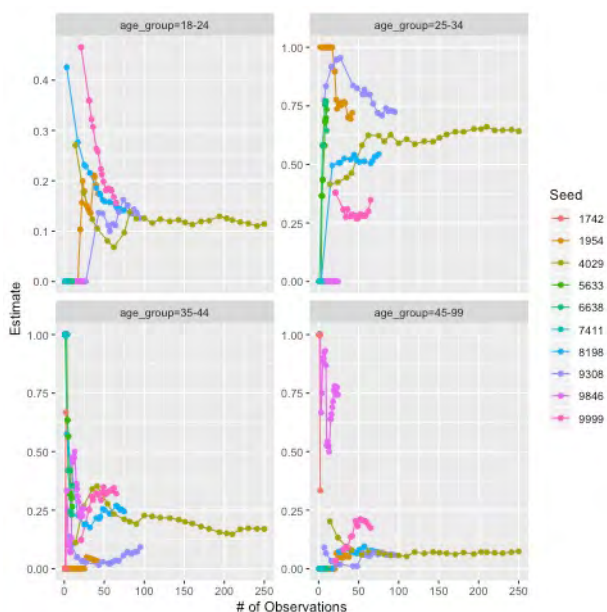
Γράφημα 10.5 Διάγραμμα σύγκλισης ερωτώμενων με παιδιά στο δείγμα

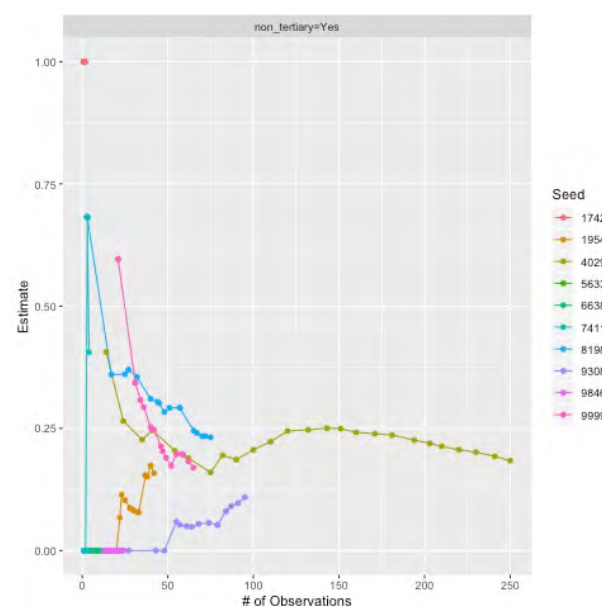
Γράφημα 10.6 Διάγραμμα σύγκλισης για τους μετανάστες κρίσης στο δείγμα

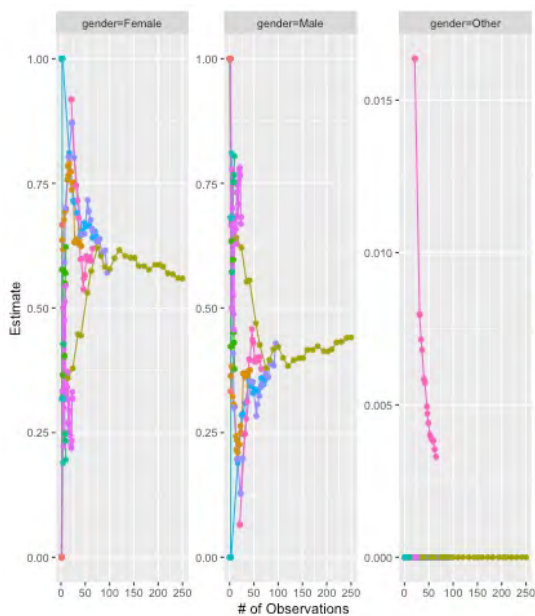
Γράφημα 10.7 Διάγραμμα σύγκλισης ανά αρχικώς ερωτώμενο ηλικιακών ομάδων

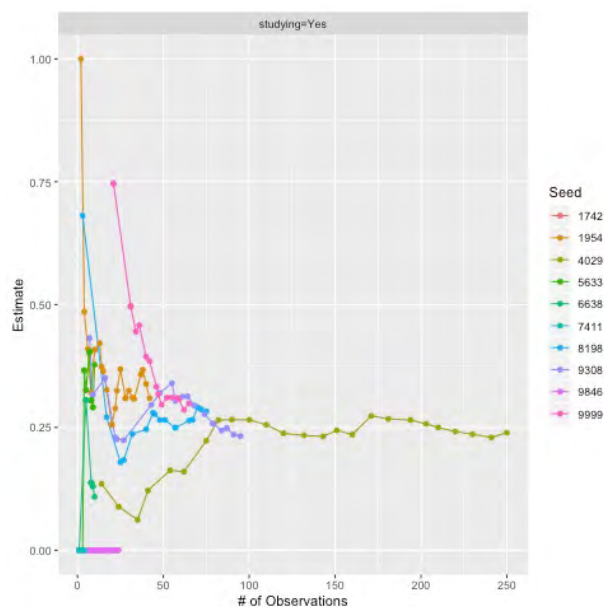
Γράφημα 10.8 Διάγραμμα σύγκλισης ανά αρχικώς ερωτώμενο αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης

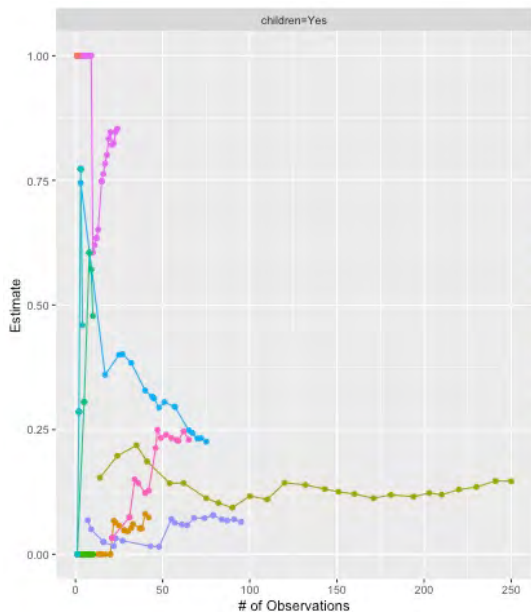
Γράφημα 10.9 Διάγραμμα σύγκλισης ανά αρχικώς ερωτώμενο για το φύλο

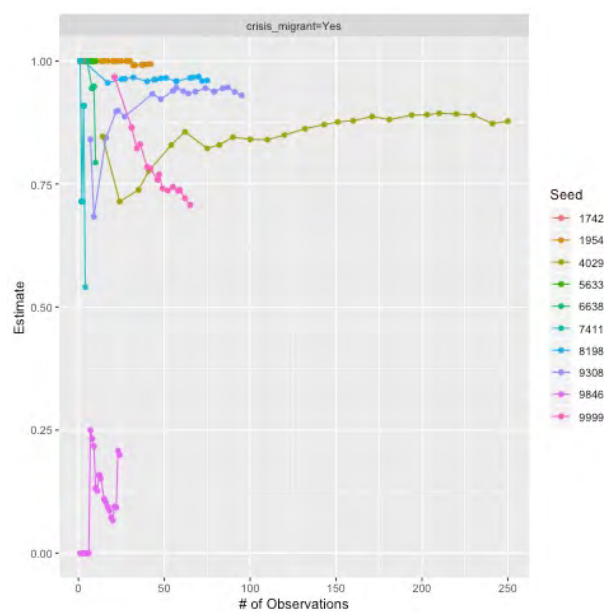
Γράφημα 10.10 Διάγραμμα σύγκλισης ανά αρχικώς ερωτώμενο για τους φοιτητές

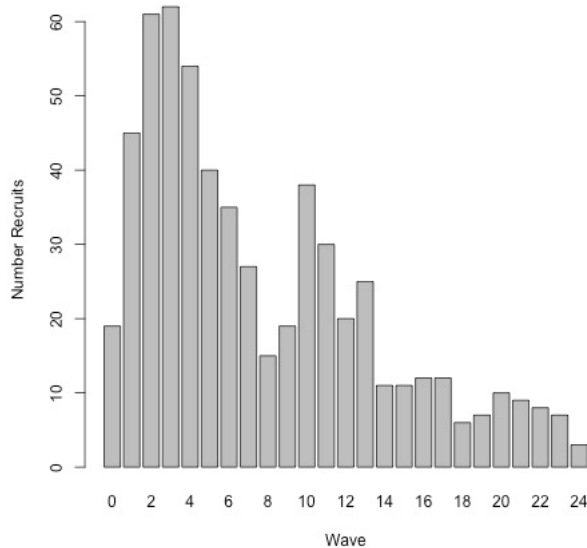

Γράφημα 10.11 Διάγραμμα σύγκλισης ανά αρχικώς ερωτώμενο συμμετεχόντων που έχουν παιδιά

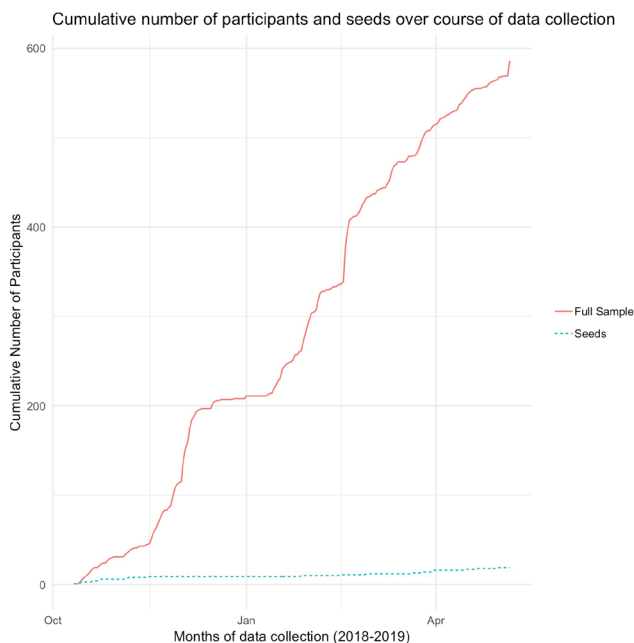

Γράφημα 10.12 Διάγραμμα σύγκλισης ανά αρχικώς ερωτώμενο για τους μετανάστες κρίσης

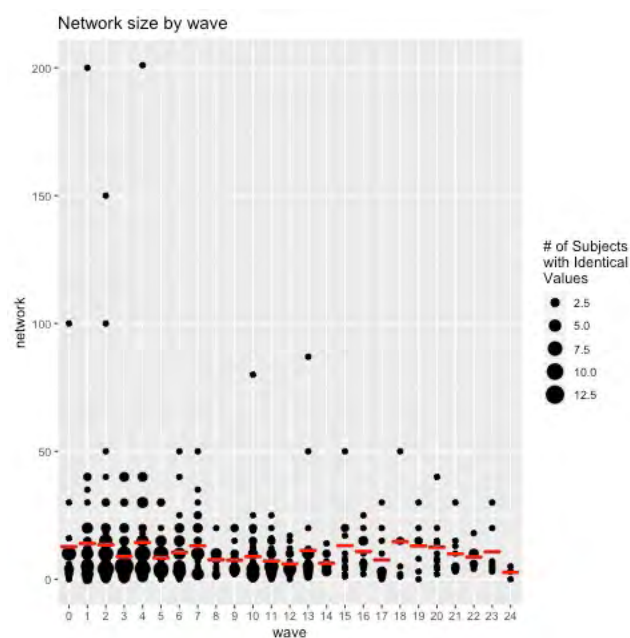

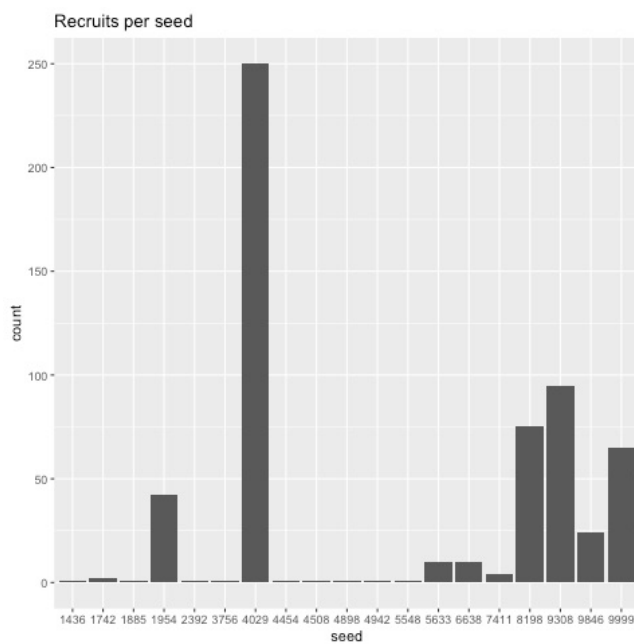
Γράφημα 10.14 Εξέλιξη στρατολόγησης συμμετεχόντων και αρχικώς ερωτώμενων

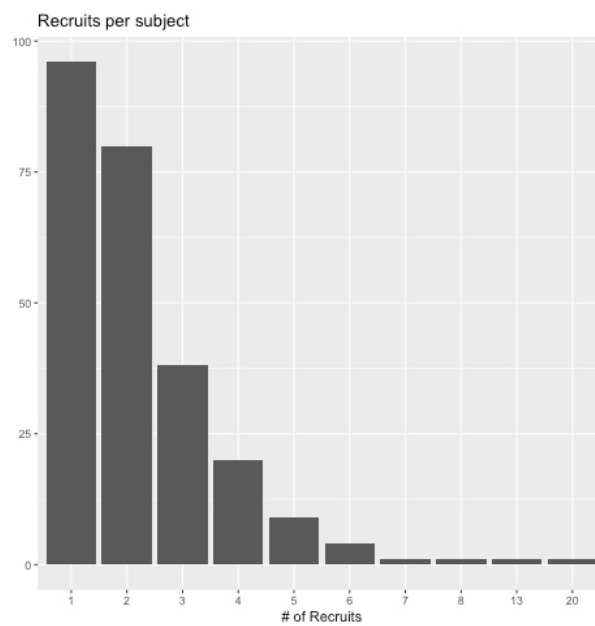
Γράφημα 10.15 Μέγεθος δικτύου ερωτώμενων ανά κύμα

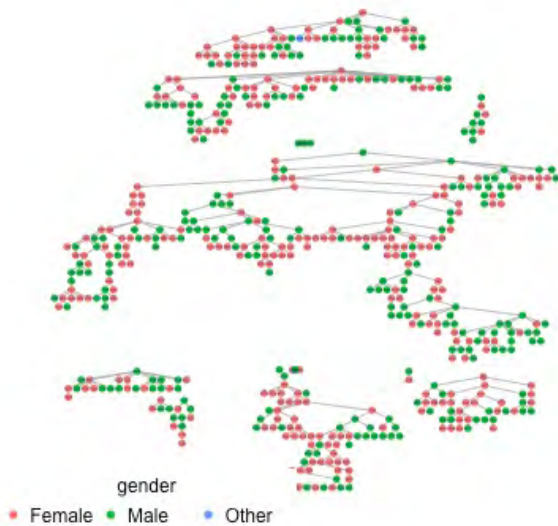
Γράφημα 10.16 Αριθμός συμμετεχόντων ανά αρχικώς συμμετέχοντα

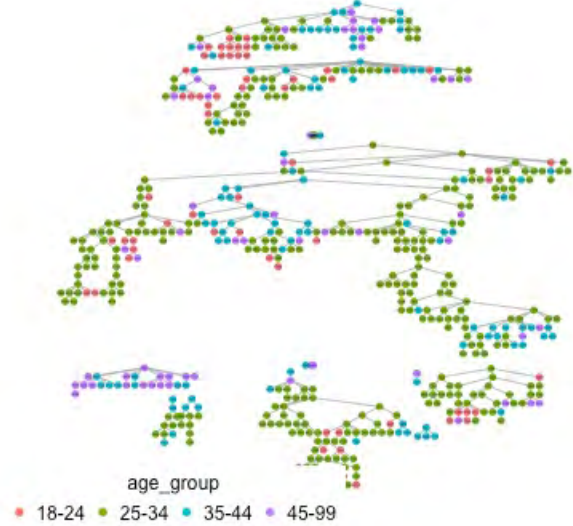
Γράφημα 10.17 Στρατολόγηση ανά συμμετέχοντα

Γράφημα 10.18 Απεικόνιση αλυσίδας παραπομπών ανά φύλο

Γράφημα 10.19 Απεικόνιση αλυσίδας παραπομπών ανά ηλικιακή ομάδα

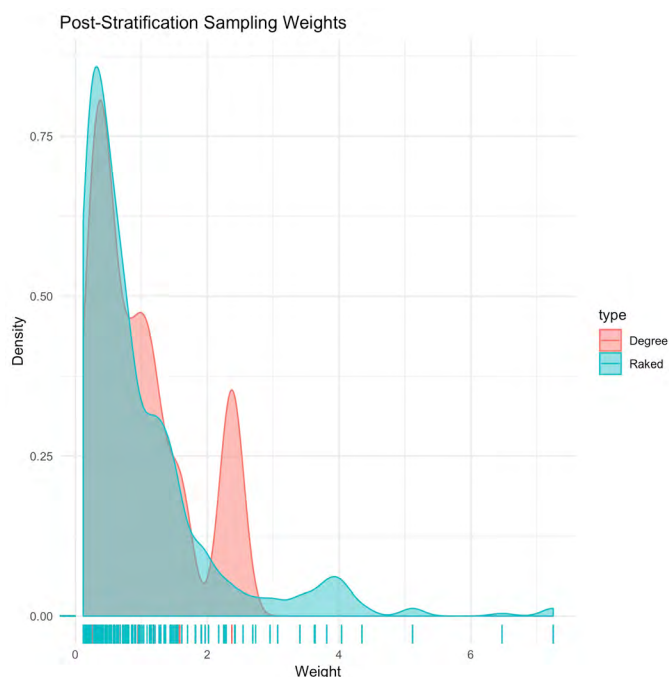

Πίνακας 10.4 Περίληψη χαρακτηριστικών των αλυσίδων παραπομπών και των δικτύων

Recruitment and network characteristics, stratified by (non-)recruiting seeds and full sample.

	Non-recruiting Seeds (N=9)		Recruiting Seeds (N=10)		Full Sample (N=586)	
	N	Proportion	N	Proportion	N	Proportion
Gender						
Female	3	0.33	4	0.4	321	0.55
Male	6	0.67	6	0.6	264	0.45
Other	0	0.00	0	0.0	1	0.00
Non-Tertiary Education						
No	8	0.89	8	0.8	489	0.83
Yes	1	0.11	2	0.2	97	0.17
Current Student						
No	9	1.00	8	0.8	439	0.75
Yes	0	0.00	2	0.2	147	0.25
Crisis Migrant						
No	4	0.44	4	0.4	91	0.16
Yes	5	0.56	6	0.6	495	0.84
Has Children						
No	7	0.78	7	0.7	476	0.81
Yes	2	0.22	3	0.3	110	0.19
Age Group						
18-24	0	0.00	0	0.0	64	0.11
25-34	1	0.11	2	0.2	343	0.59
35-44	4	0.44	6	0.6	117	0.20
45-99	4	0.44	2	0.2	62	0.11

Γράφημα 10.20 Μετα-στρωματοποιημένη στάθμιση του δείγματος

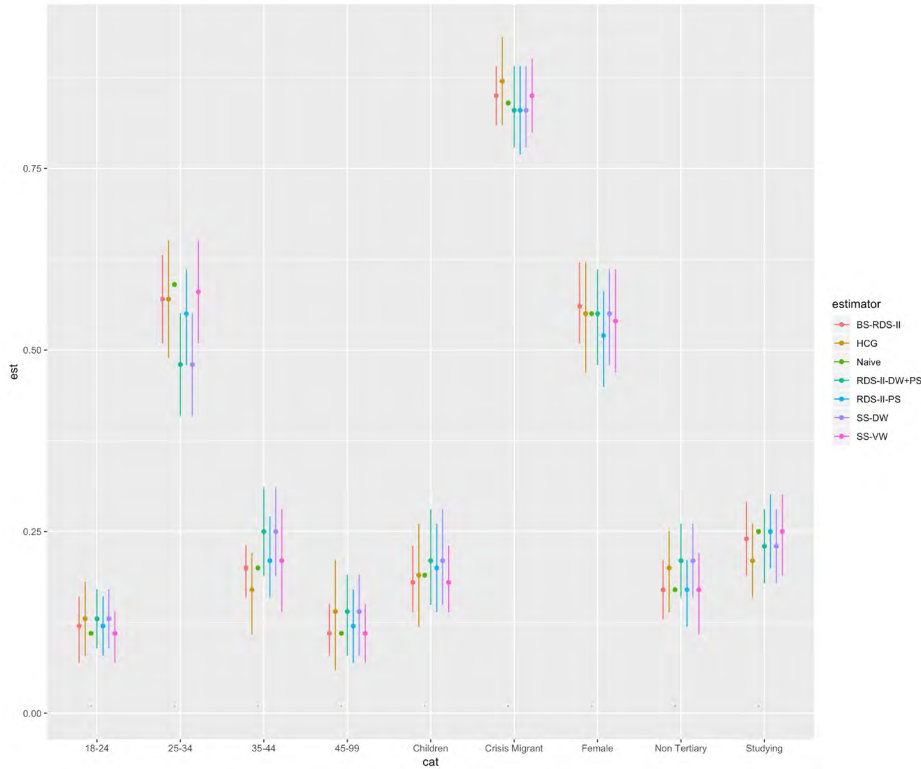

Πίνακας 10.5 Πίνακας όλων των εκτιμητών για επιλεγμένες μεταβλητές

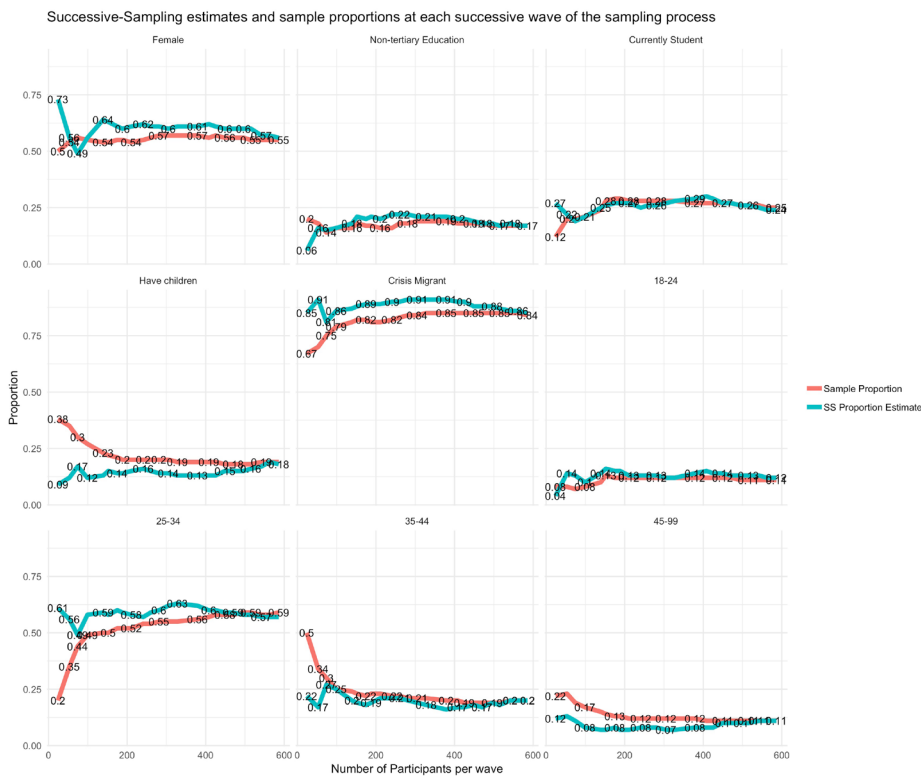
Sample and population proportions (RDSII estimates) with 95% confidence intervals (CI's).

	N	Sample	SS Degree Weights	SS-DW 95% CIs	SS Visibility Weights	SS-VW 95% CIs	Bootstrap RDS-II	BS-RDSII 95% CIs	HCG HCG	95% CIs	RDS-II Post- Strat- Degree	RDS-II- PSDW 95% CIs
Gender												
Female	321	0.55	0.56	0.48-0.64	0.54	0.47-0.61	0.56	0.51-0.61	0.55	0.47-0.62	0.52	0.46-0.58
Male	264	0.45	0.44	0.36-0.51	0.46	0.39-0.53	0.44	0.39-0.49	0.45	0.38-0.53	0.48	0.42-0.54
Other	1	0.00	0.00	0-0	0.00	0-0	0.00	0-0	0.00	0-0	0.00	0-0
Non-Tertiary Education												
No	489	0.83	0.83	0.78-0.88	0.83	0.78-0.89	0.83	0.79-0.87	0.80	0.75-0.86	0.79	0.75-0.84
Yes	97	0.17	0.17	0.12-0.22	0.17	0.11-0.22	0.17	0.13-0.21	0.20	0.14-0.25	0.21	0.16-0.25
Current Student												
No	439	0.75	0.76	0.7-0.82	0.75	0.7-0.81	0.76	0.71-0.81	0.79	0.74-0.84	0.78	0.73-0.82
Yes	147	0.25	0.24	0.18-0.3	0.25	0.19-0.3	0.24	0.19-0.29	0.21	0.16-0.26	0.22	0.18-0.27
Crisis Migrant												
No	91	0.16	0.15	0.09-0.21	0.15	0.1-0.2	0.15	0.11-0.19	0.13	0.07-0.19	0.18	0.13-0.23
Yes	495	0.84	0.85	0.79-0.91	0.85	0.8-0.9	0.85	0.81-0.89	0.87	0.81-0.93	0.82	0.77-0.87
Has Children												
No	476	0.81	0.82	0.75-0.88	0.82	0.77-0.86	0.82	0.77-0.86	0.81	0.74-0.88	0.77	0.72-0.83
Yes	110	0.19	0.18	0.12-0.25	0.18	0.14-0.23	0.18	0.14-0.23	0.19	0.12-0.26	0.23	0.17-0.28
Age Group												
18-24	64	0.11	0.12	0.07-0.16	0.11	0.07-0.14	0.12	0.07-0.16	0.13	0.08-0.18	0.12	0.09-0.15
25-34	343	0.59	0.57	0.49-0.65	0.58	0.51-0.65	0.57	0.52-0.62	0.57	0.49-0.65	0.47	0.41-0.53
35-44	117	0.20	0.20	0.14-0.26	0.21	0.14-0.28	0.20	0.17-0.23	0.17	0.11-0.22	0.27	0.21-0.33
45-99	62	0.11	0.11	0.06-0.17	0.11	0.07-0.15	0.11	0.08-0.15	0.14	0.06-0.21	0.14	0.09-0.19

Γράφημα 10.21 Διάγραμμα σημειακών εκτιμήσεων

Γράφημα 10.22 Διάγραμμα αθροιστικών σημειακών εκτιμήσεις

Βιβλιογραφία

- Aikins, Kingsley and Nicola White. 2011. *Global Diaspora Strategies Toolkit*. Dublin, Ireland: Impress Printing Works.
- Anderson, Barbara A. and Brian D. Silver. 1986. "Measurement and Mismeasurement of the Validity of the Self-Reported Vote." *American Journal of Political Science*: 771–785.
- Bartolini, Laura, Ruby Gropas, and Anna Triandafyllidou. 2017. "Drivers of highly skilled mobility from Southern Europe: Escaping the crisis and emancipating oneself", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(4): 652–673.
- Bauermeister, José A. et al. 2012. "Innovative Recruitment Using Online Networks: Lessons Learned From an Online Study of Alcohol and Other Drug Use Utilizing a Web-Based, Respondent-Driven Sampling (webRDS) Strategy", *Journal of Studies on Alcohol and Drugs* 73(5): 834–838
- Bengtsson, Linus et al. 2012. "Implementation of web-based respondent-driven sampling among men who have sex with men in Vietnam." *PloS one* vol. 7(11): e49417. doi:10.1371/journal.pone.0049417
- Blais, André, and Simon Labbé St-Vincent. 2011. "Personality Traits, Political Attitudes and the Propensity to Vote." *European Journal of Political Research* 50(3): 395–417.
- Braun, Michael, and Oscar Santacreu. 2009. "Appendix A. Methodological notes." In E. Recchi & A. Favell Eds., *Pioneers of European integration. Citizenship and mobility in the EU*. Cheltenham and Northampton: Edward Elgar Publishing, 241–254.
- Brubaker, Roger. 2005. 'The "diaspora" diaspora', *Ethnic and Racial Studies*, 28(1):1–19.
- Carling, Jørgen. 2002. "Migration in the age of involuntary immobility: Theoretical reflections and Cape Verdean experiences". *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 28 (1): 5–42.

- Carling, Jørgen. 2014. The Role of Aspirations in Migration. Paper presented at Determinants of International Migration, International Migration Institute, University of Oxford, Oxford, 23– 25 September. Available from: <https://www.migrationinstitute.org/files/events/carling-j.pdf>, accessed on 5.5.2019
- Cavounidis, Jennifer. 2015. "The Changing Face of Emigration: Harnessing the Potential of the New Greek Diaspora," Washington, D.C.: Migration Policy Institute.
- Chatziioannou, Maria Christina. 2016. "Greek Merchants in Victorian England." In *Greek Diaspora and Migration since 1700*, ed. D. Tziovas. Burlington: Ashgate, 45–60.
- Clifford, James. 1994. 'Diasporas', *Cultural Anthropology* 9(3):302-338
- Cohen, Robin. 2008. *Global diasporas* London: Routledge, 2nd edition.
- Dyker, A. David, and Slavo Radosevic. 2000. "Building the knowledge-based economy in countries in transition – from concepts to policies.", *The Journal of Interdisciplinary Economics* (12):41–70
- Fakiolas, Rossetos, and Russell King 1996. "Emigration, Return, Immigration: A Review and Evaluation of Greece's Postwar Experience of International Migration." *International journal of population geography*: 2(2): 171–90.
- Faure, Aymeric. 2017. *New Greek Migrants Remitting Behaviour: Exploring the Factors in the Rapid Decline of Remittances Inflows in Greece*. In SEESOX Diaspora Briefs. Oxford: SEESOX.
- Fellows, Ian E. 2019. "Respondent-Driven Sampling and the Homophily Configuration Graph." *Statistics in Medicine* 38(1): 131–50.
- Field-Theotokatos, Harry. 2019 *New temporariness, old permanency. Emigration of Greek citizens to Australia during the Greek economic crisis (2009-2016)* In SEESOX Diaspora Working Paper Series No. 3. Oxford: SEESOX.
- Fotiadou, Kyriaki. 2017. *New Knowledge Comes Home: Highly-Skilled Greek Migrants' Aspirations For, Realities Of, and Barriers to Knowledge Transfer*. In Sussex Centre for Migration Research. Working Paper No. 90. Sussex: University of Sussex.
- Frangos, Marina 2019. *Failed institution: The World Council of Hellenes Abroad (SAE) since 2008* In SEESOX Diaspora Working Paper Series No. 11. Oxford: SEESOX.

Georgiadou, Vasiliki, Anastasia Kafe, Roula Nezi, and Costis Pierides. 2017. "Plebiscitarian Spirit in the Square: Key Characteristics of the Greek Indignants." *International Journal of Politics, Culture, and Society*, DOI 10.1007/s10767-017-9272-8.

Gile, Krista J. 2011. "Improved Inference for Respondent-Driven Sampling Data With Application to HIV Prevalence Estimation." *Journal of the American Statistical Association* 106(493): 135–46.

Giugni, Marco, and Maria Grasso. 2019. "Trust, Identity, Skills, or Recruitment?: Assessing Four Explanations of the Relationship between Associational Involvement and the Political Participation of Migrants." *International Migration Review*: doi.org/10.1177/0197918319856362

Groutsis Dimitria, Vassilopoulou Joana, Kyriakidou Olivia, Özbilgin F. Mustafa. 2020. «The 'New' Migration for Work Phenomenon: The Pursuit of Emancipation and Recognition in the Context of Work.» *Work, Employment and Society* 34(5):864-882.

Harlaftis, Gelina. 1996. *A History of Greek-Owned Shipping: The Making of an International Tramp Fleet, 1830 to the Present Day*. Routledge.

Harris, Jonathan. 2009. "Silent Minority: The Greek Community of Eighteenth-Century London." In *Greek Diaspora and Migration since 1700*, ed. D. Tziovas. Burlington: Ashgate, 31–44.

Jennifer M. Brinkerhoff, 2012. "Creating an Enabling Environment for Diasporas' Participation in Homeland Development", *International Migration* 50(1): 75-95.

Kriesi, Hanspeter. 2012. "The Political Consequences of the Financial and Economic Crisis in Europe: Electoral Punishment and Popular Protest." *Swiss Political Science Review* 18(4): 518–22.

Labrianidis, Lois. 2014. "Investing in leaving: the Greek case of international migration of professionals." *Mobilities*, 9(2), 314–335

Labrianidis Lois, and, Manolis Pratsinakis. 2017. "Crisis Brain Drain: Short-Term Pain/Long-Term Gain?" In *Greece in Crisis: The Cultural Politics of Austerity*, ed. D. Tziovas. London: I. B. Tauris, 87–106.

Labrianidis, Lois, and, Manolis Pratsinakis. 2016. *Greece's New Emigration at Times of Crisis*. London: Hellenic Observatory, LSE.

- Labrianidis, Lois and Manolis Pratsinakis 2015. "Outward migration from Greece during the crisis", *Project funded by the National Bank of Greece through the London School of Economic's Hellenic Observatory 2014 call*, available at https://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/CMS%20pdf/Research/NBG_2014_-Research_Call/Final-Report-Outward-migration-from-Greece-during-the-crisis-revised-on-1-6-2016.pdf (accessed 21 January 2020).
- Lafleur, Jean-Michel. 2013. *Transnational Politics and the State: The External Voting Rights of Diasporas*. New York: Routledge.
- Lauby, Jennifer, and Oded Stark. 1988. "Individual Migration as a Family Strategy: Young Women in the Philippines." *Population Studies* 42(3): 473–86.
- Mavrodi, Georgia and Michalis Moutselos. 2017. "Immobility in times of crisis? The case of Greece", in J.-M. Lafleur and M. Stanek (Eds), *South–North Migration of EU Citizens in Times of Crisis*. Springer Open, New York: 33–48.
- Pratsinakis Manolis, Panos Hatziprokopiou, Dimitris Grammatikas, and, Lois Labrianidis. 2017. "Crisis and the Resurgence of Emigration from Greece: Trends, Representations, and the Multiplicity of Migrant Trajectories." In *European Mobility in Times of Crisis. The New Context of European South-North Migration*, eds. B. Glorius and Dominguez-Mujica. Bielefeld: J. Transcript Verlag, 75–102.
- Pratsinakis, E. 2013. "Contesting National Belonging: An Established-Outsider Figuration on the Margins of Thessaloniki, Greece." University of Amsterdam.
- Pratsinakis, Manolis, Russell King. Leon Himmelstine Carmen and Mazzilli Caterina. 2020, A Crisis-driven migration? Aspirations and experiences of the post-2008 South-European migrants in London, *International Migration*, 58(1):15-30.
- Pratsinakis, Manolis. 2019a. "Family-Related Migration and the Crisis-Driven Outflow from Greece." In *"New" Migration of Families from Greece to Europe and Canada: A "New" Challenge for Education?*, Inklusion und Bildung in Migrationsgesellschaften, eds. Julie A. Panagiotopoulou, Lisa Rosen, Claudine Kirsch, and Aspasia Chatzidaki. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 11–32.
- Pratsinakis, Manolis. 2019b. *Social and Discursive Constraints and the Decision to Leave*. In SEESOX Diaspora Working Paper Series No. 7. Oxford: SEESOX.

- Recchi, Ettore, and Adrian, Favell. (Eds.) 2009. *Pioneers of European Integration: Citizenship and Mobility in the EU*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Salganik, Matthew J., and Douglas D. Heckathorn. 2004. "Sampling and Estimation in Hidden Populations Using Respondent-Driven Sampling." *Sociological Methodology* 34(1): 193–240.
- SEESOX Greek Diaspora Team 2019. *Do expats want to vote? The voice from abroad on the facilitation of the vote for non-resident Greeks* Oxford: SEESOX. Available at http://seesoxdiaspora.org/assets/site/papers/GDP_article_on_vote.pdf
- Sökefeld, Martin. (2006). 'Mobilising in transnational space: A social movement approach to the formation of diaspora'. *Global Networks*, 6 (3), pp. 265-284.
- Stark, Oded, and David Levhari. 1982. "On Migration and Risk in LDCs." *Economic development and cultural change* 31(1): 191–196.
- Stark, Oded, and J. Edward Taylor. 1991. "Migration Incentives, Migration Types: The Role of Relative Deprivation." *The Economic Journal* 101(408): 1163–1178.
- Svasek, Maruska, ed. 2012. *Moving Subjects, Moving Objects: Transnationalism, Cultural Production and Emotions*. New York and Oxford: Berghahn Books.
- Tintori, Guido, and Valentina Romei. 2017. "Emigration from Italy after the crisis: The shortcomings of the brain drain narrative", in J.-M. Lafleur and M. Stanek (Eds.), *South–North Migration of EU Citizens in Times of Crisis*, Springer Open, New York: 49–64.
- Toumanidou, Vasiliki. 2018. *Student Migration from Greece to the UK: Understanding Aspirations, Decision-Making and Future Plans*. In SEESOX Diaspora Working Paper Series No. 2. Oxford: SEESOX.
- Tyldum, Guri and, Johnston Lisa. 2014. *Applying respondent driven sampling to migrant populations: Lessons from the field*. Basingstoke, England: Palgrave Macmillan.
- Vasilopoulou, Sofia. 2018. "The Party Politics of Euroscepticism in Times of Crisis: The Case of Greece." *Politics* 38(3): 311–26.

Verney, Susannah. 2015. "Waking the 'sleeping Giant' or Expressing Domestic Dissent? Mainstreaming Euroscepticism in Crisis-Stricken Greece." *International Political Science Review* 36(3): 279–95.

Volz, Erik, and Douglas D. Heckathorn. 2008. "Probability Based Estimation Theory for Respondent Driven Sampling." *Journal of official statistics* 24(1): 79–97.

Voutira, Eftihia A. 2006. "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks." *Journal of Modern Greek Studies* 24(2): 379–414.

Wejnert, Cyprian, and Douglas D. Heckathorn. 2008. "Web-Based Network Sampling: Efficiency and Efficacy of Respondent-Driven Sampling for Online Research." *Sociological Methods and Research* 37(1): 105-134.

Αναστασάκης, Όθων και Μανώλης Πρατσινάκης. 2019. «Ενας ελληνικός μικρόκοσμος στη Μεγάλη Βρετανία του Brexit», Το Βήμα <https://www.tovima.gr/2019/03/04/opinions/enas-ellinikos-mikrokosmos-sti-megali-vretania-tou-brexit/>

Βερναρδάκης, Χριστόφορος. 2011. *Πολιτικά κόμματα, εκλογές και κομματικό σύστημα. Οι μετασχηματισμοί της πολιτικής αντιπροσώπευσης 1990-2010*. Αθήνα-Κομοτηνή: εκδόσεις Σάκκουλας.

Γεωργιάδου, Βασιλική, και Αναστασία Καφέ. 2018. *Εκλογική Συμπεριφορά*. Αθήνα: εκδόσεις Παπαδόπουλος.

Κοτζαμάνης, Βύρων. κ.α. 2016. *Η Πληθυσμιακή Εξέλιξη της Ελλάδας (2015-2050)*, Αθήνα: διαΝΕΟσις

Λαμπριανίδης, Λόνς. 2013 *Επενδύοντας στη φυγή. Η διαρροή επιστημόνων από την Ελλάδα την εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Κριτική

Λαζαρέτου, Σοφία. 2016. «Φυγή ανθρώπινου κεφαλαίου: η σύγχρονη τάση μετανάστευσης των Ελλήνων στα χρόνια της κρίσης». *Οικονομικό Δελτίο Τράπεζας της Ελλάδας*, 43, σ.33-59

Μαγούλα, Θεοχαρούλα. 2003. "Η ζήτηση από Έλληνες τριτοβάθμιων εκπαιδευτικών υπηρεσιών στο εξωτερικό." Στο *από τη διεθνοποίηση των πανεπιστημίων προς την παγκοσμιοποίηση της εκπαίδευσης*, επ. Δημήτριος Γ.Τσαούσης. Αθήνα: Gutenberg, 491–518.

Ματσαγγάνης, Μάνος, Χρύσα Λεβέντη, Ελένη Καναβιτσά και Μαρία Φλεβοτόμου. 2016. *Μια Αποδοτικότερη Πολιτική για την Καταπολέμηση της Ακραίας Φτώχειας*, Αθήνα: διαΝΕΟσις

Ματσαγγάνης, Μάνος, Αντρέα Πάρμα, Αλέξανδρος Καρακίτσιος. 2018. Όψεις Κοινωνικής Κινητικότητας στην Ελλάδα της Κρίσης, Αθήνα: διαΝΕΟσις

Μπαλούρδος, Διονύσης, Νίκος Δεμερτζής, Γιώργος Πιερράκος και Ηλίας Κικίλιας. 2019. *Η χαμηλή γονιμότητα στην Ελλάδα, δημογραφική κρίση και πολιτικές ενίσχυσης της οικογένειας* Αθήνα: διαΝΕΟσις

Χαρλάυτη, Τζελίνα. 2006. «Ηνωμένο Βασίλειο και Ιρλανδία.» Στο *Οι Έλληνες στη διασπορά 15ος-21ος αιώνας*, επ. Ιωάννης Κ. Χασιώτης, Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ευρυδίκη Α. Αμπατζή Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων, 95-106.

diaNEOsis

diaNEOsis

diaNEOsis

diaNEOsis

diaNEOsis

